A. de Lamartine

Olgunluk çağı

(TÜRKİYE TARİHİ)

4. cilt

Tercüman 1001 TEMEL ESER

J. Uzmen

Tercüman gazetesinde hazırlanan
bu eser Kervan Kitapçılık A. Ş.
ofset tesislerinde basılmıştır

Tercüman
1001 TEMEL ESER
41

YAZAN
A. de Lamartine

HAZIRLAYAN
M. R. UZMEN

OLGUNLUK ÇAĞI

(TÜRKİYE TARİHİ)

dördüncü cilt

1001 Temel Eser'i iftiharla sunuyoruz

Tarihimize mânâ, millî benliğimize güç katan kütüphaneler dolusu birbirinden seçme eserlere sahip bulunuyoruz. Edebiyat, tarih, sosyoloji, felsefe, folklor gibi millî ruhu geliştiren,ona yön veren konularda "Gerçek eserler" elimizin altındadır. Ne var ki, elimizin altındaki bu eserlerden çoğunlukla istifade edemeyiz. Çünkü devirler değişmelere yol açmış, dil değişmiş, yazı değişmiştir.

Gözden ve gönülden uzak kalmış unutulmaya yüz tutmuş -**Ama değerinden hiçbir şey kaybetmemiş, çoğunluğu daha da önem kazanmış**- binlerce cilt eser, bir süre daha el atılmazsa, tarihin derinliklerinde kaybolup gideceklerdir. Çünkü onları derleyip - toparlayacak ve günümüzün türkçesi ile baskıya hazırlayacak değerdeki kalemler, gün geçtikçe azalmaktadır.

Bin yıllık tarihimizin içinden süzülüp gelen ve bizi biz yapan, kültürümüzde "Köşetaşı" vazifesi gören bu eserleri, tozlu raflardan kurtarıp, nesillere ulaştırmayı plânladık.

Sevinçle karşılayıp, ümitle alkışladığımız **"1000 Temel Eser"** serisi, Millî Eğitim Bakanlığınca durdurulunca, bugüne kadar yayınlanan 66 esere yüzlerce ek yapmayı düşündük ve **"Tercüman 1001 Temel Eser"** dizisini yayınlamaya karar verdik. **"1000 Temel Eser"** serisini hazırlayan çok değerli bilginler heyetini, yeni üyelerle genişlettik. Ayrıca 200 ilim adamımızdan yardım vaadi aldık. Tercüman'ın yayın hayatındaki geniş imkânlarını 1001 Temel Eser için daha da güçlendirdik. Artık karşınıza gururla, cesaretle çıkmamız, eserlerimizi gözlere ve gönüllere sergilememiz zamanı gelmiş bulunuyor. Millî değer ve mânâda her kitap ve her yazar bu serimizde yerini bulacak, hiç bir art düşünce ile değerli değersiz, değersiz de değerli gibi ortaya konmayacaktır. Çünkü esas gaye bin yıllık tarihimizin temelini, mayasını gözler

önüne sermek, onları lâyık oldukları yere oturtmaktır.

Bu bakımdan 1001 Temel Eser'den maddî hiç bir kâr beklemiyoruz. Kârımız sadece gurur, iftihar, hizmet zevki olacaktır.

KEMAL ILICAK

Tercüman Gazetesi Sahibi

XXVII

Sultan Süleyman ve Şehzade Selim, İran Şahı'na yazarak asînin iltica isteğini kabul etmemesini dilediler. Şah bu iğrenç taleplere kulak asmadı. Şehzade Bayazıd, konuk vasfından bağımsız olarak, İran'ın ilerde Türkiye'nin içişlerine karışması için iyi bir rehin oluyordu. Askerleri ve ailesi ile Tebriz'e varan Bayazıd bir hükümdar gibi karşılandı. Şah Tahmasp Şehzadenin başından aşağı otuz kâse dolusu altın, inci ve kıymetli taş boşalttı. Altın ve yakut ile işli haşalanmış dokuz cins at Şah'ın imrahor'u tarafından Osmanlı Şehzadesine verildi. İki prensin önünde Şah'ın ve Şehzade'nin adamları binicilik ve kuvvet gösterileri yaparak yarıştılar. Asî oğlunun bu şekilde karşılanmasından büsbütün endişelenen Sultan Süleyman daha sert tarzda Tahmasp'a yazdı: «Sevgi ve hiddet Allah'tan gelir; bozgunculara iyilik yapmak, iyilere kötülük yapmak demektir.»

İki saray arasında acı ifadelerle dolu mektuplaşma uzun müddet devam etti. Kanunî Sultan Süleyman yakınlarına, «bu kibirli İranlı, akıldan yoksun Şah, suçlu oğlumu konuk gibi kabul ediyor; artık onun hiçbir sözüne inanmıyorum ve harekâta geçmek için hazırlıklarımı yapacağım,» diyordu.

Bu arada Şehzade Bayazıd'ın savaşçı mizacı ve peşinden gelen eskerî birliğin kalabalıklığı Şah'ı kuşkulandırmaya başlamıştı. «Babasına el kaldırmaya cesaret etmiş bir oğuldan sakının; topraklarınıza el koymak için sizi de öldürmeyi tasarlayabilir,» diye kulağına fısıldanıyordu.

Bir gün Bayazıd'ın yanında askerî bir merasimi seyrederken, iftiracılar tarafından durmadan kışkırtılan Şah'ın kuşkuları o kadar anî ve aşırı oldu ki, yerinden kalktı ve rahatsızlandığını ileri sürerek sarayına döndü. Şah'da yaratılan kuşkulardan ve tehlikenin yaklaştığından haberdar olan Şehzade Bayazıd, oturduğu köşkü saran İranlıların hiddetinden karısını ve çocuklarını kurtarmak için onları yere yatırdı ve elleri ile öldürmek istedi. Daha sonra fırtına diner gibi oldu; ama birkaç gün sonra Şah'ın verdiği bir ziyafet esnasında muhafızlar Bayazıd'ın üstüne çullandılar, oğulları ile beraber sımsıkı bağladılar ve bir zindana attılar; bu arada gafil avladıkları Şehzadenin askerlerini de öldürdüler. Bu olay silsile hâlinde gelecek cinayetlerin başlangıcı idi.

İki devlet nihayet karşılıklı müzakerelerinde bir anlaşmaya varabilmişlerdi. Şehzade Selim'in elçisi hüviyetinde, Ali Ağa adında profesyonel bir cellât güya Şah'a hürmetlerini sunmak için Tebriz'e geldi. Şah, Osmanlı cellâdına, Şehzade Bayazıd'ı diğer Osmanlı tutsakları arasında farkedip edemiyeceğini sordu. Ali Ağa, Şehzade'yi çocukluğundanberi görmediğini, ancak yay şeklinde kaşlarını ve kara gözlerini görürse tanıyabileceğini söyledi. Her türlü hâtâyı ortadan kaldırmak isteyen Şah talihsiz Bayazıd'ın saç ve sakalını tamamen kestirdi. O zaman hücreye giren Ali Ağa, Bayazıd'ı ve dört oğlunu boğdu.

Bütün İran ülkesi, milletin misafiri ve tutsağı olan bir şahsın ve masum oğullarının katlini nefretle karşıladı ve matem tuttu. Ali Ağa tarafından Şehzade-Veliaht Selim'e götürülen beş ceset, Türk toprakların-

daki ilk büyük şehir olan Sivas'ın kuzey kapısının yanına gömüldü.

Hurrem Haseki-Sultan tarafından en fazla sevilmeye lâyık olan ve gerçekten en fazla sevdiği oğlu Bayazıd, annesinin kendisi için tasarladığı taht yerine vakitsiz kara topraklara giriyordu.

Üçyüzbin düka altını Selim'in rakibinin kanının fidyesi olarak Pertev Paşa tarafından İranlılara ödendi.

Şehzade Selim'in saltanata geçmesinden çekinen ve Şehzade Bayazıd için Hurrem Haseki - Sultan ile evdeşi Mihrimah Sultan'ın tercihlerini sürdürmeye çalışan Rüstem Paşa, Şehzade'nin ölüm haberini aldıktan sonra kederinden öldü.

Osmanlıların talihi ve insanları tanımakta geçen tecrübe yıllarından sonra daha da güçlenen Sultan Süleyman'ın dehâsı sayesinde, Kanunî Sultan Süleyman'ın saltanat devrinin son yıllarını ayakta tutabilecek güçte bir Vezir-î Âzam, yani Mehmed Sokollu Paşa ortaya çıktı. Fakat Mehmed Sokollu, Rüstem Paşa'dan hemen sonra Sadrâzamlığa geçemedi.

Rüstem Paşa'nın serveti Romalı konsüller Crassus ile Lucullus'un servetlerini gölgede bırakacak derecedeydi. Avrupa ve Asya'da sekizyüz çiftlik, beşyüz su değirmeni, ikibin köle, üçbin savaş atı, binikiyüz deve, hediye olarak hazırlanmış beşbin şeref kaftanı, sekizbin sarık, ikibin zırh, altıyüz simli eğer takımı, yüzotuz altın gem, kıymetli taşlar kakılmış yediyüz kılıç, sekizyüz yazma Kur'an, beşbin ciltlik kütüphane, yüzyirmi katır yükü altın ve mücevherat, nihayet nakit para

olarak şahsî hazinesinden iki milyon düka altını. İşte efendisinden serbestçe aldığı gibi harcamasını da bilen bir Sadrâzamın kısa zamanda hazinesinde biriken servet bu mertebede idi. Devlet hazinesi de eyaletlerden gelen vergiler ve fetihlerden sağlanan ganimetlerden dolmuş taşıyor gibiydi.

XXVIII

Rüstem Paşa'nın ölümünden sonra, Arabistan'da kendisini taşıyabilecek bir atı uzun zaman arayan, «Semiz» lâkabiyle anılan Ali Paşa Sadrâzamlık mührünü teslim aldı. Ali Paşa, Dalmaçya'lı bir adamın oğlu olarak dünyaya gelmiş, genç yaşında tutsak düşmüş ve İslâmiyet içinde büyütülmüştü. İbrahim Paşa'nın sevdiği kâhyalarından biri olan amcası derece derece yeğenini yükseltmiş ve yeniçeri ağası yapmıştı. Sonra Paşa rütbesiyle Mısır beğlerbeğliğine getirilmişti; nükte kabiliyeti ve hazırcevaplığı, ağır görünüşü ile tezat teşkil etmektedir. Kanunî Sultan Süleyman onu savaş alanlarından ziyade müzakerelerde kullanmayı uygun bulmuştu. Nitekim, Ferdinand'ın elçisi Busbek ile Sultan Süleyman adına şerefli bir barış anlaşması yapmayı başarmıştı. Anlaşmayı imzalarken Busbek'e «Halkın bahtiyarlığı isteniyorsa, uyuyan aslanı savaşmaya çağırmamak gerekir» demiştir. Avusturya, barışı satın almak için her yıl Bâb-ı Âli'ye otuzbin düka altını vermeyi kabul ediyordu.

Kanunî Sultan Süleyman'ın torunu, Şehzade Selim'in kızı Esma Sultan, henüz onaltı yaşındayken ikinci Vezir Mehmed Sokollu Paşa ile evlendi. Teyzesi Mihrimah Sultan, Rüstem Paşa'dan da dul kalınca ve

sevdiği kardeşi Bayazıd'ı kaybedince saraydan çekilmeyi ve acısını eski Saray'da geçirmeyi istedi; fakat bir müddet sonra taht'ın tek vârisi Şehzade Selim'e yanaştı. Selim ise Manisa'da eski ahlâk dışı hayatına devam ediyordu. Sultan Süleyman oğluna dokunaklı bir mektup yazarak bir Müslüman'ın bir oğul'un ve bir hükümdar'ın yapmak zorunda olduğu ödevleri hatırlattı. Şımarık Şehzade, cevap olarak babasının tekdir mektubunu getiren görevli memuru azletti. Hiç olmazsa Şehzade Selim'in sefahat arkadaşlarını cezalandırmak isteyen Sultan Süleyman, oğlunun yakın arkadaşlarından Murad Çelebi'nin kafasını vurdurdu.

XXIX

Kanunî Sultan Süleyman'ın bir elçisi, 30 Kasım 1562 tarihinde, Viyana'da Roma İmparatoru olarak taç giyen Maximilien'in tahta çıkış törenlerine katıldı. *Macaristan*, Boğdan, Eflâk, Erdel Giritli bir tâcirin oğlu olan ve sonradan Samos Despotu tarafından evlât edinilen Jean Basilicus adında bir maceraperest yüzünden karışık günler geçirdi. Hem ihtiraslı, hem de fesatçı olan bu maceraperest Avusturya İmparatoru'na Boğdan üzerinde prenslik iddialarını kabul ettirmişti. Binbeşyüz Alman atlısı ile gelerek Boğdan Beği Aleksandr'ı tahtından indirdi. Ülkesinden kovulan Voyvoda İstanbul'a gelerek yardım talep etti. Ancak isteklerini yerine getirecek ordu ve paradan yoksun olduğu için. Basilicus'un babalığı Samos Despotu'nun Bâb-ı Âli'de yaptığı entrikalar sonunda yenik düştü. Boğdan, yılda kırkbin düka altına Osmanlı Devletine tâbi prenslik oluyordu.

Çok zaman geçmeden bu maceraperestin aşırılıkları ve sersemce hareketleri Boyarların ayaklanmasına sebep oldu. Boğdan'lı vatanseverler, bir gece içinde ülkelerine dolan Macar ve Alman askerleri katlettiler, Voyvoda'nın annesi, karısı ve kızını manastıra yolladılar. Voyvoda'ya gelince, sıkıştırıldığı şatolarının birinde, teslim olmaya zorlanırken Boğdanlıların sonradan tahta çıkardıkları Tomza'nın gürzü altında can verdi. Basilicus'un oğlu Demetrius'un burun delikleri delinerek köle olduğu ilân edildi. Yapılan hareketlerden fena halde tiksinen Sultan Süleyman, barbarları kanlı ihtilâlini tasvip etmedi ve Boğdan tahtına eski Voyvoda Aleksandr'ı geçirdi

Fransa, Korsika'yı fethetmek için Padişah'dan Donanmay-ı Hümâyûn'un yardımını istedi. Floransa, Türkiye ile olan ticarî ilişkilerini Venedik'inki ile eşit duruma getiren ve Anadolu'nun en verimli ve en kaliteli ipeği olan Bursa ipeğini sadece kendi fakrikaları için satın alma hakkını veren bir anlaşma imzaladı.

1563 yılı Eylül ayının gün dönümünde meydana gelen bir sel felâketi bütün Trakya ovasını işgal ettiği gibi İstanbul civarındaki su yolu, köprü ve yerleşme merkezlerini tahrip etti. Üç gün devam eden fırtınada düşen yıldırımlar pekçok sayfiye evini, minareyi ve camiyi yıktı. Aynı gün Halkalıdere vâdisinde avlanmakta olan Sultan Süleyman, vezirlerinden İskender Çelebi'nin sarayına ancak kaçabilmek fırsatı buldu. Sel yataklarının deniz ile birleştiği ağızlarında taşan sular, köpüklü birikintiler halinde geriye doğru yayılmaya başladı ve bir çıkıntı üzerinde olan İskender Çelebi'nin sarayının etrafını sararak adetâ bir ada yarattı;

bütün gece yükselmesine devam eden sular Padişah ile adamlarını yukarı katlara hapsetti. Bulunduğu yerde de tehlikeden kaçamayınca iri yapılı bir köylü, Padişah'ı sırtına aldı, sular içinden geçerek selin erişemediği bir köşkün damına çıkardı. Orada suların çekilmesini bekledi.

Kâğıthane vâdisi, Eyüp sırtları, Haliç, Tersane Beyoğlu'nun etekleri, Galata, Tophane hep ev yıkıntıları, tarlalardan kopup gelen ürünler ve ağaçlar ile dolmuştu. Trakya'nın sel yataklarının boşaldığı Marmara denizi birkaç hafta müddetle rengini kaybetti ve çamur denizi manzarasını aldı. Milyonlarca düka altını harcanarak yıkılan yerler onarıldı ve bir daha böyle bir felâketle karşılaşılmaması için tedbirler alındı. Devrilen Justinyen ve Valens su yolları yine tepeleri aşarak İstanbul'a su getirmeye başladı.

Mimar Sinan, Çekmece'nin sığlık yerlerinin üstünden geçirdiği kemerler vasıtasıyla Trakya'yı İstanbul'a bağlayan ve böyle felâket anlarında başkentin erzaksız kalmamasını temin eden bir yol inşa etti.

XXX

Kanunî Sultan Süleyman'ın devri sona ererken, sadece Malta Adası Osmanlı kudretinin alanı dışında kalmıştı. Rodos fâtihi olan Padişah, Sicilya denizinde, Avrupa ve Asya'daki limanları ile Afrika'daki toprakları arasında yer alan bir diğer Rodos adasının faaliyetlerinden artık iyice sıkılmıştı. Sevgili kızı Mihrimah Sultan, durmadan babasını teşvik ediyor, Malta'yı fethederse Hz. Peygamber'in hayır dualarını alacağını söylüyordu.

Barbaros'un ölümü kendisine Malta'yı fethedecek tek güçten mahrum kılmıştı. Bu arada saraydan yetişmiş bır beğ, yani Piyâle Paşa denize karşı olan merakı ve Mora'da katıldığı deniz savaşlarında gösterdiği cesaret ile önce bahriye sancak beğliğine, sonra da Kapdân-ı Deryâ'lığa yükselmişti. Piyâle Paşa'nın gayretini mükâfatlandırmak ve diğer denizciler arasında itibarını yükseltmek için torunlarında birini, Şehzadė Selim'in kızını kendisine zevce olarak vermişti. Piyâle Paşa Padişah'ın hizmetine, denizlerin ve Akdeniz kıyılarında yaşayan kadınların tek korkusu olan bir başka Barbaros'u, Salih Reis'i çağırmıştı. Salih Reis Çanakkale'li bir çobanın oğlu idi. Her an gözü önünde uzanan deniz, nihayet bir onu da bağrına basmıştı.

Yine meşhur Türk deniz akıncılarından, Avrupa'lıların Dragut, Türk'lerin Turgut dedikleri deniz kurdu, Kapdân-ı Deryâ tarafından donanmada görev görmesi için aranıyordu. Turgun Reis, Karaman sahillerinde Seroloz köyünde dünyaya gelmişti. Çocukluğundanberi müthiş bir okçu, kabiliyetli bir güreşçi olan Turgut Reis, savaşa ve maceralara olan içgüdüsü sayesinde bir gün kendisini denizi köpürterek yaran bir Korsan gemisinde bulmuştu. Cesareti ve talihi sayesinde kısa zamanda bir grup korsan gemisinin başı olmuş ve Korsika'ya bir akın düzenlemişti; o sıralarda yapılan bir deniz savaşı sonunda Andrea Doria'ya tutsak düşmüş ve Doria'nın kalyonunda kürek mahkûmu olarak yıllarca kürek çekmişti. Barbaros tarafından fidyesi ödenerek kurtarılmış, Napoli'ye yapılan bir sefere katılmış, Castel-a-mare'yi yakıp yıkmış, binlerce çocuk ve yüzbin düka altınlık hazinesini eline geçirmiş, Barbaros'un donanması kadar geniş bir

filoya sahip olmuş ve Ege Denizi üzerinde yüzen bir imparatorluk kurmuştu.

Milletinden ender olarak çıkan denizcileri toplayan Kanunî Sultan Süleyman, Turgut Reis'i Devlet hizmetine aldı ve bundan böyle donanma komutanı olduğunu gösterecek bir feneri kadırgasına asmasını istedi. Doria, Venedik'liler ve Malta şövalyelerine karşı düzenlediği akınlardan sonra Turgut Reis'in İstanbul limanına dönüşü Hıristiyan dünyasının ganimetlerinin teşhiri gibi oldu. Kapdân-ı Deryâ Piyâle Paşa'nın bindiği öncü kadırganın kıçında dalgaların içinde, Afrika sahillerinde mağlûp edilen büyük İspanyol Armadasının haça geçirilmiş İsa'yı tasvir eden sancağı bağlanmıştı. Amirallerin kadırgalarının arkasından gelen kalyonların köprülerinde zincire vurlmuş Napoli'li, Sicilya'lı ve İspanyol amiraller görünüyordu. Zaptedilen düşman gemileri, seren direkleri kırılmış, dümenleri bozulmuş bir halde Osmanlı kalyonlarının yedeğinde geliyordu. Bütün halk ve ordu Boğaz'ın kıyılarına taşmıştı. Kanunî Sultan Süleyman donanmasının bu şanlı dönüşünü denize nâzır köşklerinden birinin penceresinden takip ediyordu. Zafer gösterisinin sonunda zincirlerinden kurtarılan tutsaklar, limanda hapsedildiler ve cesaretlerine lâyık şekilde muamele gördüler. Özellikle Turgut ve Salih Reis'lerin gayretleri ile kazanılan bu zafer, Padişah'ı Malta seferi için cesaretlendirdi. Piyâle Paşa donanmayı, Turgut ve Salih Reis'ler filoları, yaşlı veziri Mustafa Paşa da çıkartma yapacak olan Kara Kuvvetlerini kumanda ediyordu. Sadrâzamın, Hz. Peygamber'in sancaktarı Halid bin Velid'in soyundan gelmesi ve yetmişbeş yaşında olması Ordu üzerinde dinî bir otoriteye sahip olmasını sağlıyor-

du. Yedibin Anadolu'lu sipahi, bin Midilli'li beşbin Anadolu'lu yeniçeri, onüçbin gönüllü, dörtbin Edirne'li sipahi ve yeniçeri, güçlü bir topçu kuvveti kuşatma kuvvetlerini teşkil ediyordu. Yüzseksenikі kadırga, askerleri, topları, gülleleri ve barutu taşıyordu.

19 Mayıs 1565 günü ikiyüze yakın yelken şövalyelerin gözleri önüne serilirken, ertesi gün yirmibin Osmanlı adanın güney sahillerine çıkartma yapıyordu. Asıl donanmadan iki gün sonra Malta'ya gelen Turgun Paşa onbeş kadırgası içinde leventlerinin en seçme olanlarını taşıyordu. Donanmanın bataryaları Saint-Elme kalesini dövmeye başlayınca, kale de Osmanlılara bir volkan gibi gürleyerek cevap verdi. Tek tabiyesi cüret olan Turgut, üçbin levendine hücum emrini verdi. Çağrısı üzerine gemi bordasına atılır gibi, leventleri kalenin surlarına saldırdılar. İstihkâm siperi üzerinde kılıcı ile levendlerine cesaret veren Turgut Paşa, birden yanıbaşına düşen bir güllenin fırlattı kaya parçası ile yaralandı ve can çekişerek yere düştü. Askerin cesaretinin kırılmasını istemiyerek serasker Mustafa Paşa cüppesini Turgut'un üzerine attı, onun yerine geçerek bir kahraman metaneti ile saldırının sonucunu bekledi.

Turgut Paşa'nın kanı bahasına fethedilen kale üç gün sonra tamamen teslim oldu. Yediyüz şövalye surların yıkıntıları arasında yatıyordu. Kaleye giren Osmanlılar ölü şövalyeleri, haç şeklinde tahta parçalarına bağlıyarak denize attılar, akıntı bu ölüleri Malta Kalesi'nin önüne kadar sürükledi. Villiers de l'Ile-Adam gibi Fransız olan Üstad-ı Âzam La Valette Türklere yalnız bir mezar teslim edeceğine dair yemin etti. İn-

sanlığı dehşete düşüren ve dâvâsını lekeleyen bir vahşette bulunarak, soğukkanlılıkla adada mahpus olan Türk esirlerinin kafalarını vurdurdu, kesik kafaları toplara doldurarak Osmanlıların üzerine yolladı.

Cezayir Beğlerbeği, Barbaros'un oğlu ve Turgut Paşa'nın damadı Haşan Paşa birkaç gün sonra otuz gemi ve üçbin topçu ile Donanmay-ı Hümâyûna katıldı. Kendisine, Malta Limanı'nın ağzında bulunan Saint Michel Kalesi'nin zaptı görevi verildi. İki aylık kuşatma, oniki saldırı, altıbin şehit La Valette ve şövalyelerinin cesaretini kırmadı.

11 Eylül günü Kapdân-ı Deryâ Piyâle Paşa ile Serasker Mustafa Paşa gemilerine binerek İstanbul'a dönmeye başladılar. Hıristiyanlık, birkaç bir şövalyenin dayanma gücü sayesinde Osmanlılara galip gelmeyi başarmıştı.

Kapdân-ı Deryâ Piyâle Paşa, gündüz gözü ile Donanmayı limana sokarak Osmanlıların üzülmesine sebep olmamak için geceleyin İstanbul'a girmesi için buyruk almıştı. Serasker Mustafa Paşa beşinci vezir olarak Padişah'ın huzuruna çıktığı vakit Sultan Süleyman onunla konuşmadı.

Hayatının son yıllarında milleti önünde şöhretine gölge düşmesine asla razı olamayan Sultan Süleyman, Tuna üzerine son bir sefer yaparak şanını yüceltmek istedi. Çok sofu bir Müslüman olan kızı Mihrimah Sultan uzun zamandır babasını Kur'an-ı Kerim'in en önemli hükümlerinden olan, kâfirlerle dövüşerek kanını er meydanında akıtmak şartını ihmâl etmiş olmakla suçluyordu. Budin Beğlerbeği Arslan Paşa Di-

van'ın buyruğunu beklemeden Avusturya ile çatışmaya girdi. İmparator'un başkumandanı Salm Kontu Arslan'ı gafil avladı, birliklerini püskürttü, Osmanlılar ile kurtarıcıları olduklarını iddia ettikleri Macar'ları fark gözetmeden katletti.

Kanunî Sultan Süleyman yanında Sadrâzamı, Anadolu ve Rumeli Orduları ve ondört seferine iştirak etmiş kumandanları ile Tuna boylarına koştu. Yaşı ve hastalığından dolayı at üstünde ilerliyemiyordu. Trakya'yı Bulgaristan'ı ve Sırbistan'ı tekerlekli bir tahta benzeyen araba içinde aştı ve ancak geceleri dışarı çıktı. Sadrâzam önünde ilerliyordu. Balkan dağlarının yollarını düzeltip, genişleterek Padişah'ın taht-ı revanının rahatça geçmesini temin ediyordu. Belgrad'a gelindiğinde, düşman topraklarına yaklaşıldığını hisseden Kanunî Sultan Süleyman kuvvetini topladı ve ordusunun safları arasında Tuna'yı at üzerinde geçti. Macaristan'ın genç Kralı Sigismond Zapolya Padişah'ın otağına yanında dörtyüz Macar asilzâdesi ile gelerek tâbi olduğu Hükümdar'ı selâmladı. Sultan Süleyman'a getirdiği armağanlar bir Krallığın değerine eşti; nitekim Sultan Süleyman da ona bir taht armağan etmişti. Genç Krala, onu topraklarında güclendirmedikçe İstanbul'a dönmeyeceğine dair yemin etti. Hünkâr bu yeminini pekleştirmek istercesine Sigismond'u (II Janos) gözlerinden öperek uğurladı.

Drava Nehri üzerine yüzyirmi dubadan kurulmuş, beşbin dirsek uzunluğunda bir köprüden Osmanlı Ordusu Erdel'e geçti. Hünkâr için Tuna'dan getirilen yaldızlı bir kalyon içinden, Kanunî Sultan Süleyman Ordusunun geçişini seyretti; donanmasının top atışları

ve ikiyüzbin askerinin zafer haykırışları ile selâmlandı. Budin ve Belgrad gibi Osmanlı İmparatorluğu'nun müstahkem mevkilerinden biri yapmak istediği Zigetvar üzerine Ordusunu sevketti.

Budin Beğlerbeği, yiğit ve talihsiz Arslan Paşa, Padişah'a, şarapları ile meşhur Macar kasabası Siklos'da erişmişti. Seferin başlangıcında uğradığı yenilgiler, Salm Kontu'na karşı vaktinden önce yaptığı saldırılar ve nihayet Vezir-î Âzam Mehmed Sokollu Paşa hakkında ağır sözler ihtiva eden mektupları, Sultan Süleyman'ın onun hakkında idam fermanını imzalamasına sebep oldu.

Ertesi gün hiçbir şeyden haberi olmayan Arslan Beğ yanında silâhdarları ile Padişah'ın otağına geldi. Divan toplantısının yapıldığı yere geldi ve bağdaş kurarak Vezir sıfatıyla müzakerelere katılmak istedi. Onu gören Sadrâzam, sert bir ifade ile ayağa kalktı ve:

«— Burada ne işin var? dedi. Hangi buyrukla birliklerini terkettin? Sana emanet edilen Budin kumandanlığını kime bıraktın? Hünkârımız seni Beğlerbeğ olarak tâyin etmişti, sen ise eyaletlerini kâfirlere peşkeş çekiyorsun. Lânet olsun sana, sefil! İdam fermanın hazırlandı.» Sonra çavuşlara seslenerek, «Bu adamın mevcudiyetine son verin.» diye seslendi. Arslan Beğ Otağ'dan çavuşların kollarında sürüklenerek çıkarıldı. Önünden geçerken eski dostu Ayas Paşa merhametle Arslan Paşa'ya baktı ve mırıldandı: «İşte, Arslan, bu dünyada her şey böyle geçici ve kısadır; nedîm ol ve Tanrı yolundan ayrılma!» Sonra halının üzerinde son namazını kıldı ve tek bir ses çıkarmadan idam edildi.

Suçu ittat etmemek ve mağlûp olmak olan bir kumandana ve kahramana verilen ceza, yüreklerde itaati ve fedakârlığı pekiştirdi. 5 Ağustos'da Zigetvar önlerine gelen Hünkâr ve ordusu kalenin meşhur kumandan Zriny tarafından savunulduğunu gördüler.

Her iki kıyıyı ve tepeleri kaplayan ikiyüzbin çeriden korku duymayan Zriny, kalenin burcu üzerine demir bir haç dikti, dış istihkâmları kan renginde bir bezle örttürdü ve büyük kuleyi Türk güllelerini karşılamak üzere güneş altında parıldayan kalay levhalarla kaplattı. Bir müddet sonra aşağı şehri terketmeye mecbur kalınca, evleri ateşe verdirdi ve Hisar'ın içine çekildi. Kanunî Sultan Süleyman Zriny'e teslim olması karşılığında Hırvatistan Valiliği'ni teklif ettiyse de Macar kumandan reddetti.

Onbeş gün süren neticesiz saldırılardan sonra Osmanlılar en önemli burç altında korkunç bir lâğım patlattılar. Yalnız ortadaki kule yıkıntıların içinde ayakta kaldı. Görevinin ve adının eseri olan bu anıtın altında ölmek isteyen Zriny, savaş arkadaşlarına dönerek içlerinde ölmek isteyenlerin olup olmadığını sordu. Altıyüz kişi ilerledi, onlarla asker gibi değil ölüme giden azizler gibi konuştu. Sonra ipekliden pelerini aldı, altın zincirini boynuna doladı, başına altın işlemeli siyah tokunu geçirdi ve kesesine yüz düka altın koyarak, «cesedini kaldıran askerin lâlettâyin birisinin cesedine rastladığını sanmamasını istediğini» belirtti.

«Bu kol beni savunmak için havaya kalktığı sürece, kimse üzerimden altınlarımı ve kalenin anahtarını alamıyacaktır» dedi. Ama cesedimin üstünden alabilirler; Türklerin içinden hiç kimsenin beni parmağı ile

göstererek, işte mağlûp ve esir demesine izin vermiyeceğime dair yemin ediyorum.»

Asker hayatı sırasında ulaştığı başarılar için kendisine armağan edilen dört kılıç içinden en eski olanını seçti. Arkadaşlarına dönerek, «İşte ben bu silâhla ilk zaferlerimi elde ettim, ilk defa şöhrete ulaştım. Ve işte yine onunla bugün Tanrı'nın katına çıkacak ve hakkımdaki hükmü dinleyeceğim.»

XXXI

Arması en önde, kalkanı onun arkasında bir hizmetkâr tarafından taşınarak, zırhsız ve miğfersiz olarak avluya indi. Kahramanlık ve feragatta birleştikleri altıyüz şövalyesine ve askerine cengâvercesine ve kutlu bir nutuk verdi; surların üzerinden üç defa İsa'nın adını haykırdı. Üçüncü haykırışında, kapılar açıldı ve seyyar köprüyü tutmuş olan Türklerin üzerine içi misket dolu bir havan topu ateş ve ölüm kustu. Zriny, elinde kılıcı, bir avuç kahramanla yığın halindeki düşmanın içine daldı. Göğsünden iki kurşun, boynundan beş okla vurulan Zriny, daha önce vurulmuş olan iki şövalyenin ölüleri üzerine düştü. Bu huruç hareketinden şaşkınlaşan yeniçeriler, kumandanın düşmesi ile geri döndüler, onu yerden kaldırdılar, hâlâ nefes aldığını görünce omuzlarının üzerinde taşıyarak ağalarına götürdüler. Sonra şehri harabeye çeviren dev toplardan birinin üzerine yatırarak bu askere lâyık olduğu cenaze arabasını temin ettiler.

XXXII

Türkler, Zriny'nin altıyüz arkadaşının cesedleri üzerinden geçerek kaleye hücum ettiler. Zriny'nin mabeyincisinin, hazinecisinin sakallarını kestiler.

Sadrâzam genç hazineciye, efendisinin yıkıntılar altında kalan servetinin ne olduğunu sorunca, Macar böbürlenerek cevap verdi:

«Efendim'in yüzbin Macar dükası, yüzbin eküsü, çeşitli boylarda bin tane altın kupa ve zengin bir mutfak takımı vardı. Hepsi imha edildi, fakat size, biraz sonra ayaklarınızın altında patlayacak baruttan bir servet bırktı.» Henüz cümlesini tamamlamıştı ki, kumandanın hizmetkârı tarafından ateşlenmiş olan barutlar birden patladı ve beşbin Osmanlı'yı harabelerin altında bıraktı.

Kanunî Sultan Süleyman da Zigetvar infilâkinin ışığı ve gürültüsü altında son nefesini veriyordu. Dizanteri'den mustarip olan ve bu seferin uzun sürmesi yüzünden iyice yorulan Cihan Padişah'ı, Eylül'ün 5'ini 6'ya bağlayan gece son zaferinin sevincini beraberinde götürerek hayata gözlerini yumuyordu.

Buyruğu ile hastalığını ordudan gizlemiş olan Sokollu, ölümünü gizlemek için daha fazla itina gösterdi. Vaktinden önce olayın ortaya çıkarak karışıklığa sebebiyet vermesinden çekinerek, Padişah'ı en son gören hekimi ortadan yok etmişti. Sultan Süleyman'ın sır kâtibi Feridun ile baş silâhtarı Cafer bu sırra vakıf olan kişilerdi. Sadrâzam, Padişah'ın ifadesini ve imzasını taklit ederek ordu içinde bildiriler dağıttı, bu bildiride askeri tebrik ediyor ve mükâfatlarını kendi elinden veremeyeceği için üzüntülerini bildirerek, Sadrazamın orduyu Belgrad'a götürmesini istiyordu.

Yaşlı Padişah'ı yaldızlı kafes ve taht-ı revanının perdeleri arkasından görmeye alışkın olan askerler, ölüp ölmediğine dair hiçbir kuşku duymuyorlardı. Ordu ağır aksak Belgrad'a ilerlerken arkasında Hüküm-

darlarının na'şını taşıyordu; Sultan Süleyman ile en üst noktasına erişmiş ve onun yok olması ile kaybolmaya mahkûm edilmiş Osmanlıların talihi de sanki geri çekilen orduyla beraber ilerliyordu. Nitekim o devirde Osmanlı İmparatorluğu'nun azâmeti Sultan Süleyman ile daha iyi ölçülebilir.

XXXIII

Tarihçiler Kanunî'yi Fransa Kralı XIV. Louis ile karşılaştırmışlardır. Nitekim bu kraldan daha fazla süreyle saltanat sürmüş, onun gibi heybete, adam seçmede titizliğe, onları yüceltme sadetine, kabiliyetlerini keşfetmeye, adamlarının yaptıkları hizmetleri kendisine mal etmeye, itaate zorlayan otoriteye, etrafındakilerin şahsına olan sadakatine sahip olmuştu; fakat onun gibi saltanat devrini hazırlayıp rahat duruma getirecek bir Richelieu ile Mazarin'e sahip olamamıştı. Zalim, sert bir askerin oğlu olarak önce ordusunu düzensizlikten ve zulümden kurtarmış, onun bünyesinde imparatorluğu, medeniyeti, rütbe silsilesini ve hükümdarlık iktidarının meşruluğunu bulmuştu. Tahta geçtiği sırada milletinin durumu ile hayata gözlerini yumduğu sıradaki durumu saltanat devrinin en tarafsız hükmünü verecek niteliktedir. Osmanlılar bir ordu idi, Kanunî Sultan Süleyman ondan bir millet yaratmıştı.

XXXIV

Son ondört seferinde bu millet onun için İmparatorluğun, biri denizde, diğeri karada en önemli iki müstahkem mevkiini, Rodos ile Belgrad'ı fethetmişti. Mısır, Suriye, Mezopotamya, Medine, Mekke, Bağdad,

Kırım, Karadeniz'in iki kıyısı, Tuna ağızları, Eflâk, Boğdan, Sırbistan, Erdel, Hırvatistan, Arnavutluk, Mora, Budin ve Sigetvar'a kadar Macaristan ve Lehistan'ın bir kısmı imparatorluğa sağlam bir şekilde ilhak edilmiş veya tayin yahut millî hanedanlardan Padişah'a tâbi bir Valilik ile idare ediliyor veya Prenslik şeklinde bağımlı eyaletler olarak bulunuyordu. Dicle, Fırat ve Nil'den Tuna'ya kadar ırk ve din farkı gözetilmeksizin Osmanlı İmparatorluğu, kalbi İstanbul'da atan muazzam bir Konfederasyon olarak uzanıyordu. En geniş zamanlarında bile Roma İmparatorluğu ile Konstantin devrinde Bizans İmparatorluğu yeryüzünün bu kadar büyük bir kısmını kontrolleri altına alamamışlardı. Yüzyirmi milyon insan Kanunî Sultan Süleyman'ın hâkimiyetini tanıyordu.

Fakat fetihlerle yetinmemek, Devletin idarî makanizmasını kurmak gerekiyordu; işte Hükümdar'ın dehâsı bu konuda asıl kendisini gösterdi. Geliştirdiği kurumlara bir göz atarsak, dinî, mülkî, adlî, idarî, malî, ve askerî ekonomisinin Sultan Süleyman'ın ölümünde ne durumda olduğunu daha iyi anlarız. Bir millet yarattığı kurumlarla takdir edilir. Orduları onun sınırlarını genişletirken, kurumları ancak onu devam ettirebilir. Dokuz saltanat dönemi Türkiye'ye ihtiyacı olan alanı sağlamıştı; Sultan Süleyman kanunları ile ülkesinin geleceğini teminat altına aldı.

XXXV

Mevcut yasaların bütünü Kur'an-ı Kerîm'den alınmıştı; ulema sınıfı da onu tefsir etmekle görevliydi. Din bilimi ve hukuk içiçe girmiş, kaynaşmıştı. Fakat,

kararlarının makûl, ahlâkî ve otoriter olmasını sağlamak için bu hukukçu - ilâhiyatçılara irfan, ilim, hiyerarşi, karşılıklı kontrol, bağımsızlık, ahlâkî vekâr temin etmek gerekiyordu. Devletin sivil olan idarî mekanizması onların elindeydi; Charlemagne'dan sonra Batı dünyasında Kilise otoritesi, yüksek rütbeleri, eğitime hâkim olması ve kendine ait mahkemeleri ile ne ise, XVI. asırda Sultan Süleyman'ın sivil Devlet adamları da öyle idi.

Ancak hem hükümdar, hem Halife olan Kanunî Sultan Süleyman onların üzerinde, Batılı Hükümdarların Papa'nın elçilerine karşı yapmaya asla cesaret edemiyecekleri bir hâkimiyet, disiplin ve kaideler silsilesi kurmuştu. Ruhanî iktidar ile geçici iktidar Türkiye'de bir arada yaşamaya çalışıyorlar ve organik bir *kargaşalık içinde mücadele etmiyorlardı. Hükümdar* ile ruhanî lider bir kişide birleşiyor, şeyhülislâm onu tarafından tayin veya azledilebiliyor ve ulemâ sınıfı da onun vicdan konseyi oluyordu. Yalnız, nasıl Tanrı'nın hükümleri insanların ilişkilerinde tarafsızsa, Sultan Süleyman da o vicdan konseyinin hiç olmazsa bağımsız görünmesini sağlamak için ayrı bir teşkilât kurmuştu.

Bu teşkilât Devlet yardımı ve vakıflarla desteklenen medreselerde eğitimini tamamlıyor ve yaşıyordu. Sultan Süleyman ulemâ sınıfının ilk rütbelerinde bulunan bu adayları on ayrı derece içinde sınıflandırmıştı. Teşkilâta kabul edilen aday, hem her türlü vergiden muaf olma, hem de varlığını olduğu gibi çocuklarına bırakabilme imtiyazına sahip oluyordu. Malların müsadere edilmesinin adetâ kanun haline geldiği bir

ülkede böyle bir imtiyaza sahip olan ulemâ sınıfı kısa zamanda servet sahibi oluyor ve milletin diğer sınıflarından zenginliğin devamlılığı, bağımsızlık, itibar ve üstünlük bakımlarından farklılık gösteriyordu. Fatih bir ırkın en belli başlı kusuru olan askerî bir oligarşinin üzerinde sivil bir sınıfın geleceğini teminat altına almak için Sultan Süleyman böyle düşünüyordu.

XXXVI

O zamana kadar keyfî olan cezaî yasalar, kadıların hükümlerinde belirli bir yol takip etmeleri için yazılı hale getirildi. Kadınların dokunulmazlığına ve geleneklere karşı işlenen suçların cezaları birincisi için ağırlaştırılırken, ikincisi için hafifletildi. Herhangi bir Osmanlı'nın karısına veya kızına sarfedilen bir söz veya anlamlı bir bakış para cezası ile cezalandırılıyordu. Bir babanın veya bir kocanın evinden bir oğlanın veya bir kızın kaçırılması ise ölüm ile cezalandırılıyordu. Erkekler veya kadınlar arasında dövüş, sakal koparma, küfür, el kaldırma, vurma, yaralama ve cinayet verilen zarara göre ağırlaşan şekilde ceza görüyordu.

Hırsızlık, gasbetme, haydutluk, suçun ağırlığına göre değişen şekilde ceza görmekle beraber, el sadece at hırsızlığında kesilir, hırsızlık yaparken cana kıyma veya yaralama görülürse yapan idam edilirdi. Keza birisinin kölesini kaçırmanın karşılığı da ölümdü. Köyler ve kasabalar kendi arazileri içinde çalınan mallardan sorumlu tutulurlardı. Yalan yere şahitlik, sahte imza ve kalpazanlık da el kesme ile cezalandırılırdı. İftiracılar, başkasının namusunu lekelemeye çalışanlar, yüzde onbirden fazla faiz alan tefeciler, insana yar-

dımcı olan hayvanlara kötü muamele edenler, kanunun emrettiği şekilde ceza görürlerdi. Gıda maddelerinin bolluk veya kıtlığına göre her seferinde değiştirilerek hazırlanan tarifeler, her türlü tüketim ve hattâ lüks maddelerin fiatlarını tesbit ederdi. Kur'an tarafından yasaklanmış olan, fakat sonradan alışkanlık dolayısıyla satılmaya başlanan şarap, yeniden yasaklanmıştı.

Kahve alışkanlığı Suriye yolu ile gelen Arap kervancılar sayesinde yayılmıştı. Kervancılar, kahve fidanını kemiren develerin kuvvet bulduklarını, neşe ve şarhoşluk belirtileri gösterdiklerini söylemişlerdir. Aynı bitkinin tohumlarını kaynatıp içtiklerinde aynı etkileri duymuşlar, böylece kahve tiryakiliği bütün çölü sarmıştı. Oradan yavaş, yavaş ilerliyerek İstanbul'a kadar gelmişti. Bu bitkinin özünü hazırlayıp gelenlere satmak üzere kahve adında dükkânlar açılmıştı. Gitgide, bu dükkânlar da, şarap satılan meyhaneler gibi, halkın huzurunu kaçıran umumî toplantı yerleri olmuştu. Devlet, ulemaları çağrıda bulunarak, keyif verici kahvenin de şarap gibi Kur'an'da yasaklanıp yasaklanmadığını inceletti. Hükümler birbirinin zıddı olarak ortaya çıktı. Bir kısmı kahveyi uykunun ve cinsî iktidarın düşmanı, diğerleri rüyâların cini ve hülyâların kaynağı olarak gösteriyordu.

Kanunî Sultan Süleyman'ın uyguladığı yasalar sisteminin belirgin özelliği cezaların hafifletilmesi, ikinci derecede kalan suçlar için ölüm cezasının kaldırılması ve ferdin veya ailesinin intikamı için uygulanan kısas yasasının kaldırılarak kadı tarafından para cezasına dönüştürülebilmesi olmuştur.

XXXVII

İmpratorluğun mali işleri Sultan Süleyman dönc-minde basitleşti ve düzene girdi: Devlet hazinesi başlıca dört kaynaktan gelen gelirler ile doluyordu.

Gümrük vergileri: Müslümanlar yüzde iki, Hıristiyan tebaa yüzde beş ve yabancılar yüzde on ödüyorlardı.

Bütün toprak ürünlerine uygulanan öşür vergisi, işlenen ürünler için yirmide bir, orman veya otlak gibi topraktan hemen alınan ürünler ile meyveler üzerinde onda bir idi.

Arazi vergisi tarım ürünleri üzerine olduğu gibi doğrudan doğruya arazinin ürettiği ürünler göz önüne alınmaksızın da oluyordu. Doğu'da çok eski devirlerdenberi yerleşmiş olan kadastro idaresince tespit edilen vergi hadleri hiçbir zaman değişmezdi. Kuraklık, sel ve kıtlık hallerinde arazi vergisi alınmazdı.

Nihayet adam başına alınan vergi vardı. Tebaa üç sınıfa ayrılmıştı: Zenginler, orta halliler ve fakirler; herkes ait olduğu sınıfa göre vergisini öderdi. Devlete olan bu vergilerini çalışamayıp ödeyemeyenler, kadınlar, reşit olmayanlar, körler, köleler, hastalar, dervişler ve dilenciler bu vergi kapsamı dışındaydılar.

Bundan başka iki düzensiz gelir kaynağı olan, azledilen devlet adamlarının mallarına konulan müsadere ile maden işletmelerinden alınan vergi hazineye muazzam kazanç sağlıyordu. Her altın, gümüş, demir kurşun ve bakır madeni üretiminin beşte biri Devlet'e kalırdı. Hemen hemen bu vergilerin tamamı, Devlet'e

her yıl belirli bir parayı ödemek üzere anlaşan ve her türlü riski göze alan iltizamcılar tarafından yürütülürdü.

XXXVIII

Bu gelirler, her birinin ayrı harcama yeri olduğu dört ayrı sandıkta toplanırdı. Bu sandıkların birincisi öşür ve maden vergisi ile harp ganimetleri üzerinden hükümdarın hakkı olan beşte birler ile dolardı; harcama alanları öksüzlere, çok fakir olanlara, yolculara ve fukaraların geçimine aitti.

İkinci sandık, arazi ve şahıs vergilerini, müsadere edilen malları ve tâbi devletlerin ödedikleri vergileri alırdı; biriken servet ile imar işlerine, kalelerin, köprülerin, kervansarayların, hanların bakımına ve onarılmasına, ulemalar ile askerlerin harcamalarına sarf yapılırdı. Bu sandık millî eğitim, memurlar ve ordu içindi.

Üçüncü sandıkta, Devlete intikal eden vârissiz servetler toplanırdı; buradan imaretler, hastaların bakımı, türbelerin yaşatılması ve bulunan kimsesiz çocukların masrafları için harcamalar yapılırdı.

Dördüncüsünde gümrük vergileri bulunurdu. Bu sandıktan yapılan harcamalar, Devlet'in islâm kardeşliği esasına göre mülksüz Müslümanlara, aşırı borçlananlara, vatan uğruna silâha sarılanlara, hac masraflarını ödeyemeyecek durumda olanlara, yabancı dahi olsa yolculuğu esnasında parasız kalanlara, efendilerinin rızasını alıp da fidyelerini ödeyemeyen kölelere yapacağı yardımlara ayrılmıştı.

XXXIX

Padişah millî gelir üzerinden taht hakkını alırdı. Saray defterdarı bu iş için sabit sekizyüzellibin kuruş; eski sarayın bakımı için dokuzyüzbin kuruş; ve hizmetkârların iaşesi için ikiyüzellibin kuruş alırdı. Mutfat kâhyasının dokuzyüzbin, ahırlar kâhyasının da üçyüzbin, zenci harem ağasının da İmparatorluk hareminin bakımı için altıyüzaltmışbin kuruşluk ödenekleri vardı.

Valide Sultan'ların şahsî arazileri ve tımarları vardı. Muazzam geliri olan topraklar Vezir-î Âzam'lara, Kapdân-ı Deryâ'lara, Beğlerbeğleri'ne bağışlanırdı.

Tımar sahipleri atlı birlikleri hazırlamak ile mükelleftiler. Din adamları, camiler, kadılar, okullar, kütüphaneler Devlet'ten yardım görmeden, camilerin himaye ve idaresinde olan vakıfların gelirlerinden ödenekleri temin ederlerdi.

XL

Her yıl gelir ve gider bütçesi hazırlanırdı; Devlet'in umumî borcu yoktu. Padişah'ın şahsî hazinesi ile Devlet hazinesi birbirlerinden kesin olarak ayrılmıştı. Hükümdar ihtiyacı olduğu vakit hazineden ödünç para alır, refaha kavuştuğu zaman iade ederdi.

Defterdar bugünkü Maliye Bakanına eşti; her akşam Devlet hazinesinden yapılan gelir veya gider hesaplarını çıkarır; haftada iki defa da Sadrâzam'a hesap verirdi. Askerlerin ücretlerinin muntazam ödenmesi en önemli ve en tehlikeli göreviydi.

XLI

Savaş idaresi, fatih bir millet için en fazla dikkat çeken bir konuydu. Buna rağmen barış her zaman Osmanlıların prensibi olmuştur; Peygamberleri de zaten bu nokta üzerinde durmuş ve şu sözleri sarfetmişti: «İnsan Tanrı'nın bir eseridir, onu ortadan kaldırmak isteyenlere lânet olsun!» Hadis yorumcuları savaşın ancak Tanrı'nın kelâmını yaymak, iman taşımak ve millî felâketleri önlemek gayesiyle yapıldığı zaman meşru olduğunu söylemektedirler. Bir kere savaş ilân edilirse her müslüman asker sayılırdı; eğer devlet hazinesi savaş harcamalarını ödeyemeyecek duruma gelirse, herkes ücret almaksızın savaşmak zorundaydı. Serveti olanlar hemen savaş masraflarına katılmak mecburiyetindeydi.

Eğer devlet, milletinin ancak bir kısmını silâh altına almak istyorsa, bunlar çoğunlukla bekârlardan seçilmeliydi. Padişahlar çatışma başlamadan önce teslim teklifinde bulunmalıydılar. Esirlerin, kadınların, hastaların, çocukların, sakatların hayatları dikkatle esirgenmeliydi. Kanuna göre esir edilen düşmanın sakat bırakılması, burnunun, kulaklarının veya vücudunun herhangi bir yerinin kesilmesi yasaktı.

Müslüman olmayan tebaadan kimse askere alınmazdı; din, vatan kavramının en belirli özelliği sayılırdı.

XLII

Sultan Süleyman çıkardığı pek çok yazılı yasa ile devletin kara ve denizdeki askerî durumunu güzeltmiş ve olgunluğa erıştirmişti. Donanmây-ı Hümâyûn üçyüz

savaş gemisinden meydana geliyordu; devamlı silâh altında tutulanlar ise kara ordusunda üçyüzbine yaklaşıyordu; seyyar topçu birliklerinin elinde üçyüz top vardı. Yeniçeriler, cebeciler, topçular Osmanlı piyadesini meydana getirirken, sipahi ve silâhdarlar süvari birliklerini teşkil ediyorlardı.

Hıristiyan çocukların zorla yeniçeri ocağına alınması kaldırılmış, eğer kendiliğinden ocağa girmek isteyen çıkarsa din değiştirme mecburiyeti konmamıştı. Ölen yeniçerilerin çocuklarından ve yakın akrabalarından yeni mensuplarını bulan bu teşkilât hemen hemen verâsete bağlı bir duruma gelmişti. Sivil ve askerî okullar yeniçeri ocaklarına bağlanmıştı. Bir yeniçerinin birliğe katılması sırasında yapılan merasimler tantanalı ve etkileyici olurdu. Namazdan sonra kışlaya sokulan adaya, sırayla dizilmiş yeniçerilerin önünde külâh ve cüppe giydirilir, sonra yoldaş adını alarak birliğin beğinin elini öperdi. Sonra adı sicil defterine yazılır; yeniçeri ağası o zaman adayın kulağını bir eliyle tutarken diğer eliyle ensesine hafifçe tokat atar, böylece bundan sonra tâbi olacağı itaati kendisine hatırlatır.

Uzun zaman onikibin kişilik mevcudu olan bu teşkilât, Sultan Süleyman devrinde altmış bini buldu, daha sonraları ise ikiyüzbinin üstüne çıktı. Tekdir, hapis, falaka, müebbed hapis ve ölüm cezaları Sultan Süleyman'ın kanunnâmelerinde kayıtlı olan cezalardı.

Padişah'ın da yeniçeri ocağına dahil olması düşünülmüştü. Hükümdar ile çerilerinin bu kardeşliğini belirten bir taht, imparatorluk ortasının salonunda mahfuz tutulmaktaydı. Padişah'ın kışlaları önünden her geçişinde, yeniçeriler kendisine bir kâse şerbet sun-

mak imtiyazına sahiptiler. Hadım ağası da bu kâseyi ağzına kadar altınla doldurur ve yeniçeri ağasına vererek askere dağıtılmasını padişah adına isterdi.

Ordunun temelini teşkil eden bu piyade, süvari ve topçu birliklerinden başka tımarlardan sağlanan milis görünümündeki askerler, savaş halinde Sultan Süleyman'a ikiyüzbin kişilik bir ordu teşkil ederdi.

XLIII

Eyaletlerden alınan gelirler arasında, donanmanın ihtiyacı olan kereste, reçine, zift, katran, yelken için bez gibi maddelere daima öncelik tanınırdı. İzmit yöresi çınar ve çam kerestesini, Kavala demiri, Ağrıboz adası katranı, Karadeniz kıyıları keteni; Çanakkale fabrikaları bezleri temin ederlerdi. Büyük kıyı şehirleri tam techizatlı bir veya iki kadırga yapmakla yükümlendirilmişti. Gelibolu, Selânik ve İstanbul'da bronz top dökümhaneleri, çıpa için izabe fırınları ve barut fabrikaları kuruldu. Kızıldeniz'de bulunan ve Süveyş ile Hindistan arasında görev yapan donanmadan başka, her ilkbaharda iki ayrı donanma İstanbul'dan ayrılır, biri Karadeniz'e diğer Akdeniz'e inerek isyanları bastırmak, vergileri toplamak, korsanları sindirmek, Afrika'daki tâbi beğliklere, müttefiklere ve düşmanlara imparatorluğun deniz gücünü göstermek gibi alışılagelmiş vazifelerini tamamlarlardı.

Denizler hâkimi denen Kaptan-ı Derya'ya Ege Denizi'ndeki otuz ada bağışlanmış; yardımcı olarak altı yüz subay verilmişti. Devlet içindeki itibarı hemen hemen sadrazamınkine eşti.

Avrupa'da ve Asya'da hiçbir devlet, tabiattan, coğrafya ve deniz malzemesi bakımından, kendisine bu kadar üstünlük sağlayacak imkânları bulmamıştır; lâkin, Sultan Süleyman'ın ve ondan sonra gelen hükümdarların çıkardıkları kararnameler; deniz için değil, karalar için yaratılmış Türk dehasına galebe çalamadı.

XLIV

Kanuni Sultan Süleyman, aile bünyesini esas alarak, gelenekleri, alışkanlıkları, töreleri, hükümleri ve müsamahaları yasa haline getirdi.

Nüfusun artması için evlenme, hem dinî, hem de millî bir görev haline getirildi. Arabistan'da cinsiyetler arasındaki kargaşalığı önleyen Kur'an dört kadınla evlenmeye izin veriyorsa da Türkler nâdiren birden fazla evlilik yaparlardı. Kölelerine hürriyetlerini bağışlamadan evlenemezlerdi. Bir müslüman kadın ile bir gayri müslim arasında evlilik kesin şekilde yasaklanmıştı.

Birçok kadın ile evli olan koca, hiçbirini ihmal edemezdi; hattâ hastalık halinde bile, diğer eşlerinin muvafakati olmadan bir karısının yanında gece kalamazdı. Eğer seyahat ediyorsa ve yanına ancak bir karısını alabilecekse, bu kadın seçim ile değil, öncelik hakkı ile kocasına refakat edebilirdi. İlk zevce, Hz. Peygamber'in, «Yeni olan sevilir, eskiye ise hürmet edilir.» kaidesine göre bazı imtiyazlara sahipti.

Kocanın karılarına temin etmekle yükümlü olduğu barınma, giyim, kuşağın, yiyecek, hizmet gibi muameleler servetine orantılı olacak şekilde dağıtılırdı. Karıla-

rına danışmadan onları ülke yahut şehir değiştirmeye zorlayamaz, uygun olmayan tekliflerde bulunamaz; hiç olmazsa haftada bir defa babalarını, analarını veya yakın bir akrabalarını görmelerine engel olamazdı. Kadının, kocasının kaprislerinden veya iftiralarından sakınması için boşanma sağlam temeller üzerine kurulmuştu.

Boşanma Kur'an'da geçen şu cümle ile sınırlanmıştı: «Karısını sırf zevk yüzünden boşayanlar Tanrı'nın lânetine uğrasınlar.» Boşanmış kadın, her iki cinsiyetten de çocuklarını yanında alıkoymak ve büyütmek hakkına sahipti.

Anne ve babaların çocuklarına olan ödevleri, kız ise evlenme çağına, erkek ise rüştünü ispat edinceye kadar, onlara bakmak ve eğitmekti.

Çocukların ödevleri de sadece anne ve babalarının değil bütün yakın akrabalarının geçimini temin etmekti. Babanın, oğlunun çalışarak kazandığını almasına ve rüştünü ispat etmemiş çocuklarını evlendirmesine izin vardı; ama bir defa rüştünü ispat ettikten sonra çocuklarına danışmadan onlar hakkında herhangi bir şey yapamazdı.

Devlet, terkedilmiş çocuklar ile meşgul olmak zorundaydı. Babasız çocuklar toplum adına beslenirler, giydirilirler, eğitilirlerdi. Yasa onları daima korur ve hür sayardı. Yasada şu şekilde bir hüküm yazılıydı. «Her kim ki bir cami, hamam kapısında, sokakta veya kırda bir çocuk bulursa, onu önce kendi evine götürmek ve gereken ihtimamı göstermek zorundadır; eğer çocuğu bulan onu evlât edinirse, öz evlâdın bütün hak-

larına ve sorumluluklarına sahip olur. Eğer o kimse çocuğu evlât edinmek istemezse, o zaman devlet, çocuğun bakımını üzerine alır.»

XLV

Osmanlı İmparatorluğu'nun idare sistemine gelince, günümüzde bile noksanlıklarını ihtiva eden bu sistemde daima istilâcı devlet hüviyeti muhafaza edilmiş, vatandavlar yerine vergi vermek zorunda olan tebaa, sorumlu mülkî amîrler yerine tâyin ile gelen valiler ve ırklar, gelenekler, dinler keşmekeşi arka arkaya fethedilen ülkelerde hüküm sürmüştür. Tebaa arasında gerçekleşmek fırsatı bulamamış olan millî bütünlük, idarî sistemde de oluşmak fırsatı bulamamıştır. Tâyin ettiği vekillerle hüküm süren ama gerçek anlamıyla idare edemeyen bu fatih cemiyette her şey keyfî veya feodal sisteme bağlanmıştı. Buna rağmen Sultan Süleyman devrinde mülkî idare sistemi bir düzene girmeye başlamıştı.

İmparatorluğun idaresi Divan adı verilen iki büyük kurul tarafından yönetilir ve gözetilirdi.

Bu divanların birincisi veya siyasî, adlî, idarî ve Yüce Divan Padişah'ın sarayında inşa edilmiş kubbe altında toplanırdı. Hükümdar, önü ince bir perdeyle kapatılmış bir kafes arkasından Divan toplantılarına iştirak ederdi. Divan haftada bir defa toplanırdı. Hükümdarın başkanlığı altında devletin en yüksek memurları olan sekiz siyasî danışman, kurulun esas üyeleriydi. Altın işlemeli kumaşla örtülü, kubbenin tam altına gelen yarım sofada vezirler ve devletin önemli işleri için o toplantıya kabul edilen yüksek memurlar otururlardı.

Sadrazam tam ortada ve divanın geri kalan üyelerinin karşısında tek başına otururdu; sağına Kaptan-ı Derya, soluna kazaskerler ve ordunun yüksek rütbeli subayları yerleşirdi. İstanbul'da bulunan üç tuğlu paşalar ile vezirler Divan toplantısına katılabilirlerdi.

Divan kâhyaları her gelenin yerini, sırasını, yürüyüş tarzını son derece dikkatle ayarlarlardı. Toplantı gün doğumu ile başlardı. Görüşmelerin birinci kısmından sonra salonda Divan üyelerine bir yemek verilir; aynı zamanda Divanı koruyan binikiyüz yeniçeri, sipahi ve silâhdara da direkli avluda yemek dağıtılırdı. Dağ gibi yığılmış pilâv ve zerdeden bakır taslar içinde servis yapılırdı. Eğer askerler yemeğe dokunmazlarsa bu sessiz bir itiraz sayılır, vezirler müstakbel bir isyanın havasını sezerek hoşnutsuzluğun sebeplerini araştırırlardı.

Yemekten sonra padişah, taht salonunda bütün divan üyelerini huzuruna kabul ederdi.

Bâb-ı Âli Divanına sadrazam başkanlık eder ve haftada beş defa toplanırdı. Devletin bütün büyük memurları bu toplantıya katılırlar; şikâyetleri olan tebaadan kimseler kabul edilirdi; bu Divan, bir devlet kurulu olmaktan ziyade şikâyetlerin dinlendiği, yargılama yapılan bir yüce mahkeme niteliğindeydi. Mülkî meseleleri görüşmek ve çözüme bağlamak için sadrazam tarafından padişaha bildirilirdi. İlk önce kendisi meseleyi tartışmaya koyar, diğer divan üyelerinin etkilenmemesi için kendi fikrini en son açıklardı.

XLVI

Sadrazamın ve bu divanların altında beğlerbeğleri ve paşalar padişahın mutlak güce sahip vekilleri ola-

rak imparatorluğu idare ederlerdi. Bu mutlak vekillerin her şehir, kasaba veya aşirette azam veya şeyh adı verilen mülkî âmirleri vardı; bunlar kadıların verdikleri hükümler hariç her türlü idarî hüküm üzerinde söz sahibi olurlardı. İmparatorluk, başta mutlak bir sadrazam, onun altında keyfî idare ile eyaletleri idare eden diğer vekiller sayesinde yürütülürdü. Tek bir kimsenin eli altında ordu, mülki idare, maliye, zabıta, kanunların yürütülmesi toplanır; yine aynı kişi vergileri toplar, öşür veya gümrük vergilerini iltizama verir, tımar verir veya alır, askerî birlikleri toplar, para cezası yükler, istediklerine ölüme kadar giden cezalar verir, komşu aşiretlere savaş açar, yani kısacası faziletlerine veya kusurlarına göre sahip olduğu eyaleti bir baba veya bir zalim olarak idare ederdi.

İşte bu imparatorluk böyle idare edilir, askerî bir valinin emrine daima örfî idare altında bir ülke teslim edilirdi. Hükümdarın gözünden ve elinden uzakta, tevekkül veya isyandan başka sığınacak yeri olmayan halkın tamamen keyfî bir şekilde idare edilmesindeki mahzurlar rahatlıkla kavranabilir. İmparatorluk sürekli fetihlerle devamlı olarak merkezden uzaklaştıkça yasalar, edebiyat, sanatlar, debdebe, şan ve siyaset alanlarında gelişiyor, buna karşılık idarî sistem o derecede yozlaşıyordu. Daima bağımsız ve fatih aşiretler olarak yaşamalarından Türk ırkının idarî alanda en büyük kusuru meydana gelmişti. Meselâ içişleri bakanlığı mevcut değildi; millî hayatın hiyerarşik ve muntazam çalışmasını sağlayacak binlerce çark olmasına karşılık bir büyük yay yoktu. İdari alanda yapılacak ilerlemeleri tatbik etmek ve sürdürmek hemen hemen müm-

kün değildi. İdarenin tarzı tamamen idarecinin şahsiyetine bağlıydı.

İşte Osmanlı İmparatorluğu, Avrupalıların gözü önünde ordu ve başkent olarak en yüce noktasına erişirken, eyaletlerinde millet olarak nüfuzu azalıyor, verimsizleşiyor, fakirleşiyor ve gerilemeye başlıyordu. Din, adalet, hukuk, savaş kabiliyeti bu millette gelişirken, Batılı milletlerin özelliği olan intizam, birlik, hiyerarşik sorumluluk mizacında büyük bir boşluk oluyor ve günümüze kadar kaderini etkiliyor. Bu milletin elinde muazzam bir toprak, insan, iklim ve yeraltı zenginlikleri toplanıyor, fakat o bunları lâyıkıyle işletemiyordu. Elinin altındaki her şey, toprak, insan ve zenginlikler kuruyordu.

Durumuna bakarak neden sonra idarî teşkilâtındaki bozukluğu farkedebildi; reformcu hükümdarlarının ve devlet adamlarının eliyle ancak kendisini toparlayabilir. Artık bu millet için konu olan sadece büyüklük değil var olma meselesidir. Son iki hükümdarları, Mahmud ve Abdülmecid, devirlerini ve hayatlarını millî yenileşmeleri için harcamışlardır. Eğer milletleri onları anlarlarsa. Osman beğin ırkının ilk yurtsever hükümdarları olacaklardır.

XLVII

Kanuni Sultan Süleyman devrinde saray çevresi artık siyasî bir kurum haline gelmişti; Osman beğin çadırı yerine Konstantin'in sarayı ile mukayese edilebilecek bir saray yaratılmıştı. Avluları, bahçeleri, suları, ormanları, köşkleri, kubbeleri, haremleri ve İstan-

bul'un en hâkim bir tepesi üzerindeki mevkii ile saray başlı başına bir başkent olmuştu.

Birinci avlu üzerinde hazine dairesi, portakal bahçesi, hastahane, ekmek ambarı, silâh deposu, darphane ve büyük ahırlar yer alırdı. İkinci avludan bir kemer ile ayrılır, gözden düşmüş olan vezirler, beğlerbeğleri ve paşalar orada, cellâdın dairesinin yanı başında tutuklanmalarını, bağışlanmalarını veya idamlarını beklerlerdi. Bu avluda arşiv dairesi, yeni Divan salonu, şeref hırkalarının deposu, haremağasının dairesi ve mutfaklar bulunurdu.

İkinci avlunun sonunda Bâb-ı Saadet denilen üçüncü bir kapı Padişah ile hareminin oturduğu kutsal daireye açılırdı. İç sarayda, birbirinden bahçeler ile ayrılmış bir sürü irili ufaklı köşk yapılmıştı. Çınar, çam ve servi ağaçları arasında kurşun kaplı kubbelerden deniz ve göğün birleştiği mavi ufuk farkedilirdi. Geniş bir başkentin gürültüleri ve tahtın haşmeti arasında rastlanılan yabanî bir tabiat, sessizlik ve yalnızlık Osmanlı prenslerinin kırlara ve temaşaya olan hasretlerini yansıtmaktadır.

XLVIII

Padişahın sarayı hem bir aileyi, hem bir aşireti, hem de bir orduyu andırır. Sarayda padişahın ekmeğini yiyen en az onikibin hayat arkadaşı barınırdı.

Doğuluların çok önem verdikleri baba otoritesinin şuuraltı bir tepkisi olarak, padişaha en yakın ve en samimi kişi, gençliğinde kendisine ders vermiş olan hocası olurdu.

Sonra, minarelerden namaza çağıran, seslerinin güzelliği sayesinde seçilmiş otuziki müezzinin başında imam gelirdi. Onun arkasından, hepsi ulema sınıfından olan yirmiiki yardımcı hekim ile hekimbaşı yer alırdı.

Astronomlar ve müneccimler daima göğü inceleyerek imparatorluğun veya padişahın özel hayatını etkileyecek olayları bulup çıkarmaya çalışırlardı.

Dış kapıcıları, saray mehterini idare eden, beğlerbeğlerine ve paşalara asalet işaretleri olan alem ve tuğları vermekle görevli miralem vardı.

Sarayı, hükümdarın yalılarını yöneten bostancıbaşı, padişah kayıkla gezi yapmaya çıktığı vakit dümeni tutardı. Sarayın zabıtası onun elinde olup, zindancılara ve cellâtlara hükmeder, idamlarda bulunurdu. Etrafta pek gözükmez, adı bile dehşet uyandırmaya yeterdi. Emrinde daima, sarayın muhafızları olan altıbin bostancıdan seçilmiş, binbeşyüz silâhlı bostancı bulundururdu.

Mirahor, Edirne'den Bursa'ya kadar padişahın şahsî çayırlarını yönetmekle vazifeliydi. Emri altında ikibinaltıyüz yardımcı mirahor ile at uşağı görevinde olan altıbin Bulgar köylüsü vardı.

Asilzâdelerin, paşaların ve beğlerin oğullarından seçilmiş yüzelli kapıcıbaşı sarayın kapılarını kollarlardı. Ayrı bir bölük halinde padişah camiye giderken refakat ederler; yabancı elçileri huzura sokarlar; eyaletlere padişahın sürgün veya ölüm fermanlarını götürürlerdi

Sekizyüz çadırcı, padişahın ve haremin çadırlarını Boğaz'ın veya sarayın bahçelerinde kurmakla görevliy-

diler. Aynı zamanda cellâtlık da yaparlardı. Aralarından bir kısmı daima ikinci avlunun kemeri altında bulunurdu.

Haznedarbaşı, hazinenin kayıtlarını tutar ve padişahın huzuruna gelenlere armağan ettiği silâh, şeref elbisesi, kürk, sorguç veya kaftanların muhafazası ile meşgul olurdu.

Sofra kâhyası, yanında elli yardımcısı ile Divan'ın sarayda toplandığı günlerde vezirlere yemek verilmesine nezaret ederdi.

Fırında yüzelli ekmekçi, mutfaklarda ikiyüz aşçı çalışır; şerbetçi başının emrinde çalışan bir o kadar hizmetkârlar ile şerbetler, meyveler ve şekerlemeler hazırlanırdı.

XLIX

Askerî Muhafız Kıtası, Solak adı verilen askerlerden teşkil edilmiş olup yeniçeri ocağına dahildi.

Pırlanta işlemeli kemer ile belden sıkılmış altın işlemeli cüppeler giymiş ve kabzası altın kısa saldırmalar taşıyan yüzelli çeriden onikisi merasimlerde padişahın etrafında bulunurdu.

Ücretli yeniçerilerden olan ikibinbeşyüz bostancı gece gündüz, padişahın ve haremin köşklerini, bostanlarını, çiçeklerini, bahçelerini korurlardı.

Dörtyüz baltacı hanedana ait şehzadeleri, sultanları korumakla yükümlüydüler.

Onbeş takım çavuş, hükümdarın, sadrâzamların eli altında daima acele işleri görmeğe hazır beklerdi.

Sekizyüz muhafız, sarayın dış kapılarında dururdu. Bunlardan bir tanesinde, padişahın atına binerken bastığı gümüş bir tabure vardı.

Silâhtar ağa, sol omzunun arkasına asılmış olan padişahın kılıcını taşırdı.

Çuhadar ağa, cuma namazından çıkan padişahın arkasından gelirken halka avuç avuç altın atardı.

Üzengi ağası, padişah ata binerken üzengiyi tutardı.

Sarık ağası, yine hükümdarın sarıklarının bakımını üzerine almıştı.

Kâtip, altın işlemeli bir kese içinde her durumda yazı yazmak için lâzım olan eşyayı taşırdı. Dilekçeleri kabul eder ve onları padişaha okurdu.

Çuhadar başı törenlerde hükümdarın sağında gider ve eli atının sağrısına dokunurdu.

Hazineler kemerli dört oda içinde ve yangından korunmak için yer altında saklanırdı. İmparatorluğun kuruluşundan beri mevcut olan kıymetli eşyalar hep orada muhafaza edilirdi. Yine aynı yere eski padişahların bir portresi ile elbiseleri konurdu. Tutulan sicillerin sık sık kontrol edilmesi ve hazinedarın mührüne dikkat edildikten sonra yeniden sayım yapılması bu hazinelerin veya imparatorluk müzesinin ne durumda olduğu hakkında yeter fikir vermektedir.

Dilsizler, padişahın dairesinde ve otağında hazır bulunurlar; hükümdar, harem ve saray mensupları ile özel işaretler ile anlaşırlardı.

Cüceler, türlü şaklabanlıklar yaparak saray erkânını eğlendirirlerdi. Hadım edilmiş olanları sarayla harem arasında mekik dokuyarak, padişahlar ile kadın efendiler arasında haberleşmeyi sağlarlardı.

Galata'da ve sarayda, ilerde saray ve ordu hizmetlerinde bulunmak üzere altıyüz beyzade yetiştirilirdi.

Sarayda yedi yıl şerefli vazifelerde çalıştıktan sonra ordunun yüksek mevkilerine atanırlardı.

Kızlar ağasının emrinde ikiyüz zenci hadım, imparatorluk hareminin içini ve dışını gözlerlerdi.

Başlarında kapı ağası olduğu halde seksen akağası hiçbir zaman saraydan dışarı çıkmazlardı. Kapı ağası olmak ihtirası, kaybettikleri erkekliklerini bir nebze dengelerdi. Konstantin'den sonra gelen Hıristiyan imparatorların saraylarında olduğu gibi bu hadımların bir kısmı sahip oldukları kabiliyet, cesaret ve iktidar ile şahıslarında tabiata karşı yapılan hakaretin intikamını alırlardı.

I.

Harem, kadınların sarayıdır. Daha önce açıkladığımız devlet ile ilgili meselelerden dolayı, I. İbrahim'den sonrası hariç olmak üzere hiçbir padişah haremindeki serbest kadınlar ile gerçek anlamda evlilik bağı kurmamıştır. İçlerinden bir kısmı imam nikâhı ile yetinmiştir; aslında harem büyük bir çoğunlukla köle kızlar ile doluydu. İçlerinde pek azı harem kadın-efendisi tarafından satınalınmış olup, büyük bir çoğunluğu, ilerde padişahın yakınında muhtemel habercisini bulmak ümidiyle, valide sultanlar, kızkardeşler veya eyalet beğleri tarafından armağan edilmişti. Bu seçme kölelere kaderlerine lâyık olacak şekilde önceden iyi bir eğitim verilir; İslâm dininin esasları, okuma, yazma, musikî, raks ve işleme san'atı öğretilirdi.

Bu güzeller arasında padişah tarafından seçilmiş olanlara hatun denirdi. Sayıları, kanunî zevceler gibi

dördü geçmezdi. Her birinin ayrı bir dairesi veya sarayı vardı. Cariyelerin bir kısmı gözdelerin hizmetine verilmişti. Hürrem Haseki, Valide Sultan'ın cariyeleri arasındayken Sultan Süleyman'ın dikkatini çekmişti. Bazı hallerde imparatorluk hareminde, beş - altıyüz cariyeye rastlanmıştır. Kâhya-hatun adında bir kadın büyük bir otorite ile haremi idare ederdi. Eğer padişahın annesi ölmüş ise, ona Valide denirdi.

Gayet yüksek duvarlar, haremin çevresini sarardı. İçeri girmek için demir ve bronzdan dört kapı ve kemerli bir yolu aşmak gerekiyordu. Tam ortada padişahın köşkü yer almıştı. Bu köşkün en önemli iki odası, taht ve yatak odaları idi. Oradan, pembe sütunlarla tutulmuş kubbesi altında, mermer döşeli geniş bir hamama geçilirdi. Sofa adı verilen daire şeklinde bir oda padişahın köşkü ile hatunların dairesini ayırırdı. Her biri oniki odadan meydana gelmiş daireler padişahın gözdelerine eskilik sırasına göre taksim edilmişti. Bu küçük sarayların herbirinde özel hamamlar, bahçeler, fıskıyeler, çiçek tarhları, gölgelik yerler bulunurdu. Haremin geri kalan kısmı için bir hamam, gece - gündüz sıcak tutulurdu.

Gözdeler, padişahın veya kâhya - kadının izni olmadan birbirlerini ziyaret edemezlerdi. Giyim, kuşamları bütün doğunun debdebesini aksettirirdi. Kaşmirden şallar, kürkler, mücevherler, inciler adetâ esvaplarına ve eşyalarına saçılmıştı. Yıllık olarak herbirine altmışbin kuruş verilirdi. Padişah haremin içine ender olarak girerdi. Girdiği vakit ayaklarına daima demirli terlikler geçirir, böylece mermer üzerinde çıkan seslerden cariyeleri uyarırdı.

Hasekilerden biri anne olursa, haremin bütün kadınlarının katıldığı eğlenceler tertip edilir, herkes babanın saadeti ile annenin şanını kutlardı. Sadrazam beşiğe kadar gelerek hürmetini gösterir; diğer sultan hanımlar avuçla altın veya kıymetli kumaşlar bırakırlardı. Haremin eğlenceleri, bilhassa yaz günlerinde, sarayın bahçesine kurulan çadırlarda yemek yemek, örtülü arabalar içinde yarış yapmak, yine kapalı kayıklarla Boğaziçi'nin şahane köşelerinde gezinti ve padişahla Anadolu veya Rumeli kıyılarındaki yalılarda beraber bulunmak olarak sıralanabilir. Gün doğumundan önce sarayı terkederler, kendilerine refakat eden harem ağaları, herhangi bir kaçamak bakışın esrarlı gezilerinin kutsallığını bozmamasına dikkat ederlerdi.

Veliaht - şehzadenin tahta geçmesiyle valide sultan eski saraydan yeni saraya taşınır, dairesine ait masraflar oğlu, padişah tarafından ödenirdi. Ayrıca şahsî masraflarını görmek üzere yılda seksenbin kuruş maaş alırdı. Valide sultanlar tahta geçen oğullarına ancak «Arslanım» diye hitap edebilirlerdi.

Hükümdarın kızlarına ve kız yeğenlerine sultan ünvanı verilirdi. Annelerinin yanında yetişirler, eğer anneleri ölürse çocuğu olmamış bir diğer Haseki'ye emanet edilirlerdi. Çok gençken, padişahın gözüne girmeyi başarmış vezirlere, paşalara veya asilzadelere zevce olarak verilirlerdi. Kocaları başka kadınla evlenemezdi. Hattâ daha önce evlenmiş oldukları kadınlardan ayrılmak zorunda bırakılırlardı. Cariyelerin erkek çocukları, devletin nizamı için, daha doğuştan ölüme mahkûm edilmişlerdir; bunların göbekleri bağlanmaz ve ölüme terkedilirler.

Babaları veya erkek kardeşleri olan padişah tarafından sık sık ziyaret edilirler; hükümdarların duyguları ve hattâ siyasetleri üzerinde söz sahibi olurlardı.

LI

Padişah saltanat sürerken oğulları tam bir serbestlik içinde yaşarlardı. Şehzadeler yedi yaşını doldurdukları vakit tertip edilen sünnet düğünleri millî bayram, gibi kutlanırdı. Babaları ölünce hemen saraya hapsedilirlerdi. Kaldıkları yer hareme bitişik olup, şimşir dalları ile örülü duvarlarla ayrılmıştı. Her birinin içinde küçük bir bahçe ve çeşme olan oniki ayrı köşkten meydana gelmişti. Dünya ile ilişkileri kesilen bu şehzadelere oniki cariye ile birkaç beyzade hizmet ederdi. Padişahın müsaadesi olmadan aralarında görüşmeleri yasaktı. Dışarıya herhangi bir mektup veya yazılı bir şey göndermeleri kesinlikle men edilmişti. Zenci hadımlar ile kısır kadınlar sıkıntılı hayatlarının tek eğlencesini teşkil ederdi. Bir hükümdar öldüğü vakit, imparatorluk onların arasından kendi hükümdarını seçerdi.

LII

Hareminden çıkan padişah, saray memurlarına, vezirlere, hizmetkârlara açık olan sarayın öteki dairelerine geçerdi. Orada silâhdarın elinden kahvesini, çuhadardan şerbetini, altın yaldızlı tepsi ve porselen takımları içinde mabeyincilerden sabah kahvaltısını alırdı. Tanrı'nın nimetlerine saygı maksadıyla çıkarılmış bir dinî hüküm altın veya gümüş kap kaçağın kullanılmasını engelliyordu. Kahvaltı, saray musikîsi eşli-

ğinde nisbeten kısa sürerdi. Ondan sonra günlük eğlence veya çalışma başlardı.

Divan toplantılarından sonra atına veya kayığa binen Hükümdar, Boğaz'ın Asya ve Avrupa kıyılarının en güzel köşelerinde inşa edilmiş yalıları ile bahçelerini ziyarete giderdi. Padişah kayıkları, dalgaları yalarcasına uçan kuşu hatırlatmak için «kırlangıç» adını taşırdı. Onüç çift kürek bir anda Hünkâr'ı Boğaz'ın sularında kayar gibi götürürdü. Hükümdar altın işlemeli sayvanın altında seyahat ederken, bostancıbaşı dümeni idare ederdi. Sarayın diğer erkânı yine muhteşem kayıklarda Padişah'ı takip ederler, fakat kayıklarındaki kürek sayısı Hünkâr'ınki kadar olmazdı.

Ata binme, av, cirit, ok atışı, arkadaşları ile görüşme, yarış veya raks seyretme, denizi, bahçeleri, fıskıyeleri, çiçekleri temaşa etme Hükümdar'ı sarayın sıkıntılarından uzaklaştırırdı. Bazen basit bir elbise giyerek, arkasında yine kıyafet değiştirmiş vezirleri olduğu halde şehre atıyla gider, yasaların uygulanmasına, zabıtanın durumuna bakardı. Geri kalan saatleri sarayın ihtişamı veya hareminin esrarlı eğlenceleri içinde geçerdi.

LIII

Kanunî Sultan Süleyman tarafından yasaları, örfleri, askerî teşkilâtı, eyaletlerindeki idare sistemi, maliye şekli, Hükümdar—Halk münasebetleri tespit edilmiş olan imparatorluk, siyasî alanda da belirgin olmaktan uzak değildi. O zamana kadar sadece etrafına taşan, taassupla hareket eden ve ihtirasa sahip olan

bu milletin, bu hanedanın, bu divanın artık bir siyaseti vardı.

Önceleri insiyakî olan bu Divan siyaseti, gitgide devamlı ve makûl temellere oturarak Osmanlı İmparatorluğu'nun her hareketinde ve her adımında Tarih tarafından gözlenebilen bir sistem haline gelmiştir. Hükümdar ile Sadrâzamlar bir asırdanberi bu siyaseti İmparatorluğun bir dehâsı olarak birbirlerine intikal ettiriyorlardı. Kanunî Sultan Süleyman onu, gerek savaşlarında, gerek müzarekelerinde kendinden sonra gelecekler için daha sağlam bir şekilde ortaya çıkardı. Zaten genel hatları ile tanınıyor, önceki Padişahların ihtiraslı, mutaassıp ve düzensiz siyasetinin akisleri olarak belirtiler gösteriyordu.

Önce Kanunî Sultan Süleyman'ın, sonra günümüze kadar İmparatorluğun siyasetini şöyle anlatabiliriz:

Doğu'da Amuderya kıyılarından Nil'e, Kırım Türklerinden Afrika Mağriplerine kadar bütün Müslüman toplulukları fethetmek ve bünyesine almak (asimile), onları İstanbul'daki Padişah'ın eli altında az çok muntazam bir demet halinde toplamak; Halife'lerin evrensel ve dinî hâkimiyetlerini Türklerin askerî ve siyasî menfaatlerinde kullanmak; bu maksatla Mısır'ı ilhak etmek, Suriye'yi topraklarına katmak, yarı barbar güçleri egemenliğine almak, Karadeniz ile Hazar Denizi kıyısındaki Gürcü, Çerkez, Kafkaslı ve Türk aşiretlerini, yerine göre, kendisine bağlamak, ayaklandırmak veya himayesine almak; Kızıl Deniz'de bir donanma teşkil ederek hem Arabistan'ın iki kıyısına hükmedebilmek, hem de Hintli Müslümanlara Osmanlıların adı-

nı ve silâhını götürmek; böylece, Asya'da Osmanlılar ile boy ölçüşebilecek tek savaşçı ve Müslüman güç olan İran'ı kuşatmak ve orada, İslâmların dinî birliği ile uyuşmazlık gösteren şiîliği ortadan kaldırmak bahanesiyle bütün İran'ı tâbi Devlet veya harabe haline getirmek.

Bundan böyle Asya'da, Hıristiyan da olsa Osmanlı İmparatorluğu'nun bu evrenselliğine katılmak isteyen her topluluğa barış, müsamaha ve güven; İran'lı şiîler ile ezelî savaş; işte Divan'ın insiyakî ve düşünülmüş siyaseti buydu. Halifelik, fütûhatı renklendiriyordu.

LIV

Avrupa'ya gelince, bu siyaset Osmanlı İmparatorluğu'nun Ege Adaları ve Tuna ötesinde devam ettirdiği yayılmaya gösterilen kolaylıklar veya direnmelere göre değişiklikler gösteriyordu.

Batıl güçlerin Tuna'nın ötesinde Osmanlı ordularına karşı gösterdikleri vatanseverlik engelleri Sultan Süleyman'ı ve haleflerini Batı'nın fethinden vazgeçirmiştir. Pekçok defa Macar Ovalarını orduları ile doldurmuşlar, Hunyad'ın önünde gerilemişler veya Varna savaşları vermişlerdi; bu kadar uğraşmaları sadece topraklarını sınırsız bir şekilde genişletmek değil, fakat İslâm toprağının selâmetini sağlamak içindir. Bir defa teşebbüs edilen, sonra bir defa daha denenecek olan Viyana kuşatması sırasında Almanya'nın çağrısı üzerine İtalya, İspanya, Fransa ve İngiltere'de yankılar yapan Hıristiyan ırkların batılı vatanseverliğini farketmişlerdir. Osmanlıların Tuna'nın ötesinde uygula-

maya çalıştıkları ihtirasları ile yaydıkları İslâmiyete karşı Hıristiyan güçler öyle sağlam bir anlaşma yapmışlardı ki, artık Türkler Avrupa'da bir adım bile ilerleyemez hale gelmişlerdir.

Divan ve Sultan Süleyman nihayet bu tehlikeyi anlamıştır; onun için Almanya'nın istilâsından ya tamamen vazgeçmişler, ya da daha uygun başka bir zamana bırakmışlardır. Bu tarafta Osmanlı siyaseti saldırgan değil savunucu, İslâmiyeti yayıcı değil, yumuşak başlı olmuştur. Divan'ın bu Avrupa siyaseti Sultan Süleyman ile Vezirleri'nin uygulamaya çalıştıkları sistemin temelini teşkil eden açık davranışlarla belirlenmiştir:

Tuna'nın sağ kıyısında, bu nehir ile Balkan boğazları arasında yer alan Belgrad gibi imparatorluğa, zaptedilmesi mümkün olmayan müstahkem mevkiler sağlamak; kuvvet kullanarak ve menfaatlerine hitap ederek Tuna'nın öteki tarafında Alman blokundan koparılmış ittifakı korumak ve bu ittifaktan Osmanlı himaye ve tesiri altında bir Tuna konfederasyonu yaratmak; bu düşünceye göre Macar Krallığını Bâb-ı Âli'ye bağımlı bir prenslik haline getirmek, onun Almanya'ya karşı olan antipatisinden istifade ederek müstahkem mevkilerini, savaş alanlarını, ordularını kullanmak; Eflâk ile Boğdan'ı din olarak Hıristiyan, fakat milliyet olarak Osmanlı yapan iki tâbi eyalet haline getirmek; endişeli ve başı bozuk Lehistan'ı, bir taraftan Almanya'ya, diğer taraftan Rusya'ya karşı kışkırtmak ve himaye etmek; o sıralar Avrupa ile Asya arasında bocalayan bir güç olan ve ilerde son derece faydalı bir müttefik olabileceği gibi tehlikeli bir düşman da olabilecek olan Ruslar ile iyi geçinmek .

Neticede, savaşmak yerine Alman İmparatorları ile müzakerelere girişmek; Macaristan ile Lehistan'a hükmedememekten dolayı haset içinde olan Viyana sarayını, Türklerin Adriyatik kıyılarından yukarı tırmanmalarına göz yumup, yummayacağına göre devamlı barış ve savaş ile oyalanmak; Tuna üzerinde elde edilen bu kuvvetli durumdan faydalanarak Makedonya'dan Venediğ'e kadar uzanan dağlık bölgeyi sebatla fethetmek ve millîleştirmek; Arnavutluğu, Sırbistan'ı, Yunanistan'ı, Dalmaçya'yı, İlirya'yı, Güney Avusturya'yı, Bosna'yı, Hırvatistan'ı ve Yunan Adaları'nı sağlam bir şekilde ilhak etmek; kısacası Venedik Devleti'ni Venedik şehrine kadar sararak Osmanlı toprakları içinde hapsetmek, böylece bu Devlet'in hâlâ Osmanlılardan sakındığı Mora limanları, Girit ve Kıbrıs adalarını olgun birer meyve gibi toplamak.

Bu emelle hareket eden Divan'ın siyaseti her ne pahasına olursa olsun Almanya İmparatorları ile Venedikli'lerin anlaşmalarını önlemek, yerine göre, İmparatorluğa karşı cumhuriyeti, veya cumhuriyete karşı İmparatorluğu desteklemek oluyor; tâ ki bu siyasetin kurbanı olan Venedik Almanya tarafından Macaristan'da barış elde edebilmek gayesiyle Türklere satılsın.

Diğer Avrupa'lı güçlere gelince, Divan'ın siyaseti bunların Osmanlılara karşı herhangi bir ittifaka girerek Türkleri Tuna'nın, hattâ Boğaz'ın ötesine atabilecek bir duruma gelmelerini önlemekti. Bu güçler arasında mevcut olan antipati, rekabet ve özellikle Avusturya ile Fransa hanedanı arasında mevcut olan ezelî mücadele Divan'ın bu siyasetine çok yarıyordu. İngiltere'ye ilgi, İspanya'ya iyi niyet, Fransa'ya sağlam

bir dostluk, Osmanlıların uzun vâdeli siyasetlerinin gerekleri ve teminatları idi.

Çeşitli güçlerin Hıristiyan halk ve devletlerine bu siyaseti kabul ettirebilmek için, haçlı seferlerinden beri Doğu'da ve Batı'da adeta ikinci bir millî duygu haline gelmiş olan dinî zıtlaşmayı yavaş yavaş ortadan kaldırmak gerekiyordu; her iki tarafın hoşgörü ve ibadet serbestliğini, hem İsevîler, hem de Müslümanlar için insan haklarını kabul ettiklerini bildirmeleri lâzımdı; ayrıca İmparatorluk içinde yaşayan Ortodoks veya Katolik ahaliye Osmanlıların haklarını ve ünvanlarını sağlamak, veya hiç olmazsa milliyetlerini, vatanlarını, şehirlerini, mülklerini, ticaretlerini, geleneklerini ve mâbedlerini teminat altına almak gerekiyordu. Zaten Kur'an-ı Kerîm de fethedilen ve himaye altına alınan topluluklara öyle davranılması gerektiğini söylemektedir. Sultan Süleyman da liberal siyaseti ile Boğdan, Eflâk, Macaristan, Yunanistan, Suriye ve hattâ İstanbul'da benzer hareketlerde bulunmuştur. Din farkı, Hıristiyanların medenî ve siyasî birtakım haklarını kaybetmesine sebep olmakta, lâkin Hıristiyan tebaanın ne şahıslarına, ne geleneklerine, ne de malları ile vicdanlarına herhangi bir baskıya izin vermektedir. Türkiye inançlar ile değil, hükümdarlar ile savaşırdı. Dinini inkâr etmeden onunla ittifak yapmak mümkündü.

LV

Osmanlı edebiyatı, son hükümlar ile bilhassa Sultan Süleyman devrinde medenî ve siyasî gelişmeleri takip etmiştir. Savaşçı ve fâtih hükümdarlar devrinde

gelişme fırsatı bulamayan sanatlar, ilimler ve edebiyat, kanun yapan hükümdarlar devrinde meyvelerini vermeye başlar. Kanunî Sultan Süleyman bizzat felsefe ve şiir ile meşgul olurdu; divanlarına Muhibbî diye mahlas atardı .Sofu bir maneviyat ve tebaasının bahtiyarlığı için şefkat dolu bir ihtiras izleri taşıyan satırları, kılıcı bırakıp eline kalemi alan bir savaş ve Devlet adamının kayıtsızlığını yansıtmaktadır. Fakat kendisi, eserlerinde geliştirmek fırsatı bulamadığı istidatı başkalarında görmekten büyük bir heyecan duyardı. Hattâ devrinin şairlerinin imalarını kabiliyetlerine vererek bağışlardı.

Osmanlı lirik şairlerinin en büyüğü olan Bâkî onun devride şiirlerini terennüm ederdi. Sultan Süleyman'ın talihsiz Şehzadesi Mustafa'nın öldürümesini bir mersiye yazarak anmak cesaretini göstermiştir. Bu ölüm kokan satırlar kısa zamanda Türkiye'ye yayılmış, Şehzade Mustafa'nın babasına en ağır ithamlar haline gelmiştir. Şairin göz yaşları Padişah'ın kalp yarasını büsbütün yakıyordu. Herkes Bâkî'nin idam edileceğini sandı.

Halbuki Sultan Süleyman cezalandıracağına cesaretini takdir etti. Şaire hitaben bir şiir kaleme alarak, tabiatın verdiği kabiliyet ile insan zihnine hâkim olan dehâların yaşadığı bir çağda, kan hakkına dayanarak hüküm sürdüğü için kendini kutluyordu.

Kanunî Sultan Süleyman öldüğü vakit aynı Bâkî son derece içli bir od yazmıştır.

Bâkî'den daha aşağı, ama o zamana kadar gelmiş geçmiş Osmanlı şairlerinin en üstünlerinden sayılan

dokuz şair daha o devirde yaşamıştı. Hammer'e dayanarak onların adlarını ve eserlerini açıklıyoruz:

Efendisi ve dostu Kanunî Sultan Süleyman'ın ölümünü bir gazel ile terennüm eden şeyhülislâm Ebu-Suud; Padişah'ın, sözlerini mücevher parçalarına benzettiği ve yılda onbir kuruş bağlattığı Hayalî; kalbin fazileti olan aşkı, sefahat ile birleştirerek yazan edepsiz şair Gazalî; Leylâ ile Mecnun'un aşklarını dile getiren Fuzulî; Doğuluların bitmez tükenmez konu kaynağı olan Şirin'in maceralarından ilham alan Celîlî; kasidelerinde yıldızların nurlu akışlarını anlatan Fikrî; Zevkler kitabının yazarı Revanî; Bidpay masallarını Türkiye'ye sokan Lamiî.

Diğer yüzelli yazar ve şair İstanbul'da edebiyat çağını süslüyordu. Üçyüz tane de imparatorluğun eyaletlerinde bulunuyordu. Padişah'ın Tebriz'li dediği Larî Türkiye'de ilk olarak tarih üzerine genel kavramlar vermiş ve halkın fikirlerini bozan masalların kötülüğünü ortaya koymuştur. Bugün bile eserleri basılan Birgeli, dinî ve medenî hukuk üzerinde en mükemmel yorumları yapmıştı.

İmparatorluk Vâkâyinâmeleri, beş tarihçi tarafından arka arkaya gözden geçirilmiş olarak gün be gün bütün millî olayları anlatmaktadır. Bu Osmanlı tarihçilerinin mizacı itinayı korkunç bir dakikliğe, hattâ tumturaklı ifadelere sürüklemiştir. Fakat, Venedikli tarihçilerin yazdıkları ve yabancı elçilerin gönderdikleri mektuplar ile düzeltildiği takdirde vu vâkâyinâmeler Osmanlı Tarihi'nde hiçbir şahsiyet ve olay üzerinde şüphe bırakmayacak kadar açıklık vermektedir. Hiçbir

millet kendi arşivlerinde, kendisi için yazılmış bu kadar geniş ve tafsilâtlı vesikalara sahip değildir. Bu yazıların pek çoğu anlattıkları olayları yaşayan, tanık olan, iştirak eden veya bizzat uygulayan Vezirler veya yüksek rütbeli saray mensupları tarafından kaleme alınmıştır. Olayların akışı Padişah'ı veya onun devrini kötüleyecek bir mahiyet taşıyorsa, yalan söylemek yerine susmayı tercih etmektedirler. Anlatıştaki bu boşluk, yabancı görevlilerin kendi ülkelerine yazdıkları mektuplarla karşılaştırılarak kolaylıkla doldurulmaktadır. Kanunî Sultan Süleyman devrinde en meşhur ve mükemmel tarihçi Devlet adamları olarak Reisülküttap Feridûn Efendi ile, Mustafa Celâleddin ve Mehmed Ramazanzâde adlarında iki nişancıyı sayabiliriz.

LVI

Felsefe ile din, Osmanlı medeniyetinin bu en yüksek seviyesinde siyaset, gelenekler, yasalar, sanat ve edebiyat gibi saflaşma imkânı bulmuştur. O zamana kadar Arabistan'ın masalları ve hurafeleri ile sadeliğini kaybetmeye başlayan Kur'an-ı Kerîm'in akideleri, İslâm din bilginleri sayesinde yavaş yavaş eski durumuna gelmeye başlamıştı. İslâmiyet kendi tabiatından çıkarak ibadette teferruatlı bir Tanrıcılık ve yazılı insan vicdanı haline gelmeye yönelmişti.

Namaz, ahlâkî bir hayat ve merhamet, islâm inancının esas hükümleri olup kesin ve genel bir karakter taşımaktadır; üstelik bu hükümlerin otoritesi, Padişahların şahıslarında bile istisna, lütûf veya zaaf gösterilmesine izin vermezdi. Meselâ ahlâk dışı bir hayat

yaşamaya başlayan II. Bayazıd, mollaların ve Bursa kadısının dinî uyarılarına mâruz kalmaktan kurtulamamıştır. Hattâ bir keresinde ilgilendiği bir dâvâda tanık olarak bulunmak istemiş, lâkin kadı, günde beş vakit namaz kılmadığını ileri sürerek tanıklığını reddetmiştir.

Kanunî Sultan Süleyman devrinde yaşayan bilgeler için İslâmiyetin kabulleri gitgide yüce felsefeye yönelmeye başlamıştı.

Vakanüvislerin naklettiğine göre, hayatının sonuna yaklaştığını anlayan Kâmran çömezlerini etrafına toplayarak, «Ben, Tanrı'nın yüceliğine, zekânın kehanetine, makûl ruhun kutsallığına, kıblenin yön verdiği sonsuz kâinata inanıyorum ve diğer bütün hurafeleri reddediyorum.» demiştir.

Son nefesini vermeden önce bu âlim adam, kuvvetini toplayarak Yaradan'ın eseri olan ruhu, zekâyı aklı ve dünyayı inançla andı. Çömezleri telâffuz ettiği her kelimeyi hep bir ağızdan tekrarlıyorlardı.

LVII

İşte Kanunî Sultan Süleyman'ın ölümünde Osmanlıların kurumları, devleti, sanatları, edebiyatı, felsefesi ve dini bu durumdaydı. Medeniyet ile İmparatorluk Osman Beğ'den beri onun devrine kadar yavaşlamadan gelişmişti. Osmanlı Devleti'nin tabiatından gelen belli belirsiz çöküş alâmetleri yavaş yavaş ortaya çıkmasaydı İmparatorluğun, kudretin, medeniyetin ve sürenin hangi derecesine kadar çıkabileceğini tahmin etmek kolay olmayacaktı. Daha o devirde filozofa ve Devlet ada-

mına görülebilecek nitelikte olan İmparatorluğun başlıca çöküş sebepleri, bize göre şöyle sıralanabilir:

1. Çok karılı aile düzeni, aile hayatı içinde kargaşalığa sebep olmakta, bilhassa bu kargaşalık, önce doğmanın verdiği irsî hakların kesinliği üzerinde zararlı olduğu için hükümdar hanedanı önemli şekilde etkileniyordu;

2. Şehzadeler arasında tahta geçme şartları iyice belirtilmediğinden, babanın ölümünde Şehzadeler, aileler arasındaki rekabeti önlemek için tabiata aykırı olarak birbirlerini öldürmeye başlıyorlardı;

3. Göçebe ve bağımsız aşiretler halinde yaşayan Türklerin ilkel teşkilâtları bir millet birliği sağlamaktan uzaktı; halbuki bu nokta İmparatorlukların sürekli yaşayabilmeleri için elzemdi;

4. Fetihler sayesinde kazanılan bu geniş ve karışık insanlar topluluğunda ırk, din, gelenek ve milliyet birliğinin mevcut olmaması, fâtih ırkın tebaasını sür'atli asimile edememesinden ileri gelmekte, bu da tebaanın arasında günlük hayat içindeki ilişkilerinde eşitsizliğe ve dolayısıyla düşmanlığa sebep olmaktadır;

5. Eyaletlerin, mutlak güce sahip Paşalar tarafınlar idare edilmesi, evrensel ve muntazam bir merkezî idarenin olmaması, o eyaletlerde adîl bir idare olmamasını, medenîleştirilmemesini, servetçe ve nüfusça fakirleştirilmesini temin etmiştir;

6. Nihayet Osmanlıların Anayasalarında dinî, medeni ve siyasî yasanın kaynaşmış olması, kanun yapıcının ve Hükümdarın, dokunulmaz ve ezelî olarak bi-

linen inançlara değinmeden herhangi bir yasayı değiştirmesi mümkün olmamaktadır. İşte bütün teokratik idarelerde bu kusur görülmekte, her aşırılık kutsal, her yenilik dine küfür olarak kabul edilmektedir.

Sultan Süleyman'ın parlak döneminde Osmanlıların gözünden kaçan bu çökme sebepleri, ilerde onun halefleri döneminde, İmparatorluğun yükselişindeki hızla gelişerek, kendilerini göstereceklerdir.

Milletlerin tek mektebi olan tecrübe sayesinde, yarım asırdır son Padişahların fazileti ile Osmanlı Devlet adamlarının iyi niyetleri, İmparatorluğu bu kusurlardan temizlemeye, ona ömür, kudret ve gençlik vermeye çalışmaktadır.

ONDOKUZUNCU KİTAP

I

Uzun zamandanberi göz diktiği Osmanlı tahtı, Kanunî Sultan Süleyman ile Hurrem Haseki - Sultan'ın oğulları II. Selim'in eline düştüğü vakit bu Padişah kırkbeş yaşında bulunuyordu. Annesine olan kadınca benzerliği önce onun, babasını endişeden kurtaran beceriksizliği sonra da Sultan Süleyman'ın gözdesi olmasını sağlamış olan II. Selim, tahta çıkmadan saltanat kaygusunun hayatının dengesini bozduğu adamlardandı. Sanki Kanunî Sultan Süleyman'ın yüceliğini küçüklüğü ile daha belirgin bir hale koymak için tabiat ve yetişme tarzı onu ihmâl etmiş gibiydi. Hükümdarlığı devrinde başarılan büyük işler babasının devrinin neticelerinden başka birşey değildir.

Yüzü, mizacı kadar soluktu; annesininki gibi mavi ve parlak gözleri çoğu zaman içkinin tesiri ile buğulanırdı. Alnın darlığı, yanakların sarkıklığı, dudakların kalınlığı, tenin şarap rengi, boynun kalınlığı, omuzların düşüklüğü, cüssesinin ağır ve çürük şişmanlığı bu Osmanlı Padişahı'nın özelliklerinden birini teşkil eden sefahata ve içkiye olan düşkünlüğünün sonuçları idi. Yalnız, kaderin mesut bir cilvesi olarak, II. Selim'deki her türlü manevî enerjiyi yok eden vücudunun gevşekliği, kendiliğinden hükmetme arzusunu da tamamen ortadan kaldırmıştı; bünyesinde hissettiği yorgunluk bütün ruhunu da sarmış gibiydi; bir iş yapmaya karşı duyduğu istek bile manen onu yoruyor, eğlencelerini bozuyordu; saltanatı eline geçirir geçirmez, vaktini onu düşünerek ve faaliyet göstererek harcayacak olan bir adamın eline teslim etme tek düşüncesiydi. Onun yerine İmparatorluğu idare etmek, onu en yüce mevkide serbest bırakmak demekti. Osmanlıların talihinin mesut bir olayı olarak, II. Selim'in saltanatı devraldığı ve tekrar ona iade edeceği Mehmed Sokollu, Kanunî Sultan Süleyman'ın politikasını ölümünden sonra da devam ettirecek bir iradeyle Sadrâzamlık mevkiinde bulunuyordu.

II

Üçyüzbin kişilik muzaffer bir ordunun başında ve arkasında gelen tabutun içindeki nâşın adına istediği gibi ferman çıkaran Sadrâzam, İmparatorluğun mutlak hâkimi idi. Olayların akışını önleyebilir, iki saltanat arası dönemi istediği gibi uzatabilir, orduyu tereddüt içinde bırakabilir ve tahtın vârisine istediği

şartları kabul ettirebilirdi. Fakat o, kendi çıkarlarını unuttu ve ülkesine lâyık olmaya çalıştı. Sultan Süleyman'ın âlim ve bilge kâtibi Feridun'a yazdırdığı kısa ve saygılı bir mektupla II. Selim'i babasının ölümünden haberdar ediyordu. Bu mektupta Sadrâzam, yeni Padişah'ın bir an önce gelerek tahta aturmasını istiyordu. Kendisi de orduyu, Sultan Süleyman'ın ölümünü açıklamadan başkente götürecekti. Geçen beş saltanat döneminde, her yeni Padişahın tahta geçişinde ayaklanarak aşırı isteklerde bulunmaya alışmış olan yeniçerilerin yeni bir hareketini önlemek için Padişahın Belgrad'a veya Edirne'ye gelmemesini rica ediyordu.

III

Sadrâzamın mektubunu götüren ulak Hasan Ağa Macaristan'ı, Bulgaristan'ı, Trakya'yı, Karadeniz'i ve Anadolu'nun yarısını o kadar süratle katetti ki, sekizinci gün II. Selim'in bulunduğu Kütahya'ya vardı. Veliaht - Şehzâde o sırada İstanbul'a daha yakın olan Karahisar'da arkadaşları ile sürek avında idi. Feridun'un mektubunu at üstünde okuduktan sonra atından inmeden hemen İstanbul'a hareket etti. Sahip olduğu mutlak kudreti kendisinden daha fazla isteyen lalası Atâullah, mabeyincisi Hüseyin Paşa, İmrahor'u Hüsrev Ağa ve gözde arkadaşı Celâl Çelebi arkasından koşturuyorlardı. Karahisar'dan hareketlerinin üçüncü gecesi beklenmedik bir anda, İstanbul'un Asya kıyısındaki dış mahallesi olan ve Topkapı Sarayı'ndan, üç dört ok atımlık mesafede yer alan Üsküdar'a vasıl oldular. Sultan Selim adına, Hurrem Haseki - Sultan'-

ın kızı Mihrimah Sultan'ın yazlık sarayının kapısını açtırdılar. Bu Sultan kardeşi Bayazd'ın en ateşli taraftarlarından birisiydi; onun İran'da ölümünden sonra kaderinin bütünüyle Şehzâde Selim elinde olduğunu anladığı için onunla tekrar barışmıştı.

II. Selid, Üsküdar'dan karanlıklar içinde farkedebildiği Topkapı Sarayı'nda hüküm süren sessizlikten kuşkulandı. Hasan Ağa'yı İstanbul'a göndererek, taht eminliğini yapan İskender Çelebi'yi görerek gendisinin Üsküdar'da olduğunu ve bu hareketsizlik ile sessizliğin sebeplerini öğrenmek istediğini anlatmasını istedi. İskender Paşa, Hasan Ağa'nın haberinde bir hile kokusu sezinledi. Taht emini, Sadrâzam'dan Sultan Süleyman'ın öldüğü ve sarayı yeni Padişah'a hazırlaması hakkında herhangi bir buyruk almamıştı. Sadece, Hasan Ağa'nın Kütahya'ya hareket etmesinden önce, Feridun tarafından kaleme alınmış üstü kapalı ifadeler ile dolu olan kısa bir mektup almıştı. Okuma yazması zayıf bir asker olan İskender Çelebi mektup içinde gizli olan mesajı çözememişti. O anda tahtı ve başkenti korumakla görevli olduğundan, taht vârisinin böyle birden çıkıvermesini, ihtiyar Padişah'ın yokluğundan istifade edilerek bir gasp olayı ile karşılaştığı hakkında kuşkuya düşmesine sebep olmuştu. Hasan Ağa vasıtasıyla Selim'e bir mektup yazdı ve bahsedilen olaylardan haberi olmadığını, sarayı kendisine açması için Sadrâzam'dan emir almadığını açıkladı. Selim ona yolladığı cevabında, bu derece önemli Devlet meselelerinin herkes tarafından okunup anlaşılmaması için özellikle üstü kapalı şekilde yazılmış olduğunu ve ancak kendisi gibi bir Veiaht'ın bu mesajı çözebileceğini anlatmak istedi. Taht emini ile Veliaht

arasında devam eden bu mektuplaşmalar sırasında Selim'in imrahoru tarafından uyarılan saray bostancıbaşısı Üsküdar'a bir kayık göndererek Selim'i saraya aldırmak istedi. II. Selim karanlıklar içinde tek başına, sessizce Topkapı Sarayı'na girdi. Veliaht ayağını sarayın deniz kıyısındaki kapısından içeri atarken Üsküdar'ın karşısındaki küçük kaleden atılan toplar başkent'e Kanunî Sultan Süleyman'ın artık mevcut olmadığını bildiriyordu.

IV

İmapatorluk âlemetleri taşıyan bir at sarayın sahilinde yeni padişah'ı bekliyordu. Saray teşrifatına göre hareket eden bostancıbaşı Padişah'ın kolundan tutarak onun ata binmesine yardım ederken, Selim'in eski silâh arkadaşlarından imrahor Hüseyin Efendi bu hareketin padişah'a uygun düşmediğini sanarak bostancıbaşına engel olmak istedi; fakat hâlâ saray âdetlerini hatırlayan Selim, bostancıbaşına dönerek, «Sen bu yabancıya aldırma ağa; o, bizim gibi sarayda yetişmedi, teşrifat kaidelerini ve usûllerini bilmez; sen işini yap ve artık yollarını unuttuğum bu bahçede bana yol göster» dedi.

Akağalarının başı Kapuağası kendisini kapıda karşıladı; kızkardeşi Mihrimah Sultan gözyaşları arasında boynuna sarıldı. Kardeşinin orduya ve saray mensuplarına ihsanda bulunması için ihtiyaç duyduğu parayı temin etmek maksadıyla sakladığı ellibin düka altını armağan etti. Şeyhülislâm, taht emini, kazaskerler, defterdarlar, mollalar ve İstanbul'un ileri gelenleri elini öptüler. (*) Türbeleri üzerinde saltanat süreceği atala-

---

(*) Osmanlılarda sadece Şeyhülislâmlar, padişahın önünde yeri öpmezler.

rına ve Tanrı'ya şükür etmek için iki gün içinde İstanbul'un camilerini ve türbelerini ziyaret etti. Fakat dalkavuklarının acemi ve hesaplı öğütleri sadrâzam'ın kendisine yaptığı makûl öğütlerin yerini alınca, orduyu İstanbul'da beklemek yerine Belgrad'a hareket etti.

V

Sadrâzam elli gün müddetle Sultan Süleyman'ın ölümünü ordudan gizlemeyi başarmıştı. Padişah tarafından yönetildiğine inanan asker, taht-ı revanını saygıyla selâmlıyor ve her konaklamada lehinde gösterilerde bulunuyordu. Ordu, Belgrad yakınlarında bir ormanın açıklığında konakladığı sırada, Mehmet Sokullu gözcüler tarafından Sultan Selim'in, Belgrad'a geldiğini haber alınca hemen duâ-hânları görevlendirerek orduya padişah'ın ölümünü haber verdi. Duâ-hânların padişahın taht-ı revânı etrafında, «Her kudretin sonu vardır, her insan ölümü tadacaktır, yalnız Yüce Tanrı'nın sonu yoktur» diye terennüm ettikleri Kur'an'dan sûreler havaya yükseldikçe askerler birbirilerine ölüm haberini iletiyorlar ve hıçkıra hıçkıra ağlıyorlardı. Padişah'ın otağı etrafına birikerek, ölen hükümdarları için matem tutmak maksadıyla hareket etmek istemiyorlardı. Şafak sökerken atının üzerinde gelen Sadrâzam askere hitap etti: «Yoldaşlar, acınızı dağıtmak için neden yola çıkmayı reddediyorsunuz? Ebediyete kavuşma bahtiyarlığına eren Hünkârımızın ruhu için sevinmemiz gerekmez mi? Macaristan'ı İslâmiyetin bir hânesi yapan o değil mi? Dinimizi, imparatorluğumuzu ve bizi saadete

gark eden o değil mi? İsyankâr gözyaşlarımız ve korkak haykırışlarımızla mı ona olan şükranımızı belirteceğiz? Başımızın üzerine ondan bize kalanları götürerek, veliahdine teslim etmek ve bizi Belgrad'da bekleyen Sultan Selim'in babasının son arzularını yerine getirmek için emirlerini almak gerekmez mi? Mateminizi yüreğinize gömün, bırakın duâ-hânlar Hünkâr'ın ruhu için okusunlar!»

Muzaffer bir ordudan ziyade bir merasim kıtası görünümünde olan Ordu yola koyuldu. Sadrâzam, askerler ile yeni padişah'ın vakitsiz karşılaşmasından çok endişe duyuyordu. Ordu açıkça II. Selim'in Tuna'yı aşarak ordugâha gelmesini, babasının cenazesi başında kendilerinden saltanata sadakat yeminini almasını ve ulûfelerini dağıtmasını istiyorlardı. Öğütlerine rağmen Belgrad'a kadar gelen Selim, askerlerin isteklerine boyun eğmesini isteyen Sadrâzam'ın çağrısı karşısında kendisini hakarete uğramış kabul ediyordu; teşvik edilen sabırsızlığının askerin zihninde isyan havası yaratmasından çekiniyordu. Belgrad'da etrafını çeviren yeni dalkavukları, onlara göre aşağılatıcı olan bu istekleri geri çevirmesi için Padişah'ı kışkırtmaya devam ediyorlardı:

«Zaten İstanbul'da sadakat yeminini almadınız mı? Yeniden sadakat yeminine ne lüzum var?» diyorlar, «İmparatorluk tacını padişahlara sadece ordu mu verir? Devletimizin ilk yıllarında padişahların tahta çıkmak için askerlerinin kılıçları altından geçmesi gerektiği söylenmektedir; bu o zaman için geçerli olmuştur, fakat bugün taht ordunun seçimiyle değil, veraset yolu ile intikal etmektedir, böyle birşey talep etmek siz Hünkâr'ımıza karşı bir hakarettir.»

Böylece II. Selim, Tuna kıyısında Belgrad'a hâkim bir tepenin eteğinde kurdurduğu otağının içinde altın tahtında Ordu'yu beklemeye başladı.

Endişelerini Feridun'a açan Sadrâzam, «İşte, tecrübesiz ve sorumsuz dalkavuklar imparatorluğun kaybedilmesine böyle sebep olurlar» diye haykırdı.

Feridun bizzat kaleme aldığı ve padişahın davranışlarının tehlikeli olduğunu bildiren bir mektubu Sadrâzam'a uzatarak imzalamasını istedi.

Sadrâzam bu teklifi geri çevirirken, ilâve etti; «Artık hiçbir şey imzalamayacağım, hepsi lüzumsuzdur. Zaten hâlâ sadrâzam olduğum ne mâlum? Padişah'ın benim yerime bir sadrâzam tâyin etme yetkisi yok mu?»

VI

Buna rağmen otoritesini kullanarak askerleri ertesi güne kadar nizam ve sessizlik içinde tutmayı başardı. Gün doğarken Sultan Süleyman'ın nâşını taşıyan cenaze arabası, arkasında muazzam bir kalabalıkla Tuna kıyılarına doğru hareket etti. Matem elbiseleri giymiş olan Sultan Selim, Belgrad şehrinden çıktı, yanındaki kıt'a ile yayan olarak cenazenin ve ordunun önünde gözüktü. Karşılaştıklarında, iki taraf da durdu; Selim ellerini göğe kaldırırken müezzinler dua okumaya başlamışlardı. Vezirlerin, askerlerin, Selim'i takip eden Belgrad ahalisinin hıçkırık sesleri nehrin şırıltısına karışıyordu. Makedonya'lı İskender'in cenaze töreninden beri şimdiye kadar hiçbir büyük adamın dünyadan göçmesi ordusunun ruhunda bu kadar derin bir boşluk yaratmamıştı. Askerlerin tanımadığı II. Selim, ordunun üzerinde his-

sedilen bu heybete veya onun ile bir bütün olmayı sağlayan samimiyet duygusuna dokunmaya cesaret edemedi, çadırına çekilerek gözlerden uzaklaştı.

Ancak ikiyüzbin askerin gitgide yayılan itiraz sesleri padişahın çevresini sarmakta gecikmedi. Yeniçeriler birbirilerini cesaretlendirerek Hünkâr'ın otağını kuşattılar. Hep birden bağırmaya başladılar:

«Hani nerede bize vaadedilen şeyler? Eski usûllere ne oldu? Ulûfelerimiz, hediyelerimiz neden verilmiyor? Nankör vezirler, zaferi ve tahtı sağlayanların hakkını yiyeceğinizi mi sandınız? Ey padişah kendini korkak dalkavukların arkasına saklayarak bizden kaçabileceğini mi sandın? Seni saman arabasının arkasında bulacağız.»

«Padişahı saman arabası yanında bulmak» tehdidi vezirlerden memnun olmayan eski askerlerin ortaya çıkardığı bir ima idi. Bir sefer sırasında kumandanlarına karşı ayaklanan askerler ordunun bütünü içinde bozgunculuğu yaratmak ve kimsenin suçlu görünmeyeceği bir karışıklık çıkarmak istedikleri vakit mahsus konmuş bir saman arabasının yolu tıkadığını ve istekleri kabul edilinceye kadar yürümenin mümkün olmadığını söylerlerdi.

Ordunun muhtemel isyanından çekinen II. Selim'in dalkavukları, isyanın Kanunî Sultan Süleyman'ın nâşına karşı bir saygısızlık havasına bürünmesini önlemek için cenazevi gecelevin özel bir birlik ile İstanbul'a kaçırdılar. Ertesi gün divana çağırılan sadrâzam ile yüksek rütbeli paşalar, önlemek için boşuna gayret gösterdikleri ayaklanmanın padişahın vakitsiz zuhuru ile meydana geldiğini, bunun için Hünkâr'ın asîlerin isteklerine bo-

yun eğmesi gerektiğini anlattılar. Sadrâzam'ın makûl tecrübesini çok geç anlayan hükümdar askerlerin yeminini kabul etti ve âdet olduğu üzre herbirine büyük bağışta bulundu. Askerlerin yarattığı havadan cesaret alan iki büyük kazasker, imparatorluk dahilinde şarap satım ve içimini yasak eden kanun maddelerinin çok daha sert bir şekilde uygulanmasını istediler. II. Selim-in kusurunu imâ edercesine yapılan bu teklif önce Belgrad'da müsamaha gördü ise de Semendire'ye gelindiğinde iki kazaskerin azledilip sürgüne gönderilmesi ile cevaplandırıldı.

İmparatorluk alayı ile ordu başkente girmeden önce Halkalı kasabasında konaklayarak İstanbul'a daha tantanalı bir şekilde girmek için son hazırlıklarını yaptı. Sadrâzam kasaba civarında sahibi olduğu bir çiftlikte geceyi geçirdi. Belgrad'dan beri orduda hüküm süren düzen ve sessizlik herhangi bir intikam hareketine işâret etmiyordu. Halbuki bu sessizlik içinde askerler bir suikast tertip etmişlerdi. Askerler kendilerine hükmedecek olanın elini sıkarak kudretini veya zaafını ölçmek istiyorlardı. Gece yarısı karargâh nöbetçileri Sadrâzam-ın kaldığı çiftliğe gelerek gündüzki huzursuzluğun gece yarısı da devam ettiğini bildirdiler. Yeniçeriler kısım kısım toplanmışlar içlerini boşalttıkları şarap fıçılarının başında ellerindeki meşalelerin aydınlığında gizli görüşmeler yapıyorlardı.

Buna rağmen şafak sökerken düzen yeniden sağlanmış gibiydi. İstanbul Taht Emîni İskender Paşa, Şeyhülislâm, Kaptân-ı Deryâ Piyâle Paşa tantana ile şehirden gelmişler Padişah'ın elini öpmek istiyorlardı.

Kumandanlarının topladığı yeniçeriler intizam içinde padişahın önünden geçerlerken alışılagelmiş olan

«Padişah'ım çok yaşa!» nidâsını tekrar ediyorlardı. Muazzam bir kalabalık yeni hükümdarını görmek için ovayı, tepeleri, damları kaplamıştı. Bütün bir birlik hâlinde olan yeniçeriler bu hayranlar topluluğunu yarıp geçmek için zorluk çekiyorlardı. Şehrin kapılarına varılmıştı ki anî bir dalgalanma ile padişah bile surların yakınında duraklamak zorunda kaldı. Endişe içinde olan vezirler törenin nizam içinde yürümesini temin etmekle görevli çavuşlara bu duraklamanın ve kargaşalığın sebebini öğrenmelerini emrettiler.

Çavuşlar, «Yeniçerilerin yolunu çok fazla yüklenmiş bir saman arabası kesmektedir» diye cevap verdiler.

Bir isyanın işâretini taşıyan bu sözler üzerine kumandanlar ve vezirler atları ile kalabalığı yararak olaya sebep olan yeniçerilere çıkışmaya koştular.

O zamana kadar kahramanlığı ile asker arasında sevgi ve saygı kazanmış olan ikinci vezir Pertev Paşa, «Ne oluyor, yiğit yoldaşlar?» «İtaatsizliğiniz padişahımızın asaletine karşı bir hakarettir» diye seslenince; «— Kendini hâlâ askerlerine keyfî emirler verdiğin Erdel'de mi sanıyorsun?» diyen asîler bir anda paşayı atından aşağı yuvarladılar, kavuğu çamurların içine düşerken ayak takımı alkış tutuyordu. O zamana kadar asîlere karşı dahi bozulmamış olan otoritesinden istifade etmek isteyen Kaptân-ı Deryâ Piyâle Paşa ileri atıldı ve «— Kendilerini zaferden zafere koşturmuş olan vezirlerine askerlerin bu şekilde davranmaları alçakça değil mi?» dedi. Askerler de ona, «— Sen ne diyorsun korsan eskisi?» diye cevap verdiler ve onu da atından aşağı yuvarlayarak elbiselerini yırttılar. İki saltanat döneminde yaşamış olan Ferhat Paşa asîlerin ak sakalına hürmet

göstereceklerini sanarak müdahale etmek istedi; fakat o da dipçik darbeleri altında atının ayakları dibine yuvarlandı. Davranışı ile asîleri yumuşatacağını uman Yeniçeri ağası boynuna bir ip bağladı ve askerlere hitap ederek, «İşte sizin elinizdeyim, ipi sıkın, kumandanınızı öldürün ama padişahınıza saygı gösterin» dedi.

Binlerce ses kendisine «Seni gidi rezil dalkavuk» diye haykırırken arada kahkaha sesleri geliyordu; «Bize ekmek yerine şekerli hamur vermeye niyetlisin ha? Fakat ne padişahın, ne de sadrâzamın hazinelerini kurtarmayı başaracaksın; senin hesabını saman arabasının yanında göreceğiz.»

Yeniçerilerin ön saflarında meydana gelen bu kargaşalık devam ederken Edirnekapısı önündeki açıklıkta utanç ve hiddet içinde bekleyen padişah askerlerinin şehrin ve sarayın yolunu açmasını istedi. Sadrâzam'a emir vererek, ne bahasına olursa olsun askerlerin isteklerinin yerine getirilmesini istedi. Hem isyandan, hem de hükümdarın gösterdiği zaaftan canı sıkılan Sokollu keselerle altını asî yeniçerilere attı. İsyanlarının mükâfatlandırıldığını gören askerler tekrar nizama girdiler ve saman arabasını yolun üzerinden kaldırdılar. Daha sonra sarayın kapısına gelen askerler gürültülü bir şekilde birinci avluya doluştular ve yeniden yolu kestiler; ayaklanmaları ile sarayına girmesine engel oldukları II. Selim'e silâhları alınmış ve hakarete uğramış vezirlerinin eşliğinde bir heyet yolladılar. Haseki Sultan Camiî yanında duraklamış olan Sultan Selim bu sefer de askerlerin bütün isteklerini kabul etti. Serbest bırakılan vezirler atlarına bindiler, imparator cezasız kalan bir ayaklanmanın kalabalığı ortasında sarayının kapısından içeri girdi.

Hazine yeniçerilerin isteklerini karşılamak için adetâ boşaldı; sipahiler ve ordunun diğer birlikleri yağmadan kendilerine eşit pay düşmediğini ileri sürerek yine vezirlere yakışıksız hareketlerde bulundular. Ayaklar altına alınmış olan otoriteyi eline geçirmek için fırsat kollayan Sadrâzam doymak bilmeyen asîleri ezmek için gözü doyınuş olan asîleri ustaca kullandı; sipahi liderlerinin kafasını vurdurdu, halk mahkemesi kurmaya yeltenen üç güreşçiyi idam ettirdi. Birkaç ay önce Piyâle Paşa tarafından kaldırılan Sakız Adası Hazinesi Osmanlı Devlet Hazinesinin yeniden dolmasını sağladı. Hırvatistan'lı bir ailenin çocuğu olan ve tesadüfler ile denizde sağladığı başarıların II. Selim'in damatlığına kadar yükselttiği Piyâle Paşa, bu isyan sırasında gösterdiği yararlıklardan dolayı padişah tarafından Kubbe Altı vezirliğine yükseltildi.

Müezzinzâde Ali Ağa, Piyâle Paşa yerine Kapdân-ı Deryâlığa getirildi. Mahmut Paşa da vezir rütbesi aldı. Böylece Sultan Selim bir zamanlar cellâtların elinden kurtulan kardeşi şehzâde Mustafa'yı elleri ile boğan Mahmut'u kendi çıkarına uygun davranışta bulunduğu için mükâfatlandırmış oluyordu. II. Selim'in tecrübesiz danışmanı Lala Hüseyin, Sadrâzam tarafından Anadolu'ya bir göreve gönderilerek Padişah'ın yanından uzaklaştırılmış oldu. Sadrâzam'ın da beğendiği, Padişah'ın gözde adamı Celâl Bey, Sokollu tarafından ihsanlara boğularak Padişahın yanında kendi çıkarlarını iyi savunması temin edildi. Selim'in samimî danışma arkadaşları arasında sağladığı otoriteden emîn olan Sokollu saray içinde siyasetine muhalif olan her akımı ortadan kaldırmaya başladı. Sokollu'nun bütün hareketlerine karşı çıkan Baş Defterdar Yusuf Ağa bir divan toplantısı çı-

kışında bizzat Sokollu tarafından tutularak cellâda teslim edildi ve kafası saray kapısının kemeri altında vuruldu.

Sokollu, karşısında direnme görmeden hüküm sürdü. Avusturya İmparatoru ile muzaffer bir şekilde barış görüşmeleri yaptı ve bir mütareke imzaladı. İran'ın bir elçi heyetini karşıladı. Vakanüvisler tarafından etraflı *şekilde anlatılan bu İran heyeti, konukseverlik gelenek*lerine rağmen Selim'in hoşuna gitsin diye öldürdükleri şehzade Bayazıd'ın kölelerini, silâhlarını, atlarını ve develerini getirmişlerdi. İran elçisi Şahkulu başkente girerken aşırı mutaassıp birisi tarafından hayatına kast edildi. Katil yakalanarak vahşi bir atın kuyruğuna bağlandı ve son nefesini verinceye kadar yerlere sürüklendi. İran Şahının yolladığı armağanlar, bu imparatorlu*ğun iç kargaşılıklar arasında bile sahip olduğu el san'at*larının mükemmelliğini göstermektedir. Altın işlemeli kadife ile ciltlenmiş ve pırlanta ile kilitlenen Kur'an'lar; yakut ve inci dolu mücevher sandıkları; yekpâre firuze taşından oyulmuş sekiz kâşe; nefîs manzaralar işlenmiş iki çadır; çiçekleri, kuşları, hayvanları resmeden yirmi ipek halı; ana karnından kesilerek alınmış deve yavrusunun tüyünden dokuz ayak halısı; altın ve gümüş kapıları hatırlatan çadır perdeleri; kıymetli taşlar kakılmış at koşumları; kırmızı kadife içine sarılmış yedi âsâ ve yedi eğri kılıç; son derece ağır ve kalın ipekliden kumaşlar, gönderilen armağanlar arasındaydı.

Almanlardan, Ruslardan, Kırım Türklerinden sakınmak istediği için Türkiye'ye yanaşan kararsız Lehistan, Kuzey'i temsil eden kürkler ve ateşli silâhlar yolladı. Lehistan'ı, Macaristan'ın ve Almanya'nın meselele-

rinden uzak tutmak isteyen Sokollu her istediklerini kabul etti. Bu Sadrâzam, Sultan Selim'i öylesine amansız hükmediyordu ki, padişah eski hocası Lala Mustafa'yı kubbe altı veziri yapmak istediği vakit bu düşüncesini sadrâzama önceden açmaya çekindi. Bir av dönüşünde padişah at üstünde divanı topladı ve sadrâzam'dan alenen özür dileyerek böyle önemli bir mevkiye onun fikrini almadan adam tâyin ettiğini bildirdi.

Fransa ile olan ananevî ittifaka hürmet eden Sokollu, İbrahim Bey'i Paris'e yolladı. Bu elçi, Türkiye'nin, Lehistan tahtına oturtmayı tasarladığı Erdel prensi Sigismond için, Kral IX. Charles'dan prenses Marguerite'i istedi. 1569 Eylülünde bir gece içinde İstanbul'da yirmibin ev yanıp kül oldu. Yangın söndürülmesini yönetmek üzere gittiği bir yerde alevler arasında mahsur kalan Sokollu az kalsın yanıyordu. Sadrâzamın ihtimamı ve altını kısa zamanda bu felâketin izlerinin kaybolmasına sebep oldu.

O sıralarda, Edirne'de Selim adına izafeten Mimar Sinan'a Selimiye Camii'ni yaptırttı. Roma'daki Saint - Pierre kilisesinin kubbesi gibi kolanlar üzerinde taşınan kubbesi yükseklik ve genişlik bakımından Ayasofyanınkini geçmektedir. Bu mâbedi en üstün san'at şahaseri olarak gören Sinan, İstanbul'daki diğer padişah camilerini bir çırağın, Süleymaniye'yi usta bir işçinin, fakat Edirne'deki Selimiye'nin ise büyük bir Usta'nın eseri olduğunu söylemiştir. Mavi gök altında göze çarpan beyaz mermerden bir tacın uçları gibi dört minaresi göğe doğru uzanmaktadır; minarelerin içinde birbirileri ile hiç karşılaşmayan spiral şeklinde üç merdiven müezzinlerin aynı anda şerefelere çıkmasını sağlamaktadır; kubbenin merkezinden uzaklaştırılmış ve duvarların

arkasına gizlenmiş destekler kubbenin sanki havada asılı duruyormuş intibâını vermesine sebep olmaktadır.

VII

Fakat bu binalar saltanat devrinin süslerinden başka birşey değildi; Sokollu milletinin kudrete ve ebedî saadete kavuşmasını arzuluyordu. Milletlerin zenginleşmesini sağlayan siyasî iktisat alanında çağını çok geride bırakan bir dehâya sahipti. Refaha kavuşmanın yollarını tarımda, ticarette ve milletler arasında ticarî ilişkileri arttırmada en önemli vasıta olan gemicilikte arıyordu. Tabiatın mevki itibarıyla dünyanın limanı vasfını kazandırdığı İstanbulu o, sanayii ile Asya, Avrupa ve Afrika'nın ambarı yapmak istiyordu. II. Selim'e yapılacak en büyük methiye sadrâzamının düşüncelerini gerçekleştirmede *en ufak bir müdahalede bulunmamasıdır.*

Sokollu o devir için henüz çok ileri sayılacak olan düşüncesini Türklerin bâtıl inançlarını ve kinini okşayarak olan İran'a karşı bir teşebbüste bulunmak suretiyle örtmek istedi. Divan'a sunduğu ve halk arasında yayılmasına müsaade ettiği tasarısına göre İran'daki şiîliği boğmak için tatbik edilmesi gereken tek tâbiyenin bir yandan Kırım üzerinden gelerek Kafkas ve Gürcistan dağlarını aşmak, diğer yandan Bağdat üzerinden sıkıştırmak suretiyle İran İmparatorluğunun can damarlarını tıkamak olduğunu iddia ediyordu. Millî kin Sokollu'nun tasarısına heyecanla sarınılmasına sebep oldu. Bütün gözler Karadeniz'in ucuna çevrildi.

Baltık bataklıklarından henüz kurtulmuş olan yarı vahşi Ruslar Moskova bölgesi ormanlıklarında süratle ilerliyorlar ve Türklerin, İran'a, Türkistan'a ve Hazar

Denizi'ne açılan yollarını tehdit ediyorlardı. İlk başkanları Rurik'in dördüncü göbekten torunu olan Çarları Vladimir zamanında toptan hristiyan olmuşlar, yalnız taklit ve komşuluk münasebetleri sonunda Yunanlıların ortodoksluğunu seçmişlerdi. Bu mezhep uygunluğunu devam ettirmek isteyen Bizans İmparatorları kızlarını bu yeni kavmin önderlerine zevce olarak vermişlerdi. Sert kışlarının ve ormanlarının sayesinde dış dünya ile pek temas etmeden gelişme imkânı bulmuşlardı. Yavaş yavaş kuvvetlerinin şuuruna erişiyorlar ve ilkbaharda eriyen karlarının Hazar Denizi'ne doğru akan yataklarından ilerleyerek güneşin daha bol olduğu Doğu'ya yayılıyorlardı. II. Selim'in çağdaşı olan Vasiliyeviç V. İvan Rusların, Doğu'ya doğru yayılmalarının en önemli adımını, Türklerin elinden Kazan ve Astrakan'ı alarak Kırım'a yaklaşmakla atmıştı.

Eski adıyla Tanais olan Don Nehri kuzeyden gelerek bütün Rusya'yı katediyor ve 1300 km.den fazla bir yol çizerek Karadeniz'e dökülüyordu. Yine Moskova steplerinden doğan İdil (Volga) Karadeniz'e doğru ilerlerken geniş bir kavis çizerek dönüyor ve altmış kısma bölünen bir ağızla Hazar'a dökülüyordu. Uzun bir mesafe birbirilerine paralel giden bu iki nehir arasında otuzbin adımlık bir aralık mevcuttu. Bu aralıkta büyük savaş gemilerinin geçebileceği bir kanal açmak böylece Azak Denizi yolu ile Karadeniz'den İdil'e oradan da İran'ın kuzeyini yalayan Hazar Denizi'ne Osmanlı donanmasını ve ordularını geçirmek mümkün olacaktı. Bu İmparatorluk hem Arabistan, hem de en emîn olduğu taraftan, yani Hazar kıyılarından istilâya uğrayacak böylece Türk kıskaçı arasında ezilecekti. Bağımsızlığını beklediği Hazardan esaret çıkagelecekti.

Boğaziçi'nden hareket eden gemiler iki deniz bir kanal ve altmış ağızlı bir delta katettikten sonra Türk'ün iradesini İsfahan'a götürecekler, fakat daha önemlisi Batı ile Doğu arasında mevcut ticaret tamamiyle Osmanlı tekeline girecekti. Hint ülkelerinde aranan Avrupa menşeli mallar ile Avrupa'da korkunç fiatlarla satılan Hint malları, o sıralarda yeni keşfedilmiş olan Ümit Burnu'ndan altı aylık tehlikeli ve uzun yolculuğu beklemeyecek, kervanlar ve gemiler arasında elden ele dolaşarak kısa zamanda Hazar Denizi üzerindeki Osmanlı pazarlarına ulaşacaktı. Her iki dünya II. Selim ve haleflerinin çadırları, bayrağı ve vergileri altında ticaret yapmaya mahkûm olacaklar; Ganj ve İndus Nehirleri, Türkistan havzasında Thames, Tuna, Seine, Rhein, Tiber ve Tajo Nehirleri ile ticarî kavşağına sahip olacak; Karadeniz yeni bir Mısır'ın Nil'i olacaktı. Böyle bir tasarının gerçekleşmesinin İmparatorluğa hazırladığı zengin istikbâli ve bu zenginliğin aynı anda evrensel bir barışın teminatı olacağını hiç kimse tahmin edemiyordu. Bu muazzam tasavvurun sahibi olan Sokollu hem büyük bir iktisatçı hem de vatansever olarak tarihe ismini yazdırıyordu. **Yaşadığımız günler Türkiye ve Avrupa için, Rusların Doğu'ya olan yayılmalarının daha başında önlenmesinin ne kadar önemli bir iş olduğunu göstermektedir.**

Aslında bu düşünce ilk defa Romalılar tarafından ortaya atılmıştı. Tarihçi Pline bu teşebbüsü Roma İmparatoru Claudius'a atfeder. Seleucus Nicator daha önce tasarıyı Romalılara sunmuştu; coğrafyanın arzettiği durum her çağda benzer düşüncelerin doğmasına sebep olmuştur; fakat Sokollu, Karadeniz donanmasını Hazar Denizi'ne taşımak için kendiliğinden kazılmış iki kanal

olan Don ve İdil Nehirlerini kullanmak suretiyle bu fikri basitleştirmişti. Sokollu teşebbüsün büyüklüğünden değil, fakat Kanal çalışmalarına başlamak için Azak'a gönderdiği beşbin yeniçeri ile yirmibin Türk işçisinin bâtıl itikatlarından başarıya ulaşamadı. Her ne kadar Kırım, Türkiye'ye tâbi bir Devlet ise de, Kırım Hanı Devlet Giray iki denizin birleşmsinin ülksinin çıkarlarına uygun düşmeyeceğine kanaat getirmişti. Üstelik Don ile İdil'in birleşmesi sonunda Osmanlı ordularının Moskova'nın kalbine kadar ilerleyebileceğini, böylece Padişah'ların Rus tehlikesine karşı Kırım Hanlığına yaptıkları yardımın kesileceğinden endişe ediyordu. Bunun için yeniçeri ve işçi bölükleri arasında sadrâzamın düşüncesini gözden düşürecek her türlü teşebbüsü yapmaktan kaçınmadı.

Dinî bâtıl inançlar Kırım Hanı'nın kötü tasarılarına yardımcı olmakta gecikmedi. Yerli halktan Moskova civarı steplerinde yazın yirmi saat gündüz, dört saat gece olduğunu duyan yeniçeriler, İslâmiyetin öngördüğü yatsı namazının gün batımından iki saat sonra ve sabah namazının gün doğarken kılınması mecburiyetini o bölgede nasıl gerçekleştireceklerini düşünmeye başladılar. ve sonunda «Hz.Peygamber'in dininin tatbik imkânı bulabileceği iklimler için geçerli olabileceğini» ileri sürerek bölgenin müslümanlara göre olmadığı neticesine vardılar. Dadikodular ve manevîyatın bozulması askerler ile işçilerin silâhlarını ve âletlerini bırakmalarına sebep oldu. Astrakan'dan Ruslar'ı kovmak üzere harekete geçmiş olan yirmibeşbin kişilik bir Türk birliği İvan'ın ordularına mağlûp olarak geri dönünce kanal bölgesinde çalışan Türkler arasında tam bir panik baş gösterdi; emirleri dinlemeyerek İstanbul'a dönmek için

gemilere bindiler. Karadeniz'de yakalandıkları fırtına Osmanlıları bir daha Sadrâzamlarının yüce düşüncesini tatbik etmeye cesaret edemeyecek şekilde maneviyatlarını bozdu. Dönüş yolunda fırtınalar yüzünden filonun bir kısmı karanlık suların dibini buldu; İstanbul'a vardıklarında ancak yedibin kişi kalmışlardı.

VIII

İran ve Hint yolunu Osmanlılara açacak olan iki denizi birleştirmek tasarısında başarısızlığa uğrayan Mehmet Sokollu, bu sefer Arabistan tarafında benzer bir düşünceyi gerçekleştirmeye çalıştı. (*) Süveyş'de bir kanal açarak Akdeniz donanmasını Kızıl Deniz'e, oradan da Hint Okyanusu'na geçirmek istiyordu. Bugün Mısır hükümdarlarının ve Batı'nın ticaret ile meşgul büyük Devletlerinin en büyük hayalleri olan bu tasarı (**) da Arabistan'da patlak veren umumî bir isyan yüzünden gerçekleşmek fırsatı bulamadı. Demiryollarının icadı günümüzde *Süveyş Kanalı'nın açılmasını o kadar* âcil bir mesele olmaktan çıkarmıştır, ama yine de günün birinde açılması için teşebbüs edilmesi imkânsız değildir.

Mısır'daki Osmanlı idaresine karşı Yemen'de başlatılan mevziî isyan, bu meçhul ülkenin bilinmeyen hanedanları arasında meydana gelen çekişmelerin bir sonucu olmuştur. Fakat bu isyan Arabistan'ın diğer bölgelerine ve Mısır'a sıçramak istidâdı göstermiştir. İsyanı yuvasın-

---

(*) *Don, Volga ve Süveyş kanallarının açılması tasarılarının aslında Sokollu'ya ait olmadığı ileri sürülmektedir. (Bk. Türkiye Tarihi, Y. Öztuna, Cilt 7. Hayat Yayınları 1965)*

(**) *Kitabın yazıldığı tarihlerde Süveyş kanalı henüz açılmamıştı. (Ç)*

da bastırmak ve aynı zamanda Sultan II. Selim'in sevdiği hocası Lala Mustafa Paşa'yı gözden uzaklaştırmak isteyen Sokollu onu, Suriye ve Mısır'da bir ordu toplamaya ve Arabistan'ı nizam altına sokmaya vazifelendirdi.

Birkaç bin yeniçeri Lala Mustafa Paşa'nın ordusunun çekirdeğini teşkil ediyordu. Mısır Beylerbeyi Sinan Paşa Arabistan'a gidecek olan ordunun asker ihtiyacını karşılayacağına, engel olmaya çalıştı. Rakibinin şöhretini zedeleyerek Sokollu'nun itibarını kazanacağını hesap ediyordu. Daha da ileri giderek Mustafa Paşa'nın kendisine Kahire'de tuzaklar kurdurduğunu, zehirli şerbetle öldürmek istediğini ve Mısır ile Arabistan'da müstakil Devlet kurmak için çalıştığını ileri sürdü. Sokollu da bu iddialara belki inandığından, belki de inanmak istediğinden Kahire'ye bir çavuş göndererek Lala Mustafa Paşa'ya görevinden azledildiğini ve ifade vermek üzere İstanbul'a gelmesini buyurdu. Onun yerine Sinan Paşa serasker oldu ve Yemen seferine başladı.

Sonradan Sadrâzam olacak olan Osman Özdemir Paşa, o zamanlar Sinan Paşa'nın bâsit bir kumandanı olarak Yemen seferine katılmıştı. Öncü kuvvet olarak gittiği Yemen'de kısa ve süratli bir muharebe sonunda asîleri ezmiş, kalelerine hücum etmişti. Hem emrindeki birliklerin mevcudunu arttırmak ve hem de Divan'ın nezdinde o bölge için lüzumlu bir adam olduğu intibâını vermek için şöhretinden istifade ederek Arap âşiretlerini ve süvarilerini yanına almıştı. Kumandanının çok fazla başarılı zaferlerinden haset duyan Sinan Paşa onu azletmiş, yerine bir Rus kölesi olan Hasan Paşa'yı tâyin etmişti. Serasker'in nankörlüğünden üzülen Osman Paşa kendisine sadık Arap askerleri ile Mekke'ye

kaçmış, oradan Mezopotamya dağlarını aşarak adalet aramak üzere İstanbul'a erişmişti.

Yaklaştığını duyan Sadrazâm, onun Lala Mustafa Paşa ile bir işbirliğine girmesinden çekinerek şehre girmesini yasakladı. Osman Paşa o sırada veba salgını olan şehrin dışında Edirnekapısı civarında çadırını kurdu. Kışın kar'ı ve yağmuru altında, hergün halktan bir kaç kişi gelerek efendisinin nankörlüğüne kurban giden adamı seyrediyordu.

Benzer bir entrikanın kurbanı olan, lâkin hâlâ Sultan Selim'in yanına gidip gelmeyi başaran Lala Mustafa Paşa, bir seferinde padişah ile avdan dönerken, Hünkâr'ın atını Osman Paşa'nın kaldığı çadıra doğru sürdürdü. Padişah, «Kışın bu soğuna rağmen böylesine sefil bir çadırda oturan da kim ola?» diye sorunca, Lala hemen cevap verdi: «— Bu sadık köleniz Özdemir oğlu Osman Paşa'dır» dedi. «Bu adam, babanızın ve sizin devrinizde İmparatorluğa hizmetleri ve fetihleri ile iki eyaleti, Yemen ile Güney Arabistan'ı mülkünüze katıp babasının hizmetlerine eş fedakârlıklarda bulunmuştur; şimdi ise vezirlerinizin nankörlüğü sayesinde girmesi yasak edildiği şehirde başını sokacak bir yer bulamadığı için burada yağmur ve soğuk altında beklemektedir.» Selim cevap vermedi ve düşünceli bir şekilde sarayına döndü. Ertesi gün çıkarılan bir hatt-ı şerîf ile Osman Paşa Basra valiliğine tâyin edildi. Sokollu, halk arasında son derece sevilen bir adamın Arabistan'a komşu olan bir eyalete tâyin edilmesindeki sakıncaları anlatmaya çalıştı. Fakat Sultan Selim, «Bundan böyle elini ondan uzak tut!» diye sertçe çıkıştı. Fakat imparatorluğun güvenini, efendisini hoşnut kılmaktan daha önemli gören Sokollu ertesi gün çıkardığı bir emirle Osman Paşa'yı önemsiz bir eyalete yolladı.

Sinan Paşa tarafından fethedilen ve nizama kavuşturulan Arabistan 1571'den itibaren tamamen Türk egemenliğine girdi. Koca Sinan Paşa Türk ordusunun başında Mekke'ye girdi, hac ziyaretlerinin huzur içinde yapılmasını sağladı. Artık hiçbir şey Sokollunun Kıbrıs fethi hazırlıklarına engel olamazdı. Arabistan'da sağlanan huzur, Kırım üzerine yaptıkları seferlerin cezasız kalması ile tatmin olan Ruslar ile anlaşma, Almanya İmparatoru ile yapılan barış anlaşması, Lehistan ile dostluk, Fransa ile gitgide daha sağlamlaşan ittifak, hazinenin yeniden zenginleşmesi; donanmanın güçlenmesi ve nihayet uzun zamandır boş duran ordunun sabırsızlığı Sadrâzamın siyasetinin ağırlığını Venedik üzerine kaydırması ve Kıbrıs Krallığı'nı Cumhuriyet'in elinden alması için beklediği fırsatı yaratmıştı. İmparatorluk için yapılması şart olan bu fetih, ayrıca II. Selim'in eski bir isteğinin yerine getirilmesi için sağlanan mahir bir lütûf da oluyordu.

Bu hükümdar babasının şüphelerini çektiği sıralarda Manisa'da bulunuyor, gözden düşmenin ve sık sık parasız kalmanın verdiği ıstırap arasında bocalayıp duruyordu.

Taht vârisi olan şehzadelerin Türkiye'de mâruz kaldıkları mukadder talihin sonucunda gençlik arkadaşlarından biriyle dostluk ve şükran borcu altına girmiş, bu duygu sonradan Kıbrıs hıristiyanları için çok fena sonuçlar vermiştir.

Bu adam Yasef Nassi adında bir Portekiz yahudisiydi. Bu da diğer yahudiler gibi gittiği ülkenin halkı tarafından hor görülmüş mecbûren hıristiyanlığı kabul etmiş, fakat aslında hiçbir zaman hıristiyan olmamıştı. Uygulanan baskılar sadece bu adamların sürülmesini

değil aynı zamanda iki yüzlü olmalarını da sağlamıştı. Yasef Nassi'de, durumlarının icabı kudrete erişmek için ancak alçaklık yapmak mecburiyetinde olan insanların sahip olduğu girişken ve cazibeli bir dehâ vardı. Portekiz'i terkederken ticaretten edindiği muazzam bir serveti ile İstanbul'a gözü pek bir maceraperest olarak gelmiş, yeni servetler ve bu arada koparabilirse bir de asalet elde etmek istiyordu. Güzelliği ve serveti hem bakışlarını, hem de ihtirasını kamçıladığı bir yahudi kızına çılgıncasına âşık olmuş, mecburiyet altında kabul ettiği hıristiyanlıktan çıkması pek zor olmamıştır. Sonunda kendi kanından olan bu kızla evlenmişti.

Bu evlilik ile önemli oranda artan serveti, siyasî maksatlarla saray büyüklerine ödünç verdiği paralar, saraya yolladığı kıymetli taşlardan hediyeler, Sakız, Kıbrıs ve Sicilya'da sahip olduğu meşhur bağlar ve bu bağların ürünü olan şarabı Sultan Süleyman'ın vârisi Selim ile şehvet ve içkiye dalmış olan dalkavuklarına sunması, sonunda onun Selim'in yakınlarından biri olmasını temin etmişti. Gelecekteki çıkarını düşünerek şehzadenin o zamanki talihsizliğine aldırmamış ve onunla beraber Kütahya'ya gitmişti. Genç şehzade ile maceraperest yahudi arasındaki samimiyet o derece ileri gitmişti ki, Selim'in Sultan Süleyman ile Hürrem Haseki-Sultan'ın oğulları değil, Yasef'in kızkardeşlerinden birinin oğlu olduğu ve Hürrem'in ölü doğan bir çocuğu ile değiştirildiği hakkında dedikodular türemişti. İki dost arasında para, eğlenceler, sefahat, Ege adalarının nefîs şaraplarına duydukları arzu, velhasıl herşey ortaktı. Şehzadenin düka altınlarına ve lezîz şarap dolu tulumlarına olan tutkusunu bilen yahudi, durmadan yer yüzü cenneti olarak gösterdiği Kıbrıs adası üzerine Se-

lim'in arzusunu kamçılıyordu. Bir seferinde Limasol şaraplarının her zamankinden daha aşırı şekilde Selim'i sarhoş ettiği ve şehzadenin yahudi dostunun kollarına atılarak, eğer bir gün Osmanlı tahtına çıkarsa Kıbrıs'ı fethedeceğini ve onu oraya kral olarak yollayacağına dair yemin ettiğini söylerler.

Müstakbel padişahın bu sözünden ilerde bir tımar sahibi olacağını kestiren yahudi evinin birkaç yerine, üzerinde «Yasef Nassi, Kıbrıs Kralı» ibaresi yazılı armalar astırmıştı.

Selim'in tahta geçişinden sonra Belgrad'a koşan Nassi, padişah'ın ayaklarına kapanarak onu kutlamıştı. Onu yerden kaldıran ve kucaklayan Sultan Selim eski dostuna Naksos ve Siklad adaları Düklüğü ünvanını vermişti.

Sahip olacağı geniş topraklara karşılık Padişah dostundan sadece ikibin dükalık vergi alınmasını buyurdu. Halbuki yahudinin eline sırf şarap geliri olarak yılda yüzellibin düka altını geçiyordu. Naksos ve Andros'un eski beyi İstanbul'a gelerek zarar-ziyana uğradığını ve eski görevine iade edilmesini dilediyse de kimse aldırmadı.

Fakat bu kadar bol servet ile sahip olduğu ünvan, yahudi macerapereste göre en büyük hülya olan Kıbrıs Krallığı'nı elde etmek için atılan adımlar olarak tasavvur olunuyordu. Sultan Selim'i durmadan Venedik Cumhuriyeti'nin bu zengin adasına karşı sefer düzenlemesi için teşvik ediyordu. Hünkâr nezdindeki itibarını bilen ve korkunç servetinden endişe duyan Venedik elcileri dehşet içinde Divan'ın kararlarını takip ediyorlardı. Padişah'ın yeni saray erkânı, Yasef Nassi, Lala

Mustafa Paşa ve Kaptan-ı Deryâ, Venediğe nasıl harp ilân edeceklerini düşünüyorlardı. Sadece sadrâzam ile şeyhülislâm sarayın bu düşüncesine muhalefet ediyorlardı. Onlar için ne sebep yeterliydi, ne de zaman uygun. Venedik, Osmanlı Devleti ile olan ilişkilerinde hiç açık vermiyor, üstelik limanlarında demirli bulunan donanması bir anda Kıbrıs kıyılarını saracak güçte görünüyordu.

Söylendiğine göre Nassi'nin muazzam serveti her türlü rüşveti karşılayabilecek güçte olduğundan, yahudi birkaç korsana para vermiş ve Venedik donanmasından birkaç gemiyi yaktırtmıştır. (*) 13 Eylül gecesi Venedikliler korkunç bir patlama ile uyandıkları vakit meşhur Venedik tersanesi ile limanlarındaki donanmanın alevler içinde olduğunu farkettiler. Cumhuriyetin barut deposu tersaneleri ile beraber havaya uçmuştu. Bir gün önce tam teçhizatlı yüzelli kadırganın yüzdüğü iç limanda şimdi sadece tahta parçaları ve cesetler yüzüyordu.

Venediğin uğradığı bu felâket Divan'ı her türlü kararı almakta serbest bırakıyordu. Hür ve gururlu bir Cumhuriyete yapılan kısa bir teslim teklifi reddedilince, Osmanlı Donanması Kıbrıs'a yelken açtı. II. Selim bu seferin başkumandanlığına sabotajı tertip edeni geçirdi. Hocası Lala Paşa kuşatma kuvvetlerinin seraskeri ilân edildi; Kaptan-ı Deryâ Piyâle Paşa donanmay-ı hümâyûna kumanda ediyordu; Anadolu beylerbeyi İskender Paşa, Sinan Paşa'nın kumandanlarından Arabistan fâtihlerinden Hasan Paşa, Karaman beylerbeyi Behram

---

(*) *Venedik tersanesini havaya uçuranlar, Piyâle Paşa'nın Türk casuslarıdır.*

Paşa ve Macaristan seferlerinin yiğit kumandanları kara ordularının başında bulunuyorlardı. Toplam olarak üçyüzaltmış kadırga Mart ve Nisan aylarında İstanbuldan hareket ederek istilâ kuvvetlerini Kıbrıs'a taşıdı.

Naksos dükü Yasef Nassi'nin arzularına boyun eğmeyen Tine adası Osmanlı donanması geçerken onbin kişilik bir birlik tarafından işgal edildi, her tarafı yakılıp yıkıldı.

Donanmay-ı Hümâyûn Anadolu'nun burunlarından geçerek yavaşça Karaman sahillerini takiben ilerlerken durduğu her limandan yeni kuvvetler alıyordu. Rodostan Antalya körfezine kadar uzanan muntazam bir kol görünümünde olan dörtyüz Türk kadırgası adanın güney kıyılarındaki limanı Limasol'a 1 Ağustos 1570'de demir attı. Adanın dağlarında ve tepelerinde bulunan sakinleri dehşet içinde düşmanlarının kalabalıklığına bakıyorlardı.

IX

Fenikelilerin ve İbranîlerin eski Khetim'leri, Yunanlıların Kypros'u olan Kıbrıs adası mevkii, iklimi ve toprağının verimi sayesinde güzellik ve aşk tanrıları ile tanrıçalarının oturdukları yer olarak masallara geçmiştir. Adını, Venüs'ün adlarından biri olan Cypris'den aldığı söylenir. İbadeti sefahat olan bu tanrıçaya ait bahçeler, kutsal ormanlar ve tapınaklar her tarafını kaplamaktadır. Limasol ve Baf bunlar içinde en meşhurları idi. Bugün bile toz yığınları içinde bu dişi Olimpos'un tapınaklarına, banyolarına, çeşmelerine ve kolu bacağı kopmuş heykellerine raslamak

mümkündür. Adadan geçen bir yolcu dünyanın her tarafında kendisini endişeye sevkeden şeyleri orada hayranlıkla seyretmek ve bir başka dünyanın bahtiyarlıklarını hayâl etmek fırsatını bulur. Kıbrıs adasını şehvete ve saadete boğan bizzat tabiat olmuştur. Bu toprak eskiden olduğu gibi şimdi de denizler ortasında bir Cennet bahçesidir. Dalgaların, toprağın, güneşin ve havanın adayı, Afrodit gibi, o ortamda aşk dolu bir ahenkle yarattığı hissedilmektedir.

Rehavet verici Mısır rüzgârlarının doğurduğu dalgalarla Akdeniz gölünün doğu ucunda beşik misâli sallanan Kıbrıs adası, kuzeyin sert rüzgârlarından Toros dağ silsilesi ve çölün kavurucu yelinden Lübnan dağlarının karlı tepeleri sayesinde korunmaktadır. Akşam çöktüğü vakit köpüren dalgaları ile ufuk sanki bu iki dağ sırasının gölgeleri ile daha lâcivert gözükmektedir.

Suriye'ye bakan kıyısında ada, İskenderun körfezine ve Ceyhan Nehri'nin ağzına sokulmak, Halep ve Şam kervanlarına bir köprü atmak istercesine ileri doğru uzanmakta ve deniz seviyesine kadar alçalmaktadır. Güney Anadolu kıyılarına bakan tarafında daha yüksek olan ada, Arnavut burnu ile Toros dağları arasında sıkışmış kalmış olan Antalya Körfezi'ne yaklaşmaktadır. Bu iki çıkıntı arasında kalan Kormakiti burnu karşısındaki Torosların sert görünümü ile rekabet edercesine ileri atılmaktadır. Bu burun Anadolu'dan, balıkçı teknelerinin bir yaz gecesinde aşabilecekleri bir kanal ile ayrılmıştır.

Kormakiti burnu alçak fakat devamlı bir eğimle Kıbrıs'ın Olimpus Dağı'na kadar çıkar. Yeryüzündeki

Olimpus dağlarının en alçağı ve en sakini olan bu dağda Mitoloji, tanrılarını oturtmak için bir hayli tereddüt göstermiştir. Şair Euripides, Kıbrıs Alimpus'unu Afrodit Venüsü'nün ve Müz'lerin (Muses) vatanı yaparken, hislere hitap eden Afrodit'in yanında manevî güzelliğin ilhamını veren bu yaratıkların da bulunmasını düşünmüştür.

Bu Olimpus Dağı'nın sağında ve solunda giderek alçalan dağ sıraları karaların bittiği yere kadar uzanırken eteklerini sabah ve akşam güneşinin ışınlarının okşamasına terkederler. Kıbrıs'ın sırtında bir adale gibi uzanan Troodos Dağları'dır ki eski coğrafyacılara adanın, deniz üzerinde yüzen bir koyun postu veya güneş ışınlarının yansıdığı ters çevrilmiş bir kalkan şeklinde olduğu intibâını vermiştir. Müz'lerin, Jupiter'in, Adonis'in, Venüs'ün, Apollon'un adlarını verdikleri, tapınakları, inanışlar, hacları zamanla yerlerini Hıristiyan adlarına, kiliselerine, manastırlarına, aziz ve havarilerin hâtıralarına terketmişlerdir.

Ezelî ilkbahar iklimi altında yaşayan Kıbrıs'ta toprak ve insanlar mevkiine, havasına ve büyüklüğüne göre bir şekil almışlardır. Peynir, bağ ve ipek böceğini besleyen dut ağaçları, Doğu'nun gıdası zeytinlikler; tadına doyum olmayan bal; çınar, servi, çiçekleri duyuları uyuşturan mersin ağacı, sarhoş eden afyon, besleyici bitkiler, serinleten meyvelerden kavun, şeftali, nar, portakal, limon, elma, armut, Suriye hurması ve incir tepelerini ve dere kıyılarını dolduruyordu. Kıbrıs'a yaklaşan bir gezgin uzaktan baktığında bitki topluluğundan yemyeşil görünen kıyıları farkedince meyve ve yaprak dolu bir sepet karşısında olduğunu sanır.

Hayvanları bile bereketinden ve sükûnundan paylarını almış gibidirler. Öküzleri, boyları, boynuzları ve derilerinin aklığı yüzünden kurbanlarda tercih edilirdi; eskiden Venüs'e ait olduğu iddia edilen, sanki denize batmış gibi mavimtırak kanatlı güvercinleri hâlâ sürüler halinde dolaşır, adanın ormanlarını ve pınarbaşlarını dolduran sesleri ile insanı içlendirir.

Sanayie elverişli zenginliği de tabiat zenginliğinden aşağı kalmaz. Kayalarında akik, amyant, kaya billûru, opal gibi kıymetli taşlar doludur. Menşei itibarıyla, Kıbrıs Kraliçesi Venüs'e ait olduğu sanılan bakır cevheri çok eski devirlerden beri işletilmektedir. Denizin çekilirken bıraktığı tuzlu gölcüklerden sağlanan tuz, adanın ve komşu ülkelerin Kıbrıs tuzunu verir.

X

Tarihi, Mısır, Suriye, Yunanistan ve İtalya gibi fâtihlerin hırsını çekmiş ve vakitsiz gelişen medeniyetleri yüzünden rehavete kapılmış ülkelerde olduğu gibi, kargaşalıklar ve felâketlerle doludur. Tarihin ilk çağlarında gammazcılardan oluşan bir ordu sayesinde dokuz diktatör adayı paylaşıyordu. Adayı Fenikeli'lerden Mısırlı'lar, Mısırlı'lardan Pers'ler, Pers'lerden Yunanlılar sırasıyla fethetmişlerdi; sonra İskender'in eline geçmiş, ondan Roma'lı Caton'un hâkimiyetine girmişti; Trajan devrinde Yahudiler tarafından tahrip edilmiş, nihayet VII. asırda Arapların işgaline uğramıştı; Kudüs Haçlı Devleti'nin Kralı Baudouin ile İngiltere Kralı Richard tarafından Arapların elinden alınmıştı; Richard önce adayı zalim bir Hıristiyan tarikata devretmiş, sonra Kudüs tacı karşılığında Guy de Lusignan'a

vermişti; krallıklar alıp satan tüccarlar olan Cenevizliler adayı Lusignan'ın vârisleri ile pazarlık etmişlerdi. Memlûklar pek sağlam olmayan bir şekilde Kıbrıs'ı topraklarına bağlamışlar; Venedikliler ticaret yapmak bahanesiyle sokulmuşlar ve fiilen işgal altına almışlardı.

Catherine Corval adında bir Venedik'li, Haçlılardan kalan son taht vârisi ile evlenmişti. Venedik Cumhuriyeti'nin casusları bu kralı ve kralın Catherine'den olan oğlunu zehirlemişler ve Kraliçe'yi Venedik'in kızı ilân etmişlerdi; pek tabiî ki kız da annesini, yani Venedik'i düşünmüş ve adayı ona bırakmıştı. Venedik senatosu da bu cömertliğin altında kalmamak için Catherine Cornara'ya San Salvator kililesi içinde şahane bir mezar yaptırtmıştı.

Ada, her ne kadar bunca iç ihtilâl ve fetihler sonunda iktisaden sarsılmış ve nüfusu azalmış ise de, Venedik'in yasaları, himayesi ve deniz ticareti sayesinde kendisini toplamış ve Asya sınırlarında Avrupa'nın tarımsal ve endüstriyel ileri kolonisi haline gelmişti. Bugün Küba ve Filipinler, İspanya için ne ise, o zamanda Kıbrıs Venedik için öyle idi; yani esas vatanın dışında daha refah içinde ikinci bir vatan. Adanın kalbindeki başkenti Lefkoşa, liman şehirleri Magosa ve Larnaka Avrupa'lı mühendisler tarafından, Batının en zengin askerî cumhuriyetinin imkânları ile güçlendirilmiş kaleler olarak, uzun zaman Osmanlılara direnen Rodos, Malta ve Belgrad gibi müstahkem mevkiler haline gelmişlerdi.

Venedik'in görevlendirdiği Dandolo adayı acemice idare ediyordu. Venedik'li asilzâde Hector Baglioni

kara kuvvetlerinin kumandanı idi; Bragadino, Magosa'yı savunuyordu. Yedibin kişiyi geçmeyen askerî kuvvetleri surlarının arkasına ve gemilerine çekilmelerini gerektiriyordu.

XI

En az yüzbin askeri olan ve dörtyüz kadırga ile gelen Serasker, hemen hemen hiç bir mukavemet ile karşılaşmadan askerlerini ve toplarını Limasol'un çıplak sahiline çıkarttı. Daha sonra hemen denize açılan Kapdân-ı Deryâ Piyâle Paşa ve Donanmay-ı Hümâyûn bütün yaz boyunca Rodos, Kıbrıs ve Antalya Körfezi açıklarında dolaşarak herhangi bir Venedik donanmasının kuşatılmış adaya yardım götürmesini engelledi. Lala Mustafa Paşa ordu idaresinde henüz acemi sayılırdı. Piyâle Paşa Lefkoşa yerine önce Magosa'yı kuşatmasını istiyor, böylece başkente saldırırken arkasında düşman bir şehir ile bir ordu bırakmamasını öğütlüyordu. Ordusunun kalabalıklığına güvenen sarasker ihtiyat için ileri sürülmüş olan bu tedbire iltifat etmedi ve yüzbin askerinin başında başkente yürüdü. Türkler tarafından istilâya uğrayan adadaki ahali ya Lefkoşa'ya sığınıyor, ya da dağların erişilmez tepelerine kaçıyordu.

Bir denizci krallık için iyi bir mevkiye sahip olmayan Lefkoşa adanın merkezinde bir tepe üzerinde bulunmaktadır.

Nüfusuna göre kapladığı alan nisbetsiz olduğundan üçbin adımlık bir daire çevresi içinde savunulması pek zordu. Zaten bir müstahkem mevki olmaktan ziyade açık şehir görünümündeydi. Yılın günleri kadar

çok kilise ve manastır Kudüs kralları ile o sıralar Doğu'nun otoriter efendileri olan Ortodoks papazlarının hurafelere olan düşkünlüğünü ispat etmektedir.

Daha ihtiyatlı olan Venedikliler bu kilise ve manastırlardan seksenini yıktırmışlar ve yerine güçlü kaleler yaptırmışlardı.

Şehrin içinde o zaman yüzbin kişi, onbin Venedikli, Kıbrıs'lı İtalyan ve Arnavut askeri vardı. Lala Mustafa Paşa'nın tepenin eteklerinde çadırlarını, topçu bataryalarını dağıtmasını ve onbinlerce askerini yerleştirmesini zaaf göstermeden fakat endişe ile izlediler.

Altı haftalık kuşatma ve geri püskürtülen beş saldırı ümitlenmelerine sebep oluyordu: her sabah çan kulelerinin tepesine çıkarak ufka bakıyorlar, Cumhuriyet'in vaad ettiği kadırgaları gözlüyorlardı. Fakat Kapdân-ı Deryâ'nın dörtyüz kadırgasının Limasol'a yanaşıp yirmibin yeni Türk askeri çıkartmasından başka bir şey farketmiyorlardı.

Bu yirmibin askerin Lala Mustafa Paşa'nın karargâhına gelmesi yeni bir saldırının olacağını işaretliyordu. 9 Eylül 1570 günü genel saldırı için şafağın tam sökmesi bile beklenmedi. Gök yeni aydınlanmaya başladığı sıralarda saldırıya geçen üçbin yeniçeri şehrin belli başlı istihkâmlarını zaptetti. Mazgallardan kaçan ve yaralanan düşman barikatlanmış sokaklara geçiyordu. Başlarındaki kahraman kumandanları Türklerin kılıcı veya gülleleri altında can vermişti. Venedik temsilcisi Dandolo, Başpiskopos, kilise erkânı ve diğer yüksek rütbeli siyasî şahıslar Türk gülleleri altında sarsılan Hükûmet sarayına çekilmişlerdi. Türklerden tes-

lim şartıarını öğrenmek isteyen ilk Kıbrıs'lı elçiler gediklerin üzerinde göründüklerinde anî bir ateşle imha edildiler. Derviş Paşa onların cesetlerini çiğneyerek altıbin yeniçeri ve altı ağır top ile şehre girdi, sarayı zorlamaya başladı. Eline geçirdiği bir İtalyan rahibini saraya göndererek, top ateşini içerdekilerin şerefleri ile teslim olmaları karşılığında durduracağını bildirdi. Rahip geri döndüğünde elinde imzalanmış teslim evrakı vardı. Fakat anlaşma şartlarına uyulmadığı için vuruşma tekrar başlamış sonunda Dandolo dahil bütün Venedikli'ler kılıçtan geçirilmiştir.

Şehir içinde Türklere direniş fazla olduğu için ve teslimde gecikildiğinden devamlı bombardımanlardan yirmibin kişi can vermişti. Elde edilen ganimet gemilere yüklenmiş harekete hazır beklerken bir kadın eline geçirdiği meşale ile yelkenleri ateşe verdi; bir anda barut depolarına sirayet eden yangın üç kadırganın yükleri ile denizin dibini boylamasına sebep oldu. Türkler boşuna dibe dalarak hazineleri kurtarmak istedilerse de akıntının şiddetinden başaramadılar.

Günümüzde bazı maceraperest İngiliz denizcileri hazineleri çıkarma karşılığında Türklerle yarı yarıya paylaşmayı teklif etmektedirler.

XII

Zaferinden başı dönen Lala Mustafa Paşa Dandolo'nun kesik kafasını adanın ikinci başkenti olan Magosa'nın Venedik'li kumandanı Bragadino'ya gönderdi.

Eğer Venedik Senatosu kumandanına lâyık olacak şekilde onu destekleseydi belki de Kıbrıs'ın Türkler eline geçmesine engel olurdu. Gelen güz ve kış mevsimi Türklerin Magosa'ya karşı sonuçsuz kalan saldırılarına şahit oldu. Her gün surlar gülleler altında paramparça ediliyor, fakat sabahleyin yeniden onarılmış olarak ortaya çıkıyordu.

Bu arada adanın Rodos tarafında Donanmay-ı Hümâyûn'u aşarak yardıma gelmek isteyen Venedik filosunun top atışları işitiliyordu. Dalmaçya'lı ikibin ve Girit'li binbeşyüz asker, yanlarında cephane ve yiyecek ile Magosa'nın yardımına koşmak için hareket etmişlerdi.

İstanbul'da II. Selim sabırsızlanıyor, Sadrâzam sinirleniyor her ikisi de adanın fethinin bu kadar uzamasından endişeleniyordu. İtibarı bozulan Lala Mustafa Paşa durmadan İstanbul'a Venedik'li kumandanların kellelerini yolluyordu. İlkbahar geldiğinde Anadolu'dan kırkbin kişilik taze kuvvetler geldi. Yüzbin kol tarafından Magosa'nın kayalarında açılan lâğımlar o kadar derin ve genişti ki bir süvari atıyla beraber rahatça geçebilirdi. Seksen topluk bataryalar gece gündüz Magosa istihkâmlarına granit gülleler fırlatıyordu.

Bragadino, şehri savunan garnizonun yiyeceğine ortak olan halkı zorla kale dışına çıkarttı. Bir sabah sefil bir halde Türklerin önüne çıkan Rum halkın durumuna acıyan Türk kumandanlar onları serbest bırakarak diğer şehirlere gitmelerine göz yumdular. Kararlarında serbest kalan Bragadino bir anda patlayan humbaralardan hisarlarının çöktüğünü gördü. Fakat her açılan gedikten Venedik topları Türklerin üzerine ölüm kusmaya devam ediyordu. Arada sırada gece-

leri uzaklarda görülen Venedik gemilerinin ışıkları çarpışan Venedikli'lere ümit veriyordu; lâkin aradan geçen günler bu ümitleri söndürdü. Birinci istihkâmlar tamamen imha olunca, topraktan yapılmış ikinci istihkâmların arkasına çekildiler. Yerin altından Türk lâğımcılarının kazma sesleri geliyordu. Osmanlılara kanları ile sulanmış bir avuç toprak vermeye kararlıydılar.

Osmanlılar sonunda bu kadar kahramanlık gösterisi karşısında yumuşadılar. Gedikler üzerinde müzakereler başladı; Serdâr'ın kâhyası ile yeniçeri kâhyası bir bayrakla, Lala Mustafa Paşa'nın çadırına giden Venedik elçileri için rehine olarak Bragadino'ya gittiler. Venedikliler kahramanlıklarına lâyık bir şekilde karşılandılar. *İmzalanan anlaşmaya göre Venedikliler'in* hayatları, mülkleri, hürriyetleri bağışlanıyor, Girit'e gitmeleri için Osmanlı kadırgaları emirlerine veriliyordu.

Yüksek rütbeli kumandanlar haricinde bütün Venedik askeri üç gün içinde eşyaları ile gemilere bindirildiler. Üçüncü gün akşamı serdâra vedâ etmek ve boş şehrin anahtarlarını teslim etmek maksadıyla Bragadino ve kumandanları Lala Mustafa Paşa'nın huzuruna çıktılar. Kıbrıs fâtihi haklı olarak Bragadino'ya onları Girit'e götürecek olan Osmanlı kadırgalarının Venedik Cumhuriyeti tarafından alakonmayacağına dair teminat vermesini istedi. Magosa'nın eski kumandanı serdâra gayet küstahça cevaplar verdi. Münakaşa şiddetlendiğinde Lala Mustafa Paşa daha önce fırtına yüzünden Kıbrıs'a sığınan fakat Bragadino tarafından işkenceler ile idam edilen elli Türk hacısının hesabını

sordu. Karşısında tatmin edici cevap alamayınca cellâtlara işaret ederek Bragadino'nun yanındaki üç asilzâdenin kellelerini vurdurdu.

Bragadino'nun suçları daha ağır şekilde cezalandırılmasını icap ettiriyordu. Önce burnu ve kulakları kestirildi, sonra aynen Türk esirlerine yaptırdığı gibi bir kadırganın seren direğine bağlandı altı gün müddetle suya daldırılıp çıkarıldı. Daha sonra derileri yüzdürüldü ve son nefesini verdi.

Padişah'ın zalim lalasının adalete, insanlığa hattâ tabiata karşı yaptığı bu işkenceler o çağda Avrupa ve Asya'da göze batan diğer Devlet ve din uğruna yapılan zulümlerin gürültüsü arasında kaybolup gitmiştir. O devirde Rusya'da Korkunç İvan kendi tebaasını Neron'un bile muhayyilesini aşacak işkencelere mâruz tutuyor; Fransa'da IX. Charles Protestanların katledilmesi için iğrenç bir şekilde Saint - Barthelemy olayını yaratıyor; kahramanca savunulan Wittenstein kalesini zapt edenler kale kumandanını bir demir şişe geçiriyorlar ve ordunun alkışları arasında hafif ateşte kızartıyorlar; dini ateşte yakmak suretiyle temizleyeceklerine inanan İspanyollar engizisyon mahkemelerin açıyorlardı. Irkların, dinlerin, mezheplerin, orduların çarpışmaları insanlık merhametini sağırlaştırmış ve hak arayan tarihe bu cinayetlere karşı duyulan evrensel nefreti bırakmıştır.

XIII

Lala Mustafa Paşa Kıbrıs'ın savunucularından sadece Henri Martinengo'yu sağ bıraktı. O da hadım

edilerek Sadrâzam'ın sarayına yollandı. Tabiatın ve fâtihlerin asırlardır çekiştiği Kıbrıs adası işte bu şekilde Osmanlıların eline geçti. Osmanlılar bu fetihten orduları için gurur, zulümleri için nefretten başka bir şey kazanmadılar. İdareleri altına geçen ada bir daha durumunu düzeltemedi. Venedikli'ler onunla en zengin sömürgelerinden birini kaybediyorlar; Türkler ise savaş yüzünden verimsizleşen bir toprak ile nüfusu azalmış bir ada kazanıyorlardı. Her iki taraf da kaybederken, kazanan sadece yalnızlık oldu.

Bu fetih galiplere ellibin şehide, mağlûplara yüzellibin ölüye mal oldu. Bir zamanlar Romalıların Mısır Kraliçeleri Arsinoe ve Kleopatra'ya armağan ettikleri Kıbrıs önce Sadrâzamların, sonra da Valide Sultanların çiftliği haline geldi.

XIV

Kıbrıs'ın düşmesi ve Venedikli'lerin öldürülmesi Avrupa'da büyük yankılar yaptı. Lala Mustafa Paşa'nın davranışları Müslümanlara karşı millî ve dinî kinin alevlenmesine sebep oldu. Bütün Hıristiyanlığın dinî önderi Papa Kıbrıs'ın utancını ve öcünü almak için İtalyan, İspanyol ve Fransız donanmalarını birleştirdi. Sadrâzam Sokollu bu hazırlığı sezdi ve tedbirini aldı. Gizli rakibi Lala Mustafa Paşa'nın Kıbrıs seferi sonunda sarayda elde ettiği itibardan dolayı sevinmekten ziyade endişeleniyordu. Lala Mustafa'nın mağlûp olacağını tahmin etmişti. Lala Mustafa Paşa'nın zaferini gölgelemek için Venedik ile süratle bir barış anlaşması yapmak lüzumunu hissetti.

Ancak Avusturya'nın çıkarlarına yarayabilecek bir Hıristiyan ittifakını bozabilecek tek güç olarak Fransa'yı gördü. Fransa elçisini Paris'e gidip Kral'la konuşmak ve Venedik ile Osmanlı Devleti arasında arabulucu olmasını teklif etmekle görevlendirdi. Ayrıca elçi Venedik'ten geçerken Cumhuriyet'in senatosuna gayri resmî olarak barış teklifinde bulunacak ve ilerki bir anlaşmanın zeminini hazırlayacaktı.

Venedik, Türklerden nefret ettiği kadar Akdeniz'de Batılı devletlerin bir deniz gücü kurmasından da çekiniyordu. Hemen İstanbul'a gizli bir elçi göndererek anlaşma için ilk adımı attı. Venedik elçisi Jacques Ragazzoni, İstanbul'da gizlice Sadrâzam ile pazarlık ederken, Papa'nın özel elçisi Colonna, Venedik'te Cumhuriyet'in Türklere karşı ittifaka girmesi için görüşmeler yapıyordu.

Fransa ve Sokollu, Papa'nın, İspanya'nın ve Avusturya'nın Venedik üzerindeki çabalarına vaktinde engel olamadılar. Kıbrıs'ın yağmalanması karşısında halkın gösterdiği tepki Venedik Senatosu'nun hesaplı siyaseti üzerinde galebe çaldı; 1571 yılı sonunda İspanya, Papalık ve Venedik arasında Osmanlı gücünü Akdeniz'de ezmek için katolik birliği imza edildi. Toplu silâhlı güç ikiyüz kalyon, yüz kadırga, ellibin kara eskeri ve beşbin süvari olarak tesbit edilmişti. En güçlü ve en gayretli görünen İspanya Kralı savaş masraflarının yarısını üzerine almıştı; Venedik üçte birini, Papalık altıda birini karşılayacak, başkumandan İspanya tarafından tâyin edilecekti. Sicilya'daki Messina limanı Haçlı donanmasının toplanma ve hareket noktası olarak seçilmişti. Çağın bütün debdebesi ile gerçekleştirilen bir âyin Haçlı ittifakını mühürledi.

İstanbul'dan dönmekte olan Fransa elçisi Venedik'e uğradığında, sözde Cumhuriyet'in intikamını almak maksadıyla tesis edilen, aslında Venedik'in deniz gücünü ortadan kaldırmayı hedef tutan ittifaktan Venedik Cumhuriyeti'ni çıkartmak için boşuna caba harcadı. Siyasiler elçinin gösterdiği makûl sebeplere inanıyorlar fakat halk sadece haçlı seferinin tertipçilerinin vâızlarını dinliyordu. Türklerin Avrupa'da gözüktüklerindenberi onüçüncü defadır ki Batı'da onlara karşı dinî bir nefret dalgası doğuyordu.

Bu haçlı seferinin önderi, Batılı şövalyelerin sonuncusu, doğuşu, maceraları ve kahramanlığı ile masal, roman veya destan kahramanlarına benzeyen Avusturya'lı Don Juan'dı. Ancak günümüzde tarihçilerin yavaş yavaş aralamaya muvaffak oldukları kalın bir esrar perdesi hayatının geçmiş yıllarını örtmekteydi.

XV

Charles - Quint'te sadece istidat değil, bir büyük adamın kalbi de vardı, yani şana haris ve aşkla yaralı bir kalp. Bütün hayatı boyunca sadakâtle sevdiği ve hâtırasında ilâhlaştırdığı karısını kaybettikten altı yıl sonra, sevilenin ebedî yokluğu karşısında boş yürekte duyulan melânkoliye kapılmıştı; bu boşluğu doldurmak için, ruhun iki sonsuz meşgalesi olan din ve aşkı arıyordu; nitekim daha sonraları yine bir melânkoli anında sahip olduğu muazzam imparatorluğun da boşluğunu anlamış ve Saint - Just manastırının dinî hüznünden istifade etmek için taht'tan feragat etmişti.

1545 yılında Ratisbonne'da, Tunus'tan Macaristan sınırlarına kadar bunca krallığa hükmederken, soylu

bir Alman kızı olan Blomberg'li Barba'yı esrarlı ve şövalyevârî bir aşkla sevmiş, onun kişiliğinde gençliğinin ilk hayat arkadaşının güzelliğini ve müşfik ruhunu bulmuştu. Bu iki kalp arasındaki aşkı doğuran ve besleyen şey ihtirastan ziyade hüzün oldu. Blomberg'li Barba'da insanın kalbinin derinliklerine gömdüğü sessiz hâtıraları canlandıran, onları ağlatan bir ses vardı. Ratisbonne festivallerinde onu dinlemek fırsatını bulan Charles - Quint, bitkinliğinden daha güçlü bir heyecanın bütün bitkinliğini ortadan kaldırdığını hissetti. Blomberg'li Barba nezaketle saraya dâvet edildi ve (devrin Vakayinâmelerinin yazdığına göre) İmparator'un melânkolisini şarkıları ile avutmak görevini üzerine aldı.

Aşklarından 24 Şubat 1546'da Don Juan doğdu. Bu doğum üzerinde kalın bir perde vardır. Charles-Quint'in kendi şöhreti ve bilhassa aşkı ile küçük düşürmek istemediği sevgilisinin şöhreti için çok endişe duyuyordu. Annenin yakın bir arkadaşına emanet edilen çocuk önce Almanya'da değişik bir ad altında büyütüldü, sonra İspanya'ya alınarak Charles - Quint'in himayesinde fakat yine gözlerden uzakta yetiştirildi. Saadetlerinin ağırlığı altında en mesut görünen insanları yakalayan ümitsizlik anlarından biri İmparator'u bulup, Charles - Quint 1556 yılında Saint-Just manastırına çekilmeye karar verdiğinde Don Juan, Charles - Quint'in bu çocuğun babası olduğunu bilen imrahor Quexada'nın yanında bulunuyordu. Quexada'nın çocuğu, damarlarında akan kana lâyık bir şekilde yetiştirmek görevini üzerine almıştı, ama hiçbir surette onun Avrupa'nın efendisinin oğlu olduğu hissettirilmeyecekti.

Sadık hizmetkâr çocuğu önce Madrid yakınlarında bir köye götürdü ve fakir bir çalgıcının yanına verdi. İmparator'un oğlu orada Kastilyan köylülerinin yaşadığı şekilde yaşadı, köy çocukları ile beraber köyün rahibinden ilk hayat derslerini aldı. Dokuz yaşına geldiğinde Quexada onu yanına alarak evine götürdü. Fakat karısına çocuğun kim olduğunu söylemedi. Manastıra kapanan İmparator'un oğlunu daha sık görmesi için Quexada ve ailesi manastıra yakın bir kasabaya taşındılar. Bundan böyle Don Juan sık sık manastıra götürülüyor, babası İmparatorluğu sarsmasından çekindiği için oğluna kimliğini söyleyemiyor ve onu ancak uzaktan gözleri ile sevebiliyordu.

XVI

Charles - Quint İmparatorluktan ve yeryüzünden tamamen ayrılmak üzere öldüğü vakit Don Juan babası olduğunu bilmediği İmparatorun arkasından çok ağladı. Quexada yeni İmparator II. Phillipe'e durumu açıkladı II. Phillipe 1559 yılında tahta çıktıktan sonra Quexada'dan üvey kardeşini kendisine göstermesini istedi. Tertip edilen bir av esnasında Don Juan'ı gören Phillipe, babasının gençliğini görür gibi oldu. Bundan böyle Don Juan II. Phillipe'in yanına alındı ve sarayda yetiştirilmeye başlandı. On yıl sonra İspanya'lı Araplara karşı yapılan bir savaşta muharebeye olan yatkınlığını ispat ediyordu. Türklere karşı açılan sefere katılmak için Papa'dan izin istedi. İşte Haçlı Müttefik Kuvvetlerinin başkumandanlığına atanan askerin hikâyesi buydu.

XVII

Don Juan'da olduğu gibi, yasak aşklardan doğan çocukların babalarından devraldıkları tek şey şan ve şöhretti. Adlarını ve tahtlarını veremeyen babalar, bu oğullarına hiç olmazsa şana erişmelerine yardımcı olacak zaferler hediye ederler. Onları kral yapmaya cesaret edemedikleri için kahraman yapmaya çalışırlar. Tabiat da, genellikle gayri meşru çocukların, meşru oğulların sahip oldukları yüksek rütbeyi denkleştirecek fırsatları yaratmada yardımcı olur. Gençlik ve aşk ürünü olan bu çocuklar talihsiz insanların sahip oldukları imtiyazlara sahip olurlar, yani babalarına daha ziyada benzerler, anneleri daha güzeldir, gizli tutulmak zorunda olduklarından daha fazla şefkat görürler ve daha erkekçe bir hayat tarzı sürerler. Babalarından kalan maddî servetten çok daha az pay aldıklarından damarlarında akan kana lâyık olmak için mizaçlarının kuvvetli tarafından istifade ederek kendilerine daha üstün bir gelecek hazırlarlar. Avrupa'nın birinci amirali olmadan önce, birinci şövalyesi olan Don Juan da böyle idi. O zamanlar iyice kocamış olan Andrea Doria, adını her tarafına sindirdiği denizlerde Don Juan'a yardımcı olmaktan büyük şeref duyuyordu.

XVIII

Osmanlı Donanmasını aramak üzere Haçlı donanması 25 Eylül 1571 günü Sicilya'nın Messina limanını terketti. Don Juan'ın kendi kumandası altında yetmişiki İspanyol, altı Malta ve üç Savoie Dükalığı kadırgası vardı. Papanın amirali Marc Antonio Colonna Roma'nın oniki kadırgasının başında idi; Venedik Cumhuri-

yeti'nin yüziki dev kadırgası Sebastian Veniero'nun idaresi altındaydı. Sicilya amirali Jean de Cordoue sekiz hafif kalyonu ile müttefik donanmasının önünde yol açıyordu. Andrea Doria ise ellidört kadırgasının başında öncü kuvvetleri teşkil ediyordu. İki kısma bölünmüş Venedik Donanmaması merkezde yer almıştı; Napoli amirali otuziki kadırgası ile öncü kuvvetlerin hemen arkasında volta vuruyordu. Don Juan Sicilyalılara ve yedek Napoli kuvvetlerine emir vererek esas donanmasının yanlarına birer kanat olarak açılmalarını ve düşmanı görür görmez düzgün bir hat olmalarını istemişti.

Don Juan, Türk donanmasının yerini ve gücünü bilmiyordu. Günümüzde Nelson'un yaptığı gibi onaltı gün müddetle Akdeniz'in bir ucundan diğer ucuna kadar Türk gemilerini aradı, sonunda 7 Ekim günü fora yelken Adriyatik Denizi'ne daldı. Güneşin ilk ışınları deniz üzerine vurduğu vakit Akelous ırmağının döküldüğü İnebahtı (Lepanto) körfezi içinde sayısız kadırganın yelkenlerini farketti. Bunlar, Arnavutluk kıyılarında dolaşan ve Barbaros devrinde olduğu gibi müttefik Haçlı donanması ile uygun bir savaş alanı arayan Türk donanması idi; fakat artık Barbaros yaşamıyordu. Deniz üzerinde geçen yıllarından sonra yorulduğunu anlayan Piyâle Paşa vezir olmuş, amirallikten çekilmişti; cesur fakat tecrübesiz bir amiral olan Müezzinzade Ali Paşa Kaptan-ı Derya olarak Türk donanmasının başında bulunuyordu. Kumandanları arasında Cezayirli Uluç Ali Paşa, Trabluslu Cafer Paşa ve nihayet Barbaroszade Hasan Paşa bulunuyordu. Beşyüz kadırganın birbirine gireceği bir muharebede yararlı olmaktan ziyade ayak bağı olacak olan kara birliklerinin başında Pertev Paşa vardı.

Osmanlı donanmasını farkedip hemen geri dönmeye çalışan Don Juan'ın öncü kuvvetlerini gören Pertev ve Hasan Paşa'lar, amiral gemisinde yapılan Divan'da İnebahtı körfezinde kalınılmasını böylece acemi tayfaların ve kara kuvvetlerinin savunma halinde daha iyi vuruşacaklarını söylediler. Fakat her ihtiyat tedbiri, cüretkârlara korkaklık, mutaasıplara sadakatsizlik olarak gözüküyordu. Müezzinzade yelkenleri fora ederek Hıristiyan donanmasını karşılamaya çıktı.

XIX

Bu manevrayı gören Don Juan, amiral kadırgasının kıç direğine kare şeklinde yeşil bir bayrak çektirdi; bunun anlamı bütün amirallerin muharebe için düzgün hat haline gelmelerine bir işaretti. Emrindeki deniz kuvvetlerinin başında olan tecrübeli denizcilerin her biri bir bozgun halinde şöhretlerini kaybedecekler veya bir zafer elde ettikleri takdirde o zafere iştirak etmiş olmaktan dolayı hayatlarının sonuna kadar iftiharını taşıyacaklardı. Bütün amirallerin kendilerine örnek seçtikleri kurt denizci Andrea Doria, teşkil ettiği sağ kanat ile körfezin önündeki adaların kayalıklarına doğru ilerlemeye başladı. Venedik amirali Barbarigo merkezdeki adanın solundan ilerleyerek birden körfeze dökülen ırmağın ağzına yakın olan kısma çıktı.

Donanmanın vücudunu arkasından sürükleyen Don Juan hafif hilâl şeklinde yer alan kanatlarını dikkatle takip ediyordu. Türkler Andrea Doriayı görünce blok halinde onun üzerine atılmışlar, Hıristiyan donanmasını geniş bir hat üzerinde karşılamayı ihmal etmişlerdi. Bütün Hıristiyan Devletlerin şöhretli amiralleri

Don Juan'ı takip ediyorlardı. Birkaç karşılıklı top atışından sonra iki donanma birbirlerini ayıran kısa mesafede durarak bir müddet bakıştılar.

Türkler blok halinden ayrılıp Hıristiyan donanmasından daha derin ve daha uzu bir hat teşkil edecek zamana sahiptiler. Güneş dalgaların üzerinde parıldıyor ve Arnavutluk kıyılarındaki kayaları aydınlatıyordu. Gökte epey yol aldığı için Haçlı Donanması'nın arkasına düşmüş, Haçlı askerlerin miğferlerinden, zırhlarından ışıldayarak Türklerin gözlerini kamaştırıyordu. Talihin garip bir cilvesi olarak Haçlı kadırgalarında Hıristiyanlar için kürek çeken Müslüman esirler, Türk donanmasının muzaffer olması için Allah'a yakarırken, Osmanlı donanmasında Türkler için kürek sallayan Hıristiyan forsalar içlerinden İsa'yı Haçlı donanmasını zafere götürmesi için dua ediyorlardı. Batıdan esen sabah rüzgârı dindiği için şu anda sakin duran altıyüz kadırgaya hareket vermek işi sadece forsalara kalmıştı.

Körfezin giderek daralması, Haçlı donanmasının sol kanadı ile Osmanlı donanmasının sağ kanadının körfezin dibinde birbirine değmesi ile kendiliğinden başladı. Türk kadırgaları üzerinde kara kuvvetlerinin olması ve gemilerin sayıca üstünlüğü Venedikli Barbarigo'nun kuvvetleri için bir felâket oldu; Hasan Paşanın bordalama kancaları altında amiral can verdi. Körfezin dibinde meydana gelen bu vuruşma sırasında Venedik sancakları gözden kayboldu.

Müezzinzade, zaferi elde edecek son darbenin Don Juan'ın yeşil bayraklı amiral gemisine bordalamak olduğunu sandı. Bu şanı, korkunç vuruşmanın ortasında

kendisine saklamak istedi. Kadırgasının ağırlığına ve yanındaki beşyüz levende güvenerek, takip edilip edilmediğine bile bakmadan Haçlıların amiral gemisi üzerine daldı. Üzerlerindeki kumandanların hiddetinden dolayı sanki her tarafları ile canlanmış gibi olan iki kadırga şiddetle birbirlerine vurdular, sarıldılar, ayrıldılar, tekrar yanaştılar; bu sırada her iki geminin bordaları, direkleri kâh Türklerin kâh Haçlıların galebe çaldığı çok kanlı bir dövüşe sahne oluyordu. Küpeşteden denize yuvarlanan yaralılar, dalgaların bile arasında birbirlerini boğazlamaya devam ediyorlardı. Deniz, akan kanlardan bulanmış, dümenden ve küreklerden kan sızıyordu; etraflarını kaplayan duman ve ok bulutu, iki amiralden hangisinin kazandığını, donanmalarının gözünden saklıyordu.

Don Juan ile Müezzinzade, kargaşalık içinde birbirlerini arıyorlardı; tam karşılaşacakları sırada İspanyol gemisinden açılan top ateşi Kaptan-ı Derya'yı seren direğinin yanına yatırdı. İspanyolların zafer çığlıkları, Türklerin acıyla haykırmalarına karışınca, gök uğuldadı. Don Juan rakibinin cesedi üzerinden atlayarak, güvertede hâlâ dövüşmeye devam eden bir avuç levendi imha etmek üzere ileri atılırken, Afrikalılar kadar vahşi olan İspanyollar, arkasından Kaptan-ı Derya'nın kafasını baltaları ile kestiler. Sarığından kan damlayan kelleyi gören levendler ya denize atladılar, ya da teslim oldular. Don Juan Osmanlı amiral gemisinden Osmanlı sancağını indirdi ve seren direğine İspanyol bayrağını çektirdi. Rüzgâr tarafından dağılan duman iki amiral arasındaki düellonun sonucunu belli ediyordu. Askerlerinin kendisine getirdiği Müezzinzade'nin kellesini dehşetle geri iten Don Juan onu denize attırdı. Fakat kendisinden daha az âlicenap olan askerleri, de-

nizin üzerinde yüzen kelleyi tekrar sudan çıkardılar ve Osmanlıları korkutmak için seren direklerinin tepesine çivilediler.

Don Juan'ın zaferi ve Kaptan-ı Derya'nın cüreti, hemen hemen hiç vuruşma olmadan merkezdeki muharebenin kaderini tâyin etti. Sağ tarafta daha zor durumda olan Andrea Doria Haçlı donanmasından ayrı düşmüş ve altmış kadırgası ile Mora kıyılarında hareketsiz kalmıştı. Uluç Ali Paşa, kumandasındaki yirmi kadırga ile, rüzgârsızlıktan ve hareketsizlikten aralarına mesafe girmiş olan Doria'nın kadırgaları arasındaki boşluğa daldı. Malta amiralinin gemisini bordalamış, yüzlerce şövalyeyi yere sermiş ve elleri ile Messina kumandanının kellesini kesmişti ki, donanmanın esas kuvvetlerinin başında olan Müezzinzade'nin kadırgasından Osmanlı sancağının indirildiğini ve yerine İspanyol sancağının çekildiğini farketti.

O zaman zaferden ümidini kesmiş ve elindeki kadırgaları, sağda ve merkezde rakipsiz kalmış olan üçyüz Haçlı kadırgasının elinden kurtarmak için kırk Türk kadırgası ile Andrea Doria'nın yarı yarıya kopmuş çemberini yarmış ve fora yelken açık denize açılmıştı. Sol kanatlarının birdenbire anlaşılmayan bir sebepten ortadan kaybolması, Türklerde Uluç Ali Paşa'nın Doria'nın top ateşi altında yenik olarak kaçtığı kanaatinin doğmasına sebep olmuştu; Osmanlı gemilerinin mücadeleci ruhu da Uluç Ali Paşa ile birlikte uçup gitti; İspanyollar veya Venedikliler tarafından henüz ele geçirilmemiş olanlar rüzgârın ve akıntının etkisine kapılarak kıyıdaki kayalıklara çarpıp parçalandılar. Doksaniki Türk kadırgası bütün gece yanarak Arnavutluk sahillerini

aydınlattı. Yüzlerce top ve binlerce Türk gemicisini taşıyan yüzkırk kadırga ertesi gün müttefikler tarafından pay edildi.

İnebahtı'nın dalgaları birkaç saat içinde otuzbin Türk ve onbin Hıristiyanı yutmuştu. Onbeş yüzyıl önce aynı bölgede Roma İmparatorluğu'nu paylaşmak isteyen iki kumandan olan Augustus ve Antoine arasında meydana gelen Actium savaşı Akelous ırmağının ölüm kokan kıyılarına bu kadar ceset vermemişti. Eğer Don Juan ile Müezzinzâde dünya üzerindeki hâkimiyetlerini çekişmek üzere karşılaşan iki muhteris olsalardı, bu zafer sonunda biri mutlak hâkimiyete, diğeri ise mutlak esarete düşerdi; fakat dinler ve insan ırkları bir muharebe ile yok olmazlar. Actium savaşından üç defa daha kanlı olan İnebahtı Zaferi Don Juan'a şan ve ganimetten başka bir şey sağlamadı. Kıymetli silâhlar, al sancaklar, gümüş hilâller, paşaların tuğları, amirallerin rütbelerini belirtmeye yarayan fenerler ve onikibin tutsağın dışında İnebahtı savaşı başka bir sonuç vermedi. Roma, Napoli ve Venedik kiliselerinde Haçlı zaferini ebedîleştirmek için adak mahiyetinde anıtlar yapıldı.

Kara kuvvetine dayanan Türkler en hayatî güçleri olan denizde uğradıkları bu bozgunu başkentlilerinin gözlerinden sakladılar. Deniz işlerine bakan Piyâle Paşa ile Uluç Ali Paşa, İstanbul'a dönmeden önce Afrika'nın, Mora'nın, Anadolu'nun Rodosun ve Ege Adalarının tersanelerinde üç yüz yeni kadırga inşa etmek üzere anlaştılar. **Kanunî Sultan Süleyman ve Sokullu tarafından geliştirilmiş olan tersaneler daha üç İnebahtı bozgununu karşılayacak güçteydi.** Üç yüz altmış kadırgalık yeni donanma kıştan önce İstanbul'a girdiğinde halk bozgunu bir zafer olarak anlayacaktı.

Donanmanın uğradığı bozgunda ümidini kaybetmeyen ve altmış Türk kadırgasını kurtarmış olan Uluç Ali Paşa, yiğit ve talihsiz Müezzinzade Ali Paşa yerine Kaptan-ı Deryalığa getirildi. II. Sultan Selim gösterdiği yararlılıktan dolayı lâkabını Kılıç olarak değiştirdi. Padişah, Sadrazamının kişiliğinde bir bozgunu, bir zafer yapabilecek özellikler bulmuştu. Kılıç Ali Paşa Kaptan-ı Deryalığa getirildikten bir müddet sonra gece gündüz müttefik Haçlı donanmasından daha güçlü bir donanma yapma hazırlıkları ile uğraşırken Sadrazam'ı gördü ve beşyüz kadırga inşa etmek için ellerinde her şeyin mevcut olduğunu, lâkin çapa döken demircilerin diğerleri kadar hızlı çalışamadıklarını belirtti.

Sokollu güven verici bir tebessümle, «Endişe etmeyiniz Paşa, imparatorluğun zenginlikleri şu anda o derece boldur ki, eğer çapaları demirden ve yelkenleri kenevirden yapmak imkânını bulamazsak, çapaları gümüşten, halatları ipekten, yelkenleri atlastan yaparız» dedi.

Yine o sıralar Bâb-ı Âli'nin durumunu anlamak üzere Venedik'in İstanbul'a gönderdiği elçisi Barbaro'yu kabul eden Sokollu, büyük bir neşe içinde elçiyi sarayın terasına çıkardı ve «İnebahtı'da uğradığımız felâketten sonra gücümüzün ne derecede olduğunu gel de gör! Fakat şunu bil ki, sizin kaybınız ile bizimki arasında büyük bir fark mevcuttur; sizden Kıbrıs Krallığı'nı almakla bir kolunuzu kestik; siz donanmamızı imha ederek sadece sakalımızı tıraş etmiş oldunuz. Kesilen kol asla yerine gelmez, halbuki tıraş edilen sahal eskisinden daha gür olarak çıkar» dedi.

Nitekim ilkbahar geldiğinde Kılıç Ali Paşa üçyüzyirmi kadırgası ile denize açıldı ve her zaferden sonra müttefiklerin başına geldiği gibi çeşitli ihtiraslardan dolayı zaten parçalanmış olan Haçlıları gördüğü yerde imha etti. Fransa, Venedik'in İspanya ve Avusturya'dan Amsterdam'a kadar uzanan imparatorluk ile yaptığı ittifaktan ciddi endişe duyuyordu. Zaten Avusturyanın toprakları arasına sıkışmış olan ve Avusturya'nın deniz gücünü teşkil eden İspanya, Napoli ve Ceneviz Krallıklarının gelişmesinden rahatsız olan Venedik Senatosu, Cumhuriyeti Katolik İttifakı'ndan çıkarmak için Fransa ile anlaşırken, İstanbul ile iyi ilişkiler kurmak maksadıyla Osmanlı Devleti'ne barış teklif ediyordu. Fransa'nın dirayetli elçisi, Aix-en-Provence piskoposu M. de Noailles dinî taassubunu devlet menfaati uğruna bastırmış bir siyaset adamı olarak, hem üç devlete, hem de Avrupa'nın siyasî dengesine uygun düşecek olan anlaşmayı sağlamak için gizlice Sokollu ile müzakerelerde bulunuyordu.

M. de Noailles'un sabırlı ve arabulucu müzakereleri sonunda Venedik ile Sadrazam'ın elleri, mahir sır kâtibi Feridûn'un kaleme aldığı bir barış anlaşması üzerinde kavuştu. Venedik Cumhuriyeti ile Bâb-ı Âli arasında barış 7 Mart 1573 tarihinde imzalandı. Bu barış Venedikliler için gerekli olduğu kadar acı da oldu. İnebahtı'da döktükleri kan boşa gitmişti; üstelik II. Selim'in Kıbrıs'ı ellerinden almak için harcadığı parayı tazmin etmeyi kabul ediyorlar; yalnız Zante adası ile Adriyatik kıyılarında kendilerine bırakılan yerler üzerindeki hâkimiyetlerini tescil ettiriyorlardı.

Türkiye için şanlı, Fransa için faydalı, Venedik için utanç verici, Avusturya İmparatorluğu için öldürücü

olan bu barış, İspanya ile Papalığın İslâmiyete karşı düzenledikleri plânları tamamen bozucu nitelikteydi. İnebahtı galibi Don Juan, Tunusu fethederek intikamını aldı. Kılıç Ali Paşa, ikiyüz kadırgası ve otuzbin askeri ile derhal koşarak Afrika kıyılarını Osmanlı himayesine almaya çalıştı. İspanyollardan geri alınan Tunus, Türklerin askerî bir üssü oldu; daha sonraları denizleri haraca bağayacak olan, kendi başlarına buyruk korsanların bir ileri karakolu haline gelecektir.

Fransız elçisinin başarısından dolayı tasarıları suya düşen Avusturya, Kanunî Sultan Süleyman devrinde imzaladığı mütarekenin devamı için ve Macaristan'daki güvenini sağlamak üzere, İstanbul'a ödemeyi kabul ettiği vergiyi yeniden vermek maksadiyle, mütevazi bir şekilde Bâb-ı Âli'ye başvurdu. Kanunî Sultan Süleyman sanki hâlâ hüküm sürer gibiydi.

XX

O zamana kadar II. Selim'in saltanat dönemi, sadrazamı Sokollu'nun dehası ve eli sayesinde uzatılan Kanunî Sultan Süleyman'ın saltanatından başka bir şey değildi. II. Selim'in bir tek fazileti vardı, kendi yerine bir büyük adamın devleti idaresini ses çıkarmadan kabul etmiştir. Uzun müddet hareminin âlemlerine ve Kıbrıs şarabının sarhoşluğuna kendini koyuveren bir hükümdar olarak bözükmüştür. Aradan geçen yıllar, keder, vaktinden önce kendini gösteren hastalıklar ve hayatın sonuna yaklaştığını belirleyen düşünceler onun birdenbire yeni bir adam olarak ortaya çıkmasına sebep olmuştu. Şeyhülislâm Ebu Suud Efendi'nin şefkatli ve saygılı ikazları, nihayet ruhunda pişmanlık ve

fazilet duygularını uyandırmıştı. İlk yaşayışının düzensizleri yerine kanaatkârlık ve sofu bir müslümanın yapmak zorunda olduğu sert ibadetler gelmişti. Yaklaştığını hissettiği ölümü için kendisini temize çıkarır gibi bir hali vardı.

Danışmanı Ebu Suud Efendi'nin ölümü ile hayatta danışacak kimsesi kalmaması, kendisine ilâhî bir işaret gibi gelmişti. Babasını kaybetmiş gibi bu sert Şeyhülislâmın arkasından uzun müddet ağladı. İçine çöken hüznü atabilmek için sadece bahçelerinin yalnızlığından ve deniz kenarında Kur'an okumaktan istifade edebiliyordu. Saltanat döneminin saadet ve şanını ancak İslâmiyetin devamında görebiliyor, imparatorluğu için bir sultandan ziyade bir derviş gibi hareket ediyordu.

Hayatlarının sonuna doğru Osmanoğulları'nda genellikle görünen bu dinî melânkoli Charles-Quint'in ve Fransa Kralı XIV Louis'nin bir başka din altında uğradıkları hüzne benzer. Osmanlıların dinî inancı, aklın fazla gayret harcamasına gerek duymaz; içlerinden en fazla dinden uzak olanları bile günâhlarını Takdir-i İlâhî'yi inkâr edecek dereceye getirmezler. Zaaf gösterdikleri, zalim oldukları görülmüş, fakat asla dinsiz olmamışlardır. II. Murat'ta ve II. Bayazıd'da da bu böyle olmuştur. Bir felâket, bir hastalık veya bir dervişin ağzından çıkan dinî bir ihtar, vicdanlarını pişmanlık derecesinde uyandırmış ve geçmiş günahlarını düzeltecek hareketlere itmiştir.

II. Selim üzerinde de Şeyhülislâm Ebu Suud'un uyarıları aynı etkiyi sağlamıştır. Eski sefahat hayatının ayrılmaz arkadaşı Celâl Beğ, Ebu Suud'un nasihat-

lerine karşı takındığı alaylı tavır yüzünden, derhal imparatorluğun en ücra köşelerinden birine sürülmüştür.

İstanbul'da meydana gelen bir yer sarsıntısı ile sarayın mutfak ve hamamlarını harap eden bir yangın, zihnini daha ziyade bulandıran ilâhî cezalar ve ihtarlar olarak gözükmüştür. Tahrip olan binaları yeniden inşa ettirdi. Yorgunluğunu unutmak için onarılan binaların yanına gider ve işçilerin çalışmasına nezaret ederdi. Yine bir gün Saray ile Harem dairesi arasında iç süslemeleri yapılan hamamı ziyaret ettiği sırada göbek taşının ıslak ve düzgün mermeri üzerinde ayağı kaydı ve düştü. Vücudunun şişmanlığından ve daima ölümü bekleyen zihninin ümitsizliğinden daha da ağırlaşan bu kaza sonunda fazla yaşamadı ve birkaç gün sonra hayata gözlerini yumdu.

İmparatorluk, öldüğünü ancak cenaze merasiminde anladı. II. Selim'in sessiz ve görünmez bir takipçisi olduğu Sokollu bütün imparatorluğun yükünü omuzlarına aldı. Tarihte hiçbir hükümdar onun kadar hükmetmeye lâyık olmadığı halde bu kadar saadet ve şan içinde hüküm sürmemiştir. Enerjik olmaması, milletine büyük fayda sağlamış, diğer bir deyimle, kusurları İslâmiyete büyük hizmette bulunmuştur. Kabiliyetsiz olduğunu bilen bir hükümdar, hem yetersiz, hem de bir şeyler yapmak isteyen bir hükümdara nazaran, bir büyük adamın tasarılarını yerine getirmekte elbette daha faydalıdır; Biri selefinin düşüncelerini, kendi düşünceleri ile bozarken, diğeri aynı yüce saltanatın bir dönem daha devam etmesini sağlar.

Kıbrıs fatihi, Avrupa ile tecrübeli bir müzakereci, Osmanlı deniz kuvvetlerinin canlandırıcısı, Avusturya'ya karşı Avrupa'da kendi lehine bir denge yaratan

Fransa ile devamlı ittifakın taraftarı, Kırım ve Süveyş kanallarının açılması ile dört denizin birleştirilmesi tasarısının tertipçisi olan; Osmanlı doğu politikasının kapsamına aldığı Venedik'i önce mağlûp ederek, sonra himayesine alarak Almanya'nın baskısından kurtaran ve tabii düşmanı Papa'nın çıkarlarına ters düşürten, bir gün Don Juan'a mağlûp olan, fakat ertesi gün becerikli siyaseti ve silâh gücü ile parçaladığı Katolik ittifakı içinde bu kahramanı yenen; Kırım'a, Lehistan'a, Erdel'e ve Arabistan'a barış götüren; savaş yıllarında boşalan devlet hazinesini barış yıllarında doldurmasını bilen ve Osmanlılar arasında ilk defa olarak, imparatorluğu Avrupa ile Hindistan arasında bir mal mübadele deposu yapan, deniz trafiğinin serbestliğini, ticaret güvenini kuran, sadece fetihlere dayanan ekonomiyi, tarım, sanayi ve barış içinde ayakta tutmayı beceren II. Sultan Selim'in devri işte böyle geçmişti.

Sultan Selim imparatorluğun adı olurken, Sokollu ruhu ve eli oluyordu; fakat imparatorluk Sokollu gibi bir adama sahip olmasını II. Selim'e borçludur. Gelecek nesiller âdil olmak için, Osmanlıların şanını ve ikbalini, Padişah ile Sadrazam arasında eşit olmayan fakat hakkaniyete dayanan bir şekilde pay etmek zorundadırlar.

YİRMİNCİ KİTAP

I

II. Selim öldüğü zaman arkasında altı oğul ve üç kız bırakmıştı. Oğulları Murad, Mehmed, Süleyman, Mustafa, Cihangir ve Abdullah; kızları da Esma Sultan, Gevher Sultan ve Şah Sultan'dı. Esma Sultan sadrazam Sokollu'ya, Gevher Sultan Kaptan-ı Derya Piyâle Paşa'ya ve Şah Sultan da yeniçeri ağası Hasan'a zevce olarak verilmişti. Zevcelerinin bu şekilde yakın akraba olması, II. Selim döneminde sadrazam, kaptan-ı derya ve yeniçeri ağasının üçlü bir demet halinde birleşmelerini sağlamıştır.

III. Murat'ın annesi olan Nur Bânu Sultan, padişahın kusurlarını ve vefasızlığını, oğluna karşı gösterdiği şefkatle karşılamak istemiştir. III. Murat'ın tek fazileti annesine karşı duyduğu âdeta dinî hürmettir. Daha henüz yirmisekiz yaşında olmasına rağmen babası Selim'in kötü örneği ve annesinin lütûf olarak sağladığı cariyeler yüzünden ruhu da vücudu gibi şehvet içine dalmıştı. Kısa ve ince boyu ile uzun oval yüzü, dedesi Kanunî Sultan Süleyman'ın gençlik yıllarını hatırlatıyordu. Fakat bu benzeyiş ikinci ve daha dikkatli bir bakışta hemen siliniyordu. Yüzünün solukluğu vaktinden önce tattığı zevklerin yorgunluğundan ileri geliyordu. Tatlı bakışlı gözlerinde sefahatin verdiği yor-

gunluk en ufak bir kıvılcımın bile parıldamasına izin vermiyordu.

Alnını süsleyen İran yayı gibi kıvrık ve siyah kaşları, ipek inceliğinde kadınımsı kirpikleri vardı; fakat saçlarının rengi ile uygunsuzluk veren kırmızı ve seyrek sakalı yüzünün ifadesine, sarayların ihtişamından ziyade gençlik yıllarının geçtiği kapalı yerleri hatırlatan bir hastalık ve düşkünlük vermişti. Bülûğ çağına erdiğinden beri kullandığı şarap ve afyondan başı, vücudu üzerinde sallanır; bakışları eğik, kararsız ve sık sık dumanlı olurdu. Zekâ üzerine en fazla etki eden hastalıklardan sar'a nöbetine benzer bir rahatsızlık geçirmişti. Buna rağmen fikirleri incelikten ve kültürden mahrum değildi; ziyafetler esnasında şairlerin mısralarını dinlemeye bayılır; duyuların şiiri olan musikî ile hareketlerin şiiri olan raksı daima arardı. Mekanik sanatlar, merakını ve ilgisini uyandırırdı. Venedikli ressamlar ile Viyanalı saatçilerden resim ve saatçilik dersleri almıştı. Fakat vazgeçemediği iki ihtirası dostluk ve aşktı. Annesi ona özellikle sevmesini öğretmişti.

Aldığı eğitimle mizacını geliştirmek imkânını bulmuştu. Anne, kızkardeş, evdeş veya arkadaş olsun daima taşkınlık derecesinde sevgi göstermiş, kalbinde yanan ateşi bütün duyularını sarmış saltanatını, aklını ve hayatını mahvedip gitmiştir. Bağlılıklarının hikâyesi, saltanat döneminin tarihi haline gelmiştir.

Bağlılıkları hemen hemen hayatı ile birlikte başlamıştır. Cafer ve Gazanfer adında soylu iki Macar genci, II. Selim devrinde hadım edilmişler ve şehzadenin eğitimine verilmişlerdi. III. Murat onları kendisine nâzır yapmadan en sevgili dostları yapmıştı; zaten her

ikisi de faziletleri ve kabiliyetleri ile buna lâyıktılar Yüksek bir istidat ile edebiyat ve tarihle uğraşan Gazanfer, dostu şehzâdeye, hükümdarlarda kabiliyetlerin gelişmesine sebep olan şiir ve âlicenaplık zevkini aşılamıştı. Hem devlet adamı, hem de vakanüvis olan Saadeddin'i, daima veliahtların valilik yaptığı Manisa'da iken Muratın çevresine kazandırmıştı. Şehzade de onu lalası yapmıştı. Yine bu iki arkadaşın dostlarından olan ve makama olduğu kadar ilme de ihtiras duyan Kadızade, siyasî danışmanı ve tasarılarının nâzırı olmuştu. Kasidelerinde işlediği konuların kutsallığı ile felsefî şiirlerinde haklı bir şöhret sahibi olan Şemsi Paşa, şehzadeye dilin inceliklerini ve temaşanın sırlarını öğretiyordu. Fakat bütün bunlar arasında veliaht - şehzadenin en fazla sevgisini kazanmış olan, soylu bir Türkmen ailesinden gelen Üveys olmuştur.

Şehzade Murat, Manisa'da bulunduğu sıralarda bir gün Menderes vadisinde kuğu avlamaya gittiği vakit bu vadinin en önemli kenti olan Tire'de konakladı. Mermer kayalara benzeyen şehrin minarelerinin ve evlerinin ağaçlıklı bir tepenin eteklerinde çınar yapraklarının altında bembeyaz parıldaması, şehre gölgesini düşüren Torosların mevcudiyeti, ufak şelâler yapan ırmakların köpürerek akması, sularının serinliği, ormanlarında kaynaşan vahşi hayvanları, Şehzade Murad'ı hayran bırakmıştı. Orada kalma süresini uzattı. Şehirde yüksek bir mevkiye sahip olan ve av münasebetiyle şehzadeye yakınlığı olan Üveys, yüzünün erkekçe ifadesi ve sözleri ile onu etkiledi. Dedesi Sultan Süleyman'ın da aynı yerde rastladığı kavalcı İbrahim gibi ilerki saltanat döneminde kendisine yardımcı olacak arkadaşını bulduğunu sandı. Babası II. Selim'den

bu mağrur Türkmen'in kendi maiyetine verilmesini istedi. Sultan Selim, oğlunun isteğini kabul etti.

Böylece defterdar olan bu adam, şehzadenin hayatında yavaş yavaş yükseldi. Bu yükseliş, Murad'ın diğer arkadaşlarının ortak yanları olan yüksek kültüre ve davranışlardaki zarafete dayanmıyordu. Pek önemli bir tahsili olmayan Üveysde bozkırların getirdiği katı faziletler vardı. Doğu hükümdarlarının kendilerini ziyaret edenlere dehşet vermek için yanlarında besledikleri terbiye edilmiş aslanlar gibi efendisini hoşnut tutuyordu.

II

Safiye Haseki adında güzel bir Venedikli köle kadın, annesi Nur Banu tarafından, oğlunun haremine sokulmuştu. Safiye, Venedikli meşhur bir aile olan Baffo'ların kızı idi. Babasının valilik yaptığı Korfu adasına giderken, henüz çocuk yaşta olan Safiye, Barbaros'un adamları tarafından ele geçirilmiş ve Murat'ın annesi Nur Banu Sultan'a armağan edilmişti. Vatanı, güzelliği, doğuştan soylu olması ve eğitimi, şehzadenin kendisine duyduğu aşka lâyık olacak derecede idi. Şehzade Murad uzun müddet, yaşının verdiği heyecan ve bir kocanın sadakati ile Safiye Haseki'ye bağlı kaldı, Murad'a bir erkek çocuk verdiği zaman Haseki - Sultan oldu.

Şehzadenin Safiye Haseki - Sultan'a duyduğu aşk uzun müddet annesinin haremindeki diğer cariyelerden uzak kalmasını sağladı. Nur Banû Sultan, Venedikli Haseki'nin aşkının, oğlunun kalbinde elde ettiği imparatorluğun kendisininkini silmesinden çekiniyordu; II. Selim bile taht vârisinin bir kadına bağlı kalmasından endişe

duyuyordu. Murad'ın kızkardeşi, sadrazamın evdeşi Esma Sultan, Nur Banû Sultan, Sokollu ve babası ile anlaşarak kardeşinin haremine Safiye Haseki - Sultan ile boy ölçüşebilecek güzellikte kızları sokmaya karar verdi. Anne ile kızkardeş her tarafta çehre güzelliği ve nükte kabiliyeti olan cariyeler arıyorlardı. Murad'ın kabul etmemesine rağmen biri acem, diğeri Macar iki cariye hareme sokuldu. Güzel olduğu kadar canlı ve kurnaz olan Macar cariye, o aşkın hikâyesini yazan Venedikli tarihçi Sagredo'ya göre, bir müddet Safiye Haseki - Sultan'ı ikinci plâna atmayı başardı. Fakat Murad'ın sadakati, uzun müddet kızkardeşi ile annesinin ümitlerini aldattı; aklına kabul ettirdikleri aşkta sebatsızlığı, kalbi reddediyordu.

Nur Banû Sultan, saray vakanüvisi Ali'nin anlattıklarına göre, Safiye Haseki - Sultan'ı rakibesi iki cariyenin kısırlığı için büyü yapmakla itham etmiştir. Venedikli Haseki - Sultan'ın yaptığı iddia edilen büyülerine iştirak ettikleri gerekçesiyle birkaç Yahudi kadını ile Harem hizmetinde çalışan cariyeye işkenceler yaptırıldı, saraydan Rodos'a sürüldü.

Genç şehzadenin etrafında dönüp dolaşan entrikalar sonunda ruhunda Safiye Haseki - Sultan'ın faziletlerine karşı bazı şüphelerin uyanmasına sebep oldu. Bir müddet için Haseki - Sultan'ı yanından uzaklaştırdı ve gençliğin verdiği heyecanla damarlarında yakılan ateşe kanarak tabii olmayan ihtiraslara daldı. Arzularının taşkınlığı ve şehvet iptilâsı daha tahta çıkmadan Bursa ve Trabzon pazarlarındaki köle kızların fiatlarının artmasına sebep oldu. Yine tarihçi Ali'ye göre erkek çocuk annesi olan haseki sultanların sayısı kırkı buluyordu.

Geçici heveslerinin oyuncağı olan cariyeler ise beşyüzü aşmıştı. Birkaç yıllık sefahat hayatının sonunda kız ve oğlan yüzlerce çocuğu olmuştu. Hareminin daireleri, kendisine, imparatorluğunun eyaletlerinden daha fazla endişe verir olmuştu. Annesi, kendisinden sonra haremin idaresini, babasının eski gözdelerinden Eski Saraya sürülmüş olan Canfedâ'ya bırakmasını telkin ediyordu. Canfedâ da saray idaresinde ve entrikalarında bir hayli tecrübe sahibi olmuştu. Daha ilerde, hastalık derecesinde şehvet düşkünü olan bu hükümdarın gerçek veziri olacak olan bu kadının yükselişini ve fecî sonunu göreceğiz.

Fakat bu yaşayışı bile Sultan Murad'ın kalbinde Safiye Haseki - Sultan ile yaptığı temiz birleşmenin ilk ve saf bahtiyarlığını unutturmamıştı. Hâtıralar ve pişmanlık Venedikli Haseki'nin kocası üzerindeki eski manevî imparatorluğunu yeniden kurmasını sağlamıştır. Diğerleri ile sadece şehvet hisleri tatmin edilirken, ondan şefkat görüyordu. III. Murad, Safiye Haseki - Sultan'ı saadetinin canlı hâtırası ve en sevdiği oğlunun annesi olarak seviyordu. Onun yanında Divan'da ileri süreceği düşüncelerin ilhamını buluyordu. Venedikli bir cariye Osmanlıların gelecekteki gerçek bir imparatoriçesi olarak gözüküyordu.

Sadrazam Sokollu II. Selim'in ölüm haberini yolladığı zaman Şehzade Murad'ın Manisa'da sarayının durumu böyleydi. Murad yanında sadece dört arkadaşı hemen o gece İstanbul'a hareket etti. Beklenmedik bir anda Mudanya'ya vardığında Sokollu'nun Marmara'yı aşması için yollayacağı kadırgayı beklemeden limanda duran bir başka kadırgaya bindi ve denize açıldı. Adını ver-

meden bindiği gemi tesadüfen meşhur devlet kâtibi Feridûn'un gemisiydi. *Fırtınalı bir denizde geçen birkaç saatlik* bir yolculuktan sonra, top bataryalarının bulunduğu, Bayazıd'ın kasrından pek uzak olmayan bir yerde kıyıya çıktı. Saat, 21 Aralık 1574 gününün gece yarısını gösteriyordu. Kış rüzgârı, sarayın kıyısını beyaz köpüklü dalgalarla döverken, bahçenin servileri arasında inleyerek esiyordu. Kapalı olan kapılar, o saatte ancak sadrazama açılırdı. Dalgalardan iyice ıslanan ve rüzgâra açık bir geminin güvertesinde yapılan zorlu bir yolculuktan dolayı iyice yorulmuş olan Murad, yanındakilerden ellerini ve yüzünü yıkamak için biraz temiz su istedi. O kıyıda bir damla bile tatlı su bulamadılar; şehzade elini ve yüzünü deniz suyu ile yıkamak zorunda kaldı. Kendi sarayının kapısında bir yabancı gibi sadrazamın ve sarayın uyandırılmasını beklerken rüzgârdan ve yağmurdan korunmak için bir ağacn altına sindi. Daha sonraları padişahın susuzluğunu gidermek için tatlı su bulamadığı o ağacın altında bir çeşme yaptırılmıştır.

Bu arada Feridûn'un kölesi Hasan ve geminin kaptanı tarafından uyandırılan sadrazam, yanında çavuşlar sarayın kıyısına koşmuştu. O zamana kadar şehzade Murad'ın yüzünü hiç görmemiş olan sadrazam, diğer şehzadelerin bir oyununa gelmemek için, padişahın elini öpmeden önce öz annesinin tanıklığına başvurmak istemiştir. Yürüyerek Murad'ı Nur Banû Sultan'ın kaldığı daireye götürdü ve uyanan Sultan'a Murad'ı göstererek *hakiki oğlu olup olmadığını sordu. «Arslanını» gören* Nur Banû gözyaşları içinde oğlunun boynuna sarıldı ve Sadrazama bunun gerçekten şehzade Murad olduğunu söyledi. Bu sözler üzerine yere kapanan Sokollu yüksek sesle Tanrı'dan imparatorun uzun ömürlü olmasını

niyaz etti. Anne ile oğul arasında geçen karşılıklı hasret gidermeden sonra, yeni efendilerinin buyruklarını almak için el pençe divan duran saray çavuşlarına dönerek: «Karnım çok aç, bana biraz yiyecek şeyler getirin!» dedi. Tahta yeni çıkan bir padişahın önceden tasarlamadan sarfedeceği ilk sözlerin imparatorluğun geleceği için bir işaret saymak geleneğinin yaygın olması, bu sözler üzerine çavuşların korkularından sararmalarına sebep oldu. Zira bu açlık ifadesi, ilerki yıllarda halkın kıtlık çekeceği veya kuraklık olacağı şeklinde yorumlandı. Tesadüf, ertesi yıl bu kehaneti doğru çıkardı.

Bu arada daha meşum ve daha kesin bir işaret göğün nefretini imparatorluk üzerine attığını gösteriyordu. Saray yasasına veya Fatih Kanunnâmesine göre tahta çıkan padişahın erkek kardeşlerinin «nizam-ı âlem» için katledilmesi gerekiyordu. III. Murad'ın, evdeşi Safiye Haseki - Sultan'dan etkilendiği ve bizzat kendisinin masum kanı dökmekten hoşlanmadığı, bu yüzden Safiye Haseki - Sultan'a bu devlet katliamını yapmayacağı ve kardeşlerinin yaşamasına müsaade edeceği hakkında söz verdiği söylenir; fakat hükümdarın çıkarı hususunda daha titiz davranan Şeyhülislâm, yasaların amansız tatbikçisi olduğu için padişahın merhamet duygusuna kapılmasını önleyen bir fetva çıkardı. Din ve adaletin en yetkili kişisinin elinden çıkan yazılı emirden kuvvet alan vezirler ve cellâtlar II. Selim'in diğer beş şehzadesini hemen boğdurdular ve Murad'ın önüne attılar.

Tabiata karşı, bir vatanseverlik ile güçlenmiş bu devlet anlayışı eninde sonunda yaptığı cinayetler ile tahtı yutacaktır.

Ertesi gün dinin, halkın ve ordunun gelenek haline getirdiği debdebe arasında III. Murad olarak tahta otu-

ran hükümdar, babasının matemini tutarken, kendi adına katledilen kardeşlerinin cenazeleri başında ağladı. Şehzadelerin defnedilmesinden sonra, üçüncü gün askerlere ve Devletin ileri gelen memurlarına bir milyon beşyüzbin düka altını tutarında imparatorluk armağanını dağıttı. Sadece yeniçeriler bir milyon düka altını veya on milyon frankı ulûfe olarak aldılar.

Şimdiye kadar iki saltanat dönemini demir elle olduğu kadar saadet ile yöneten Sokollu, Padişahın sevgisinden ziyade siyaset icabı sadrazamlık makamında kaldı. Yeni saray maiyeti sadrazamın kellesini isteyemeyecek kadar onun devlete hizmeti geçtiğini ve mevkiini kıskanamayacak kadar güçlü olduğunu biliyordu. III. Murat'ın dalkavukları Harem'deki sultanlar ile işbirliği yaparak Sokollu'ya bir müddet daha tahammül edilmesini, fakat sonra birdenbire hükümdarın önünde itibarını düşürmek için anlaştılar. Talihine çok güvenen Sokollu, kendi aleyhinde oluşan ittifakın önünde hiçbir zaman gücünden veya görevinden bir zaaf göstermedi. III. Muratın samimi arkadaşı Defterdar Üveys'in, efendisinin hazinesinden kendi zimmetine para geçirdiğini bahane ederek hakkında tahkikat açtırdı. Üveys tahkikat sonunda temize çıktı ve Sokollu'nun şöhretine darbe vurdu. Sadrazam ile padişahın sır arkadaşı arasında meydana gelen bu mücadeleyi izleyen yeniçeriler ile halk, onsekiz yıldan beri imparatorluğun yükünü taşıyan şahsın otoritesinin artık zayıfladığını hissetmeğe ve sadrazamını terkeden bir padişaha küstahça meydan okumağa başladılar.

Uzun zamandır baskı altında tutulan ayaklanma hissi, hemen hemen her yeni saltanat devrinin başlangıcın-

da ileri sürülen şarap satışının yasaklanması ile ilgili yasanın yürürlüğe konulması ile patlak verdi. Bir gün Sultan Murat, kayığı ile Boğaziçi'nden geçerken kıyıdaki bir Rum meyhanesinde oturan sarhoş yeniçeriler padişahı tanıyınca sarhoşlara karşı uygulanacak yasaya meydan okurcasına ellerindeki şarap kupalarını havaya kaldırdılar ve padişahın sıhhatine içtiler. Bu hakareti öğrenen Sadrazam, Padişah ile suçluları cezalandırmak için kışlaya gitti; fakat padişahın dalkavukları tarafından kışkırtılmış olan yeniçeriler Sadrazama ve hattâ Padişahın adına karşı söğüp saymaya başladılar. Askerlerin isyanından çekinildiği için sadece yeniçeri ağasının azledilmesi ile yetinildi.

İmparatorlukta sadrazamdan sonra ikinci derecede önem taşıyan bu makama aslen Cenevizli olan Cağaloğlu Paşa getirildi, yine Kalabriyalı bir dönme olan ve İnebahtı bozgununda Osmanlı donanmasını kurtaran Kılıç Ali Paşa Kaytan-ı Deryalığa; doğuştan Macar olan Piyale Paşa kubbealtı vezirliğine; Suriyeli Ahmed Paşa ikinci vezirliğe; Avusturyalı Mehmed Paşa üçüncü vezirliğe; Erdelli Velser Hadımağalığına atanırken, aslen Boşnak olan Sokollu makamını muhafaza etti. Her birinin vatanı değişik olan bu adamlar arasında tek ortak nokta din idi; papaların Roma'sında olduğu gibi, padişahların İstanbul'unda din uğrunda savaşacak olanlar vatandaş olarak kabul ediliyorlar ve dinen millîleştiriliyorardı. Her ırktan insanların imparatorluk hizmetine girmesi, hem devletin ikbaline, hem de fenalığına sebep olmuştur.

III

Sokollu'nun Almanya İmparatoru ile sağlamış olduğu barış yeniden sekiz yıl uzatıldı. Erdel Dükü Stefan Bathory Sadrâzam tarafından Lehistan tahtına getirildi. III. Murat adına Almanya İmparatoru'na yazan Sokollu mektubunda şöyle diyordu. «Tarafımdan Lehistan Tahtı'na oturtulan Bathory'i sakın rahatsız etmeyesin; Lehlileri benim tebaam gibi görmelisin. Lehistan artık benim himayem altındadır; o ülkenin Magnalarına Bathory'i Kral olarak seçmeleri için emir verdim. Kırım Türkleri bir zamanlar bir Leh karılını esir etmişlerdi; onun içindir ki Lehistan hâlâ Kırım Hanlarına vergi öder.» Törelere ve Lehistan'ın himaye altına alınmasına uygun düşecek tarzda Lehistan elçisi Sienienski Türkiye ve Lehistan arasında hem saldırı, hem savunma paktı imzaladı; bu paktın bir maddesinde Kırım Türkleri'ne vermek zorunda oldukları vergiyi tescil ediyorlardı.

Venedik'li Haseki-Sultan Safiye'nin etkisinden istifade eden Venedik, Bâb-ı Âli'den en elverişli şartlar taşıyan bir anlaşmayı elde etti.

Floransa da Sokollu ile karşılıklı deniz seyrüseferi ve ticareti ile ilgili bir anlaşma imzaladı.

II. Phillipe'in elçileri vasıtasıyla Türkiye nezdinde nabız yoklayan İspanya, Türkler ile barış ve dostluk anlaşması istiyordu. Anlaşma yerine, Sokollu'nun nefret ve küçümseme ile imzaladığı üç yıllık bir mütareke yapıldı.

O zamana kadar mevki icabı Osmanlı Devleti ile herhangi bir diplomatik ilişkiye girmemiş olan İngil-

tere ilk defa tüccarları vasıtasıyla ticarî bir anlaşma yaptı; bu anlaşma daha sonra siyasî bir şekle döndürüldü; Kraliçe Elizabeth ile Padişah arasında mektup teati edildi.

İsviçre de ilk defa olarak İstanbul'daki ticarî haklarını savunmak üzere bir Yahudi'yi elçi tayin etti.

Sokollu barış ve ticareti yaptığı gibi ilimleri ve san'atları da ülkesinde yerleştirmek istiyordu. II. Murat'ın lalası Saâdeddin Lala Sadrâzam'ın bu teşebbüslerini destekliyordu. Tophanedeki sarayın karşısına bir gözlemevi kurmayı kararlaştırdılar ve Osmanlılar arasında gök bilim olaylarını öğretecek bir âlim olan Takieddin'i Mısır'dan İstanbul'a çağırttılar; fakat tabiat olaylarını çeşitli vahiy ve mucizeler ile izah etmek isteyen din adamları ilme karşı çıkınca Sadrâzam, lala ve gökbilim âlimi Göğ'ün sırlarına karşı bir hakaret âbidesi sayılan gözlemevlerini yıkmak zorunda kaldılar. Takieddin, Galile'nin Roma'da uğradığı muameleye mâruz kaldı. Aynı çağda iki düşman dinde bâtıl itikat ile ilmin eşit olmayan savaşı görülüyordu.

Divan ve Harem içindeki Sokollu düşmanları, yenilik taraftarı adamın bu hareketlerini dinsizlik şeklinde yorumladılar ve yaydılar. Doğrudan Sadrâzam'ın üzerine gitmeden çevresindeki yakınlarına saldırmaya başladılar. Nişancı Feridun Beğ üç saltanat döneminden beri başarı ile yönettiği makamından alınarak Belgrad'a sürüldü. Yeniçeri Ağası da görevinden azledildi Ölüm, Sokollu'nun Devlet içinde en önemli iki desteğini kaybetmesine sebep oldu; bu iki kişiki Piyâle Paşa ile Şeyhülislâm Hamid Efendi'dir. Harem'inden bir kız ile evlenmiş olan zenci Arap Paşa Sokollu'nun

eli altında Kıbrıs'ı idare ederken kendi birlikleri tarafından parçalandı.

Naksos ve Siklad adaları Dükü Yasef Nassi, II. Selim ile olan dostluğu sayesinde hayâl edemiyeceği kadar zengin bir halde aynı yıllarda İstanbul'da öldü. Bu maceraperestin daima kıskandığı Sokollu, Yahudinin servetini Devlet hazinesine geçirdi. Fakat Sokollu tarafından servetin haczedilmesi için görevlendirilen üç defterdar, Sadrâzam'ın düşmanları tarafından israf yapmakla suçlandırıldı ve güya suçlarını itiraf etmeleri için işkence edildi. Yine Sadrâzam'ın dostlarından, eski Bizans İmparatorluk hanedanından Mişel Kantakuzinos ile rakibi Paleologos adında bir başka Rum, suç ve cezayı koruyucuları Sadrâzam'ın üzerine sıçratmak maksadıyla rüşvet ve zimmete para geçirmekle suçlanarak Sokollu'nun kapısı önünde asıldılar. Nihayet Sokollu'nun sevgili yeğeni Budin Beğlerbeği Mustafa Paşa elli süvarili muhafız kıtasının önünde Padişah'ın imrahor'u Ferhad Paşa tarafından katledildi.

Bu belirtiler Sokollu'yu endişelendirmekle beraber Devlet işlerinden uzaklaşmasını sağlamıyordu; ölümünü bekliyor, fakat ölümün onu devlet idaresinde iken yakalamasını istiyordu. 1578 Ekim'inin son günlerinde kütüphanecisi Hasan Ağa'ya İmparatorluğun ilk yıllarına ait tarihi okutturuyordu. Hasan Ağa kendisine Sırplar ile Türkler arasında meydana gelen Kosova Meydan Muharebesi'ni ve I. Murat'ın zafer sonunda savaş alanını gezerken Sırplı vatansever Miloş Kabiloviç tarafından nasıl gafil avlanarak şehit edildiğini okurken Sokollu birden Hasan Ağa'yı durdurdu, şehit Padişah'ın ruhu için Fâtiha Sûresini okuduktan sonra

sanki bir ilham gelmiş gibi, «Cenab-ı Hak bana da öyle bir ölüm ihsan eylesin!» dedi.

Ertesi gün Bâb-ı Âli'de mutat görüşmelerini yaptıktan ve öğleden sonra Devlet işleri ile meşgul olduktan sonra, adeti üzerine kendi sarayında derdi olan Osmanlıları huzuruna kabul etmeye başladı. Derviş giyimli birisi yanına yaklaşıp yazılı bir şikâyet okumak istediği sırda öne doğru eğilen Sokollu'nun göğsüne sapına kadar hançerini soktu. Hemen yatağına sarılan Sokollu kendisini savunacak gücü bulamadan divanın dibine ölüm halinde yaralı olarak düştü. Sahte derviş, Sokollu ile aynı memleketli bir Dalmaçya'lı idi. Cinayetinin sebebi olarak Sadrâzam'ın Bosna'daki tımarı ile ilgili bir toprak ihtilâfında Sokollu'nun kendisine bir haksızlık yaptığını ileri sürdü.. Halk, bir delil göstermeden bu suikast işinde Mustafa Paşa'nın parmağı olduğunu iddia etti. III. Murat bu cinayete iştirak etmemiş fakat şüphesiz memnun kalmıştır. (*) Katil kendi kininden başka birşey itiraf etmedi. Ertesi gün dört ata bağlanan vücudu çekilerek parçalandı.

Üç saltanat döneminden beri İmparatorluğun ışığı, siyaseti ve kuvveti olan adam işte böyle yeryüzünden kayboldu. Tarih onun liyakatını boş sözlerden daha iyi bir şekilde takdir edecektir. İmparatorluğun en yüksek noktasına çıkmasında yardımcı olmuş, fakat ölümü ile gerileme devrinin başlangıcını noktalamıştır.

(*) *III. Murat'ın bu suikasti düzenlediği iddia edilmektedir. (Bk. Türkiye Tarihi, Y. Öztuna, Cilt : 8, S. 38)*

Mehmet Sokollu'nun, II. Selim'in kızkardeşi Esma Sultan'dan çocuğu olmamıştır. İlk evlendiği karısından iki oğlu olmuş fakat onlar muazzam servetinden istifade edememişlerdir. Hanedandan bir kız ile evlendiğinden sevdiği bu kadından boşanmak zorunda kalmış, bütün hayatı boyunca Esma Sultan'ın bakışlarını ve tercihini çeken liyâkatine ve şanına küskün kalmıştır. Ölçüsüz zenginliği, hizmetlerinden değil de, başlangıçtaki yoksulluğundan dolayı Padişah'ın hazinesine devredilmiştir.

İmparatorluğu, İran hariç bütün dünya ile barış içinde bırakmıştı.

Bu savaşın sebepleri, hazırlıkları ve kahramanları hakkında bilgi sahibi olmak için İran'da hüküm süren kargaşalığı takip ederek birkaç yıl öncesine çıkalım. İran'ın Tarihi Türkiye'nin tarihi ile o kadar bir benzerlik gösterir ki, bu milletlerden birini tasvir etmeden diğeri hakkında birşey söylemek mümkün değildir.

IV

Yavuz Sultan Selim ile Kanunî Sultan Süleyman'ın İran'a karşı yaptıkları seferler ve savaşlar dinî menşeini anlattığımız Safevî Hanedanını halkın sevgilisi yapmıştı. Avrupa'da olduğu gibi Asya'da da milletler artık hanedanlar uğruna savaşmayı bırakmışlar onun yerine din veya milliyet uğruna savaşlar veriyorlardı. Şah Tahmasp tahtta uzun müddet kalmasını, Kanunî Sultan Süleyman'ın onu tahtından etmek için çok uğraşmasına borçludur. Şah Tahmasp büyük bir adam

değildi, fakat devrinde tehdit altındaki İran'ı ayakta tutmasını bilmiştir.

Tahtına vâris olarak beş oğlu arasında Haydar Mirza'yı seçti. Babasının veliahtı olan Haydar tahtı hemen ele geçirmek için Isfahan'da kalırken, diğer kardeşleri, Doğu'da âdet olduğu üzere İmparatorluğun ücra eyâletlerine sürüldü.

Şahların kuşkulu ve ihtiyatlı siyaseti sonunda bu şehzâdeler İran içindeki aşiretlerin başkanlarına emanet edilerek başkentten uzaklaştırılıyorlardı. Şahların ölümü halinde bu aşiret başkanları himayeleri altındaki Şehzadeleri Şah yapmak için mücadeleye atılıyorlardı.

Sarayın, Muhafız kıtasının, Vezirlerin ve Tahmasp'ın hazinesinin efendisi olan genç Haydar kendini Kral ilân etmekte bir zorluk çekmedi. Fakat genç bir kadının kini kendisinin tahtta ve hayatta ancak birkaç gün kalmasını temin etti. Güzelliği, cesareti ve ihtirası ile İran tahtı üzerinde nerdeyse mutlak denecek şekilde bir otoriteye sahip olan bu kadın, ölen İran Şahı'nın kızı Perican Han idi. İran'ın hizmetinde çalışan bir Kafkas eşiretinin başkanı Şemkal ile yeğen oluyorlardı. Şemkal ile Perican, yirmi yıldır zindanda çürüyen Tahmasp'ın bir başka oğlu, İsmail Mirza'yı tahta geçirmek için anlaşmışlardı.

Tahmasp öldüğü vakit bu prenses sarayda desteksiz kalıp belki de Haydar'ın intikamına hedef olacaktı. Bunu bildiği için ertesi gün Haydar'ın ayaklarına kapandı, şimdiye kadar onun aleyhinde görünmesinin düşmanlarını anlayıp ortaya çıkarmak için olduğunu ileri sürerek şahsında yeni İran İmparatorunu tanıdı.

ğını belirtti. Bu kadının zekâsını ve kurnazlığını bilen Haydar, hayatını bağışlamak karşılığında onu elde edeceğini anladığı için sevindi. Prensesin dayısı Şemkal ile, kardeşi İsmail'in taraftarlarını ortaya çıkarması karşılığında onu İran tahtına ortak edeceğini vaadetti.

V

Kızkardeşinin hitabetine aldanan Haydar onun Kafkasya'daki aşiretinin yanına gitmesine izin verdi. Şemkal ve İsmail'in taraftarları ile görüşmeler yapıyormuş gibi davrandı ve yeni Şah'ı tanıyan bir grup Kafkaslı ile İsfahan'a döndü.

Yalnız Şemkal'den çekinen Haydar, başkentinin ve sarayının kapılarını yüzlerine kapadı. Gece yarısı Perican'ın saraydaki adamlarından biri tarafından açılan bahçe kapısından Kafkas süvarileri içeri girdiler. Bahçeyi işgal eden Kafkaslı askerlerin çıkardığı gürültüden uyanan Haydar kadın kılığına girerek muhafızlarının bulunduğu kısma kaçmak istedi. Fakat Şemkal tarafından yakalandığında çarşafı yırtılınca tanındı ve kölelerinin gözü önünde hançerlendi. Kralın muhafız alayını meydana getiren Gürcü askerler hükümdarlarının çağrısına koşmuşlardı; önlerine çıkan Şemkal Haydar'ın kanlı kellesini üzerlerine attı. O zamana kadar Al-Mut kalesinde hapsedilen İsmail bir kadının ihanetinin hazırladığı tahta çıkarıldı.

Yeni şah, tahtı cinayetleri ile kirletecek kadar işgal etti. Kazvin kalesinde hapsedilmiş olan bütün kardeşlerini idam ettirdi. Bu katliamdan yalnız kör olduğu için Muhammed Mirza adında bir kardeşi kur-

tuldu. Tahmasp'ın bu oğlunun kör olması onun taht üzerinde bir hakka sahip olamayacağı kanaatini doğurmuştu.

Fakat kör Şehzâdenin, biri Şiraz eyaleti valisi Hamza Mirza, diğeri Ali Kulu Han adında İran'ın en güçlü aşiretlerinden birisinin başkanına emanet edilmiş henüz çocuk yaşta Abbas Mirza adlarında iki oğlu vardı. Bir tesadüf hayatlarını kurtardı. Ölüm fermanlarını taşıyan ulağın yolda atı sürçmüştü, onun arkasından gelen diğer ulak Şiraz'a Şah İsmail'in ölüm haberini getiriyordu. Ölüm fermanını taşıyan ulak bu şekilde gecikince Şiraza önce Şah'ın ölüm haberi geldi.

İsmail Şah yaşayışına lâyık olacak şekilde ölmüştü. Bir gece çok içip afyon yuttuktan sonra bir daha sabah uyanmadı. Ölümünde bir cinayet havası sezilmesine rağmen kısa saltanat döneminde çok zalim davranması ve ahlâksız bir hayat sürmesi, ölümü nasıl meydana gelmişse gelsin herkes için ferahlatıcı bir sonuç olmuştu.

Kör Muhammed Mirza, Tahmasp'ın hayatta kalan tek oğlu olduğu için İran Tahtı'na oturdu. İlk hareketi kızkardeşi Perican'ı idam ettirmek oldu. Veziri Mirza Süleyman onun adına bütün İran'ı yönetiyordu. Hükümdarın çevresinde yerleşen ve İmparatorluğun çeşitli eyaletlerini paylaşmış olan aşiret başkanlarının haset ve kinine hedef olan bu Vezir, Sinan Paşa kumandasındaki Osmanlıların istilâsını başarıyla geri püskürtmüştü. İran ile yapılan muharebelerin yavaş gitmesinden memnun olmayan ve bilhassa Kıbrıs Fâtihi Lala Mustafa Paşa'yı İstanbul'dan uzaklaştırmak gasiyle hareket eden Sokollu bu zorlu rakibini Serasker

ilân etti. On yıllık kumandanlığı döneminde büyük savaşlara alışmış olan Lala Mustafa Paşa, İran'a zaten pek bağlı olmayan Gürcistan üzerinden yürüyerek savaş açtı. Kafkasya ve Kırım'da olduğu gibi Osmanlılar orada da düşmandan çok dost bulacaklarını biliyorlardı.

Gürcistan, eski Yunanlılar ile Romalıların bahsettikleri İberia'dır. Dağlarının sertliği, ormanlarının sıklığı, sularının bolluğu, vâdilerinin sihri, yurttaşlarının enerjisi ve bilhassa Doğu saraylarının kuvveti, felâketi ve saadeti olan kadınlarının mukayese etmez güzelliği vardı. Konstantin silâhının gücü ile Karadeniz kıyısındaki Yunan ve Romalılara tâbi ülkelerde Hıristiyanlığı yaymağa çalışırken, efsanevî kraliçesi Nino mucizeleri ile ülkesine yeni dini sokmayı başarmıştı. Haç şeklinde bağlanmış iki bağ çubuğu bu sihirbaz prensesin âsâsı oluyordu. Kraliçe Tamara ile imrahorunun aşklarından olan çocukları yüzyıllarca Gürcistan'ı idare etmişlerdi. Annesinden çok daha güzel olan Tamara'nın kızı Rusudan, kendisi ile evlenip Gürcistan'ı Horasan'a katmak isteyen Hükümdar ile arka arkaya üç savaş vermiştir.

Farslar, hemen hemen bütün epik şiirlerinde yer verdikleri Şirin'in ülkesi olarak Gürcistan'ı gösterirler.

VI

III. Murat devrinde Tiflis'te Kral David hüküm sürüyordu. Kızı Hıristiyan olmasına rağmen, Türklere karşı sıkı ittifakın karşılığı olarak Şah Tahmasp'a zevce olarak verilmişti. Lala Mustafa Paşa ile yapılan bir

savaş sonunda David başkentini bırakarak kaçtı. Gürcistan'ın diğer yarısına sahip olan Prenses galiplerle birleşerek Tiflis'i elde etmek istedi. Fütuhatını tatamamlamak için bu hükümdara pek güvenmeyen Lala Mustafa Paşa Gürcü Kakheti Krallığına birkaç eyalet vermekle yetindi ve Tiflis'i meşhur Ferhad Paşa'nın oğlu Mehmed Paşa'nın emrinde bir Beğlerbeğlik yaptı. Onbin kişilik bir Türk garnizonunu Gürcistan'ın bu kilit noktasında bırakarak kendisi daha ilerilere gitmeye hazırlandı.

Bugün Ruslar tarafından zorla işgal edilmiş olan sevimli, cengâver, tiçarî, zengin Tiflis şehri, eski Bitlis gibi Makedonya'lı İskender tarafından kurulmuştu. Fâtihlerin büyük yolu üzerinde inşa edilmiş bir başkentin büyüklüğünü ve sünüşünü gösteren putperestliğe, Hıristiyanlığa ve İslâmiyete ait harabeleri ile anıtları tepelerini ve nehrinin kıyılarını kaplar.

Tiflis'i merkez edinen Lala Mustafa Paşa ikiyüzbin çerisini Gürcistan ve Kafkasya'ya boşalttı ve İran'ın eyaletlerini Türk İmparatorluğu'na kattı. Bütün aşiret liderleri Osmanlıları hükümran veya müttefik olarak kabul ediyorlardı. Fakat İran'ın içinden hareket eden dört ayrı ordu Osmanlılar ile yeni fetihlerini çekişmeye geliyordu; bunlardan biri Bağdad, diğeri Erzurum, öteki ikisi de Tiflis üzerine yürüyordu. Bu son iki ordudan birinin başında, Gürcüler'de ve Çerkezler'de olduğu gibi, Şah'ın gözdelerinden bir kadın bulunuyordu. Osmanlı Kuvvetlerini bozup başlarındaki kumandanı öldürüken, Özdemiroğlu Osman Paşa üç günlük bir savaş sonunda altmışbin Safevî'ye mal olacak bir zafer kazanıyor ve Şirvan Eyaletini Osmanlı toprakla-

rına katıyordu. Osman Paşa tarafından kesilen onbin kelle Tiflis'teki Serdâr'a zafer nişanesi olarak gönderildi. Kör hükümdar Muhammed Şah, Özdemiroğlu Osman Paşa'nın önünden durmadan kaçıyordu. Mağlûplar için çalışan iki felâket olan kış ve açlık Safevîleri kurtardı.

Yiyecek yokluğundan kendi haline terkedilen Tiflis Safevîler tarafından kuşatıldı. Lala Mustafa Paşa kışı geçirmek üzere Kars'a çekildi ve o zamandanberi İmparatorluğun Gürcistan'dan gelecek saldırılara karşı sağlam bir kalesi olan şehri zaptedilmez bir hale getirmek için tahkim ettirdi. İlkbahar geldiğinde meşhur vezirin oğlu Hasan Paşa Tiflis'in yardımına koştu ve yiyecek getirdi... Kafkasya'lı kabile lideri Şemkal'ın kızı ile nişanlanan Özdemiroğlu Osman Paşa, İranlılar arasında ihanete alışmış olan ve Farsları sattığı Türklere karşı entrikalara girişen kayınpederinin kafasını vurdurdu.

Bu arada Osmanlı Ordusu Kırım Hanı'nın yolladığı ve hanedandan bir Prens olan Adil Giray tarafından yönetilen kırkbin kişilik Kırım Türk ordusu ile daha da güçleniyordu. Genç, yakışıklı, yiğit ve cazip Âdil Giray Şirvan kuşatması esnasında yapılan bir çıkış hareketinde tutsak düşmüştü. Kırım Türkleri'ni hoş tutarak Osmanlılardan ayırmak isteyen Muhammed Şah tutsak Prensi bir düşmandan ziyade bir dost olarak huzuruna kabul etti. Adil Han'ın aklı, zekâsı ile İran Hareminde tanınmış Şah'ın annesini cezbederken, yakışıklılığı da Şah'ın en genç kızkardeşinin kalbine etki ediyordu. Az zaman sonra Kırım'lı Han ile Safevî Prenses arasında aşk patlak verir. Durumu öğ-

renen İran halkı Şah'larının alçaldığını, annenin suç ortaklığı yaptığını, kızkardeşin vatanını sattığını, ve iki kadının ihtirasları yüzünden düşmanla işbirliği yaptıklarını sandı. Bir çeşit İran'ın yeniçerileri sayılan Kurucu'lar ayaklandılar, haremi işgal ettiler, Âdil Han ile Prenses'i çekip aldılar ve kızkardeşi ile konuğunun hayatlarının bağışlanmasını dileyen Şah'ın önünde her ikisini de boğazladılar. Ellerinden kaçırdıkları Şah'ın annesi intikamını almak için uzun zaman beklemedi. İsyanlarından birkaç gün sonra mükâfat verilmek bahanesiyle teker teker saraya çağırılan kurucular cellâtlar tarafından son fertlerine kadar idam edildiler.

İran'ın kalbi saray entrikaları ve ayaklanmalar ile parçalanırken Osmanlı Türkleri yavaş yavaş İmparatorluğun eyaletlerini kendi mülklerine geçiriyorlardı. Bu ezelî İran seferinin uzamasından sıkılan Sokollu ölümünden bir müddet önce değerli vezirlerinden Sinan Paşa kumandasında bir orduyu Gürcistan'a göndermişti. Lâkin, Sokollu'dan sonra sadâret makamına geçen Ahmed Paşa'nın ölümünden sonra Sadrâzam yapılan Sinan Paşa İran sınırına geldiği vakit İstanbul'a geri dönme emrini aldı. Mustafa Paşa kendisini daima Sokollu'dan sonra Sadrâzam olarak görmeye alışmıştı; boşa çıkan ümitleri veya hayatı boyunca beklediği gayeye erişememenin verdiği üzüntü ile içtiği zehir, bu değerli kumandanı bir anda Türk Ordusu'nun başından aldı.

VII

Sadrâzam ilân edilen Sinan Paşa ne kadar Tebriz üzerine yürümek istediyse de yorgun olan Ordu yeni

seferi reddetti. Kumandanlarının isteksizliği karşısında askerî birliklerini Tiflis, Erzurum, Kars yaylalarında yerleştirmekten ve İran ile müzakerelere başlama hazırlıklarından başka bir netice elde edemeden İstanbul'a dönmeye razı oldu. Kör Şah'ın bir elçisi, peşinde senenin günleri kadar hizmetkâr olduğu halde Sinan Paşa'nın arkasından İstanbula avdet etti.

İstanbul'da müzakereler devam ederken Ordu'nun başında müteveffa serasker Lala Mustafa Paşa'nın yeğeni Mehmed Paşa bulunuyordu. Mehmed Paşa Tiflis'ten pek uzak olmayan bir mevkide seksenbin kişilik bir Safevî ordusuna yenildi. Yenilgisini, emrindeki birliklerden birini kumanda eden Mustafa Beğ'den sandığı için Divan toplantısında onu öldürmek istemiştir. Katledileceğini anlayan Mustafa Beğ kılıcını çekmiş Serdâr'ın başını yaralamış *Diyarbekir Beği'ni saf dışı* bırakmış, hemen atına atlayarak Amasya üzerinden İstanbul'a gelmiş ve Padişah'ın adaletine sığınmıştı. Aldığı yaralara rağmen yaşayan Mehmed Paşa Kars'a kadar çekilmişti.

VIII

Üst üste alınan yenilgiler ve harekatta görülen yavaşlama genç Padişah'ın hoşuna gitmiyordu. İstanbul'a dönen Sinan Paşa, ordu içinde disiplinin sağlanmasının ve yeniden İran sınırlarına doğru fetihlerin yapılmasının tek çaresinin Padişah'ın bizzat Sefer'e katılması ile mümkün olacağına dair onu ikna etti. II. Murat'ın annesi Nur Banu Sultan ile Venedik'li Safiye Haseki - Sultan, oğullarını veya eşlerini uzun sürecek bir sefer yüzünden kaybedeceklerinden çekindiklerinden Sadrâ-

zam'ın teklifine fena halde içerliyorlardı. Saray hayatının kazandırdığı gevşekliklerin sefer hayatının zorluklarına alıştıramadığı Padişah üzerinde devamlı etki yaratmaya çalışıyorlardı. Padişah için İmparatorluk demek köşklerini ve bahçelerini dolduran cariye ve harem ağası kalabalığı demekti. Kendisine zafer ve şan teklif eden Sadrâzam'ına karşı tutumunu sertleştirdi. Hiddetinin asıl sebebini saklayarak Sadrâzam'ı İran'ı yeneceğine, müzakerelere girişmekle itham etti. Gürcistan'ı tekrar İran'a vermek için yapılan teklifleri kabul etmekle suçladığı Sinan Paşa'yı düşmanlarının «Padişah'ın atının ayaklarının çiğnediği toprak ebediyyen Padişah'ın olur» lâfına dayanarak Malkara'ya sürdü.

Hırvat Siyavuş Paşa Sadrâzamlığa getirildi. Bu arada Ferhad Paşa Serdâr seçilerek altmışbin yeniçeri, onbin lâğımcı ve üçbin top ile İran'a yeni bir sefere başladı. Önce İran'ın o taraftaki kapısı sayılan Revân'ı güçlendirmekle işe başladı. Revân (Erivan) şehri adını ve menşeini Temir'in ordusu ile gelen ve bugün iki İmparatorluğun (Osmanlı ve İran) sınırını besleyen sulak ve verimli ovada ilk defa pirinç ekimi müsaadesini elde eden tüccardan almaktadır. Ferhad Paşa Revân'ı Türkiye'nin sınırda müstahkem mevkii haline getidikten sonra bütün Gürcistan'ın fethi için harekete geçti.

Bu sefere parelel bir sefer Özdemiroğlu Osman Paşa tarafından Karadeniz kıyılarından itibaren Kefe'ye kadar karadan ve denizden yürütülüyordu. Seksen gün süren bir yolculuktan sonra Don Nehri aşıldı ve Türkistan bozkırlarının içinde Derbend'e kadar gelinildi.

Osmanlı Ordusu kışı sazdan yapılmış kulübelerin içinde geçirdi. İlkbahar geldiğinde Safevîlere karşı kesin bir sonuç almak isteyen Osman Paşa, Derbend'den (Demirkapı) ayrıldı, dört gün sonra Samur Irmağı'nın kıyısına erişti.

Başlarından yaşlı kumandanları İmamkulu Han olan Safevîler de Osmanlılar kadar kalabalık bir ordu ile ırmağın karşı kıyısında mevzi almışlardı. Osman Beğ'in otuz yıldır bindiği rivâyet edilen kara atı silâhların parıltısını görür görmez ırmağın sularına atıldı, arkasından bütün bir ordu geliyordu. Irmağın arkasında ovayı çevreleyen iki büyük tepeye hâkim olan Safevîler Osmanlıların ırmaktan geçişine engel olmadılar. Mevkiin verdiği üstünlükle savaşı mutlaka kazanacaklarına inanıyorlardı. Doğacak olan güneşin zaferlerini aydınlatmasını beklediler.

Bütün muharebelerde en önemli nokta olan zaman avantajını Özdemiroğlu Osman Paşa Safevî Türkleri'ne kaptırmadı. Karanlık bastırınca Osmanlı süvarilerinin ellerinde yakılan onbinlerce meşale bir anda ovayı aydınlattı. Safevîler de kendi meşalelerini yaktılar. Osman Paşa'nın kara atının kişnemesi bütün Ordu tarafından duyulduğunda bu Osmanlılara bir zafer işareti olarak geldi. Gecenin ortasında yüzbin kişi meşalelerin dumanları arasında birbirlerine girdiler. Otuzbin Safevî'nin can vermesi, yirmibinin tutsak edilmesi ve Osman Paşa tarafından nehrin kıyısında yığılan onbin kelle Meşaleler Savaşı'nın yegâne anıtları oldu.

Düşmanı Bakû'ya kadar kovalayan ve şehri ele geçirdikten sonra tahkim eden Osman Paşa birliklerini

Kafkas Dağları'nın vâdilerinden geçirerek Kanlı nehrine kadar topladı. Orada, İran'ı yutulacak bir lokma olarak gören Ruslar Osman Paşanın geri çekilen ordusuna saldırdılar ve önündeki bozkırları yakarak atlarının aç kalmasını sağladılar. Rusların bu hareketi yüzünden her gün bir at telef oluyordu. Nihayet buzların üzerinden bir yol bulup akan Kuban Nehri'nin suları ve Tamar ormanları ordunun vaziyetini düzeltmesini temin etti. Özdemiroğlu Osman Paşa yedi ay süren muharebe ve seferden sonra hareket ettiği Kefe'ye varıyordu.

Yanındaki Kırımlı'lar yarımadalarının kalbinde Paşa'yı görmekten dolayı az endişe duymuyor değillerdi. Zaten Kırım Hanlığı Giray Hanedanı'nın çeşitli Prensleri arasında şiddetli bir taht mücadelesi yüzünden parçalanmıştı. Son hükümdarları Devlet Giray henüz ölmüştü. Bu Han Rusların amansız düşmanıydı; orduları ile Moskova'ya kadar gitmiş, şehri yakmıştı; fakat şöhretini bu yangına borçlu olan Moskova, küllerinin üzerinde daha genç, daha güçlü olarak yeniden dikilmişti. İdil ile Don nehirlerini birleştiren kanalı açmakla bu şehir üzerine daha geniş ve daha kolay bir yolla saldırmayı tasarlamıştı. Öldüğünde arkasında onsekiz Şehzade bırakmıştı.

Hanedan yolu ile Taht'a geçecek hükümdarın zihnî kabiliyetsizliğinden veya yaşlılığından dolayı kaçınılmaz surette mâruz kalacakları aksaklıkları önlemek ve hem içte, hem dışta uyguladıkları siyasetlerine devam edebilmek maksadıyla Kırım Türkleri, Türkiye'deki Sadrâzam'a benzeyen bir kurum yaratmışlardı. Devlet'in başında bulunan Han, Veliahtı olan kardeş-

lerinin en büyüğünü, Cengiz Han anayasasına uygun olarak, Vezir yani Kalgay olarak seçmek mecburiyetinde idi. Yeni Han Mehmed Giray onyedi kardeşinin en büyüğü olarak tahta geçince kardeşlerinden en büyüğüne Kalgay'lık vereceğine «nureddînlik» adı altında yeni bir Vezirlik makamı kurdurdu ve en küçük kardeşi Saâdet Giray'ı bu tehlikeli makama getirdi.

Genç Nureddîn Saâdet Giray, İran ile iyi ilişkiler kurmak ve Osman Paşa'ya yardım göndermemek gayelerini güden partinin adamı idi. Üçyüzbin Kırım süvarisi göndereceğini vaadediyor, fakat durmadan yeni bahaneler uydurarak Osman Paşa'nın istediği yardımı yollamıyordu. III. Murat ile Sadrâzam Siyavuş Paşa bu gecikmelerden dolayı alınıyorlar, ve Türklerin savunucusu ve takipçisi oldukları Çengiz Han anayasasına dayanarak kanunsuz bir şekilde teessüs edilen «nureddînlik» makamını reddediyorlardı.

İstanbul'a yaptığı kısa ziyaret esnasında Sadrâzam'dan gereken emirleri alan Özdemiroğlu Osman Paşa tekrar Kırım'a geldiğinde Padişah adına Mehmed Giray'ın Hanlığının hükümsüz olduğunu ilân etti. Alışılagelmiş kaidelere göre Şehzadelerin Mehmet Giray'dan sonra gelen en büyüğü Alp Giray'ın Taht'a çıkması gerekiyordu; fakat Osmanlılar, Hanlığı o sırada İstanbul'da derviş kılığında yaşayan İslâm Giray'a verdiler. Türklerin desteklediği İslâm Giray bir gemi ile Kırım'a geldiği vakit değişiklik taraftarı olan binlerce Kırımlı Türk'ün çılgınca tezahüratı arasında karşılandı. Halkı tarafından terkedilen, Osmanlılar tarafından sevilmeyen Mehmed Giray yanında ailesi ve dâvâsına sadık altmış kadar atlı ile bozkırlara kaçtı. Mevlevî İs-

lâm Giray kardeşi Alp Giray'a Kalgay'lık ünvanını verdi ve ağabeylerinin takibi ile görevlendirdi. Bozkırlarda geçen şiddetli bir takipten sonra Alp Giray tarafından yakalanan Mehmed Giray yay kirişi ile bağduruldu. İran'a sempati besleyen prenslerden yavaş yavaş temizlenen Kırım Hanlığı giderek Bâb-ı Âli'ye tâbi oldu. Taht üzerinde yapılan bu ihtilâl ile Osman Paşa Kırım Hanlığı'nı ikinci defa İmparatorluğu'na kazandırmış oluyordu

İran'ı çok eski zamanlardanberi Türkiye'den koruyan Ermenistan, Kafkasya, Gürcistan ve Hazar Türkistan'ı gibi tabiî müstahkem mevkiler ve müttefikler Özdemiroğlu Osman Paşanın eliyle Safevîlerden koparılmıştı. Roma İmparatoru Justinyen devrindeki kumandan Belisaire'den beri şimdiye kadar hiçbir kumandan üç seferde bu kadar geniş toprakları hükümdarına kazandırmamıştır.

IX

Osman Paşa'nın İstanbul'da dönüşünde yapılan karşılama merasimleri şanına lâyık oldu. III. Murat zevk ü sefa içinde yaşarken topraklar kazanmıştı; kibirle kumandanının elde ettiği zaferleri kendi üzerine aldı. Yiğit olduğu kadar mütevazi mizaçlı olan Özdemiroğlu Osman Paşa İran ve Gürcistan Fâtihi olmasına karşılık Sadrâzam Siyavuş Paşa'ya karşı en ufak bir kıskançlık göstermiyordu. Sadrâzam, Osman Paşa'nın zaferden başka ihtirası olmayan bir asker olduğunu iyi biliyordu. Nur Banû ve Safiye Sultanlar şiîler üzerinde kazanılan bu zaferden dolayı müminler arasında tesirlerinin daha ziyade artacağından, seviniyor-

ları. Bundan böyle uzak ülkelerdeki hiçbir savaş, haremin sıcak sevgisine mağlûp olmuş bir hükümdarı Harem'den ayrılmakla tehdit etmeyecektir. Sultan hanımlar, Padişah'ın Osman Paşa'ya göstereceği itibara tanık olmak için yapılan karşılama törenlerine iştirak etmeye karar verdiler. Özdemiroğlu Osman Paşa'nın karşılanması Roma İmparatorlarının karşılanma törenlerini gölgede bırakacak ihtişamda oldu.

X

10 Temmuz 1584 günü Osman Paşa'yı karşılamak isteyen Padişah, saray erkânı, kumandanlar, vezirler, askerler, Boğaz kıyısında Yalı Köşk denilen Hünkâr Köşkü'ne yerleşmişlerdi. Osman Paşa huzura çıkınca, Padişah kendisine, «Buyur otur Osman, huzurumda vatanına hoş geldin derim!» dedi.

Bir Padişah'ın ağzından duyulmaya alışılmamış bu sözleri anlamamazlıktan gelen Osman Paşa yere kapandı, Padişah'ın eteğini öptü. Murat bir defa daha «Otur Osman» dediyse de, Osman Paşa buyruk üzerine oturur gibi yaptı, fakat hemen ayağa kalktı. Üç defa daha Padişah oturmasını buyurdu, üç defa Osman Paşa oturur oturmaz, saygısından tekrar ayağa kalktı. Dördüncü defa Hünkâr'dan kesin buyruk alan İran Fâtihi mecburen oturdu.

O zaman elinin bir hareketi ile çevresindeki vezirleri susturan Padişah, «Şimdi bana o uzun seferlerini anlat bakalım Osman,» dedi. Osman Paşa sefer sırasında karşılaştıkları zorlukları, Gürcistan'da Kafkasya'da uğradıkları yenilgileri ve kazandıkları zafer-

leri, Demirkapı'ya erişmek için bozkırlarda geçen seksen günlük yürüyüşünü anlattı. Meşaleler Savaşı'nı, Safevîlerin kaçışını ve Samur Irmağı'nın kıyısına yığdığı kellelerden piramidi tafsilâtı ile açıkladığı vakit kendisini tutamıyan Hükümdar: «Sen kahraman olduğu kadar, ihtiyatlı bir kumandansın» diye haykırdı ve başındaki elmas taşlı sorguçu çıkararak Osman Paşa'nın sarığına taktı.

Padişah'ın teveccühünü dikkatle takip eden Osman Paşa bir müddet ara verdikten sonra seferlerinin hikâyesine devam etti. Kör Şah'ın oğlu Hamza Mirza'ya karşı elde ettiği zaferin hikâyesini naklederken, «Uğruna dövüştüğün elin mükâfatını da almalısın» diyen III. Murat, belindeki son derece kıymetli murassâ hançerini çıkardı ve Özdemiroğlu Osman Paşa'nın kuşağına soktu.

Safevî Şahı'nın kahraman kumandanı İmamkulu Han'ı nasıl yendiğinden bahsederken, Padişah başındaki türbandan ikinci sorguçu çekerek İmamkulu Han'ın galibinin başına taktı. Nihayet Kırım'da bazı hainlerin Osmanlı ordusuna nasıl ihanet ettiklerini, üçüncü seferinde Han'ın tahttan indirilişini ve idam edilişini, İslâm Giray'ın Han seçilmesini ve Kırım Hanlığının ebediyyen Osmanoğullarının hâkimiyetine girdiğini anarken birden ellerini göğe kaldıran Padişah, «Çok şükür yarabbi» diye bağırdı ve kendisine bunca zafer kazandıran kumandanı için yüksek sesle hayır dua etti: «Osman, yüzün Rumelin'de ve Asya'da daima ak olsun! Esirgeyen ve bağışlayan Tanrı daima sana yardımcı olsun! Kara küheylânın seni götürdüğü her yerde muzaffer olasın! İnşallah cennette adını taşıdı-

ğın atalarımız ile aynı sofrada oturasın! ve fâni dünyadan göç etmeden önce nereye gidersen git daima şanını yüceleştiresin.!»

Padişah'ın sözleri sona erince, elinin bir hareketi ile başmabeyinci Osman Paşa'yı köşkün başka bir dairesine götürdü ve kölelerin yardımı ile Paşa'yı soyarak Padişah'ın elbiseleri ve silâhları ile donattı.

İran seferinin hikâyesinin anlatımı bir yaz gününün yarısını aldı. Padişah çeşitli sorular sorarak konuşmayı haddinden fazla uzattı. Osman Paşa köşkten ayrılırken, yanındakilere dönerek, «Osman'ın afyonkeş olduğu iddia edilmişti. Halbuki öyle bir iptilâya sahip olsa idi benim yanımda bu kadar uzun müddet kalamazdı» dedi.

Osman Paşa aslında sefer yorgunluklarını çıkarmak için bazen şarap içerdi. Sonra çadırında uykuya dalar ezan vakti uyanır, ibadetini yaptıktan sonra işi olup olmamasına göre ya görevi başına döner ya da tekrar uyurdu. Padişah'ın yaptığı deneme sonunda kanaatkâr olduğu bir defa daha ortaya çıkan Osman Paşa, III. Murat'a İmparatorluğun yükünü kaldıracak bir adam olarak gözüktü. Siyavuş Paşa azledildi yerine Özdemiroğlu Osman Paşa Sadrâzam seçildi. Şimdiye kadar görülmemiş ihsanlara hedef olan Osman Paşa'nın bu makama getirilmesi İstanbul'a girdiğinden beri karşılaştığı hüsnü kabulün bir devamı idi.

III. Murat İmparatorluğunda hükmetmesini biliyordu, çünkü milletinin kahramanını lâyık olduğu şekilde mükâfatlandırmıştı. Fakat dışta sahip olduğu bahtiyarlığa karşılık bu Hükümdar mesut değildi...

Sefih bir hayat sürdükçe zihnî bozuklukları artıyordu. Annesi ile sefahat hayatının tertipçisi Canfeda arzularını tatmin etmesi için her gün yeni bir cariyeyi koynuna sokuyorlardı. Bazen günde beş defa cariye değiştiriyor, çocukları durmadan artıyordu. Fakat cariyelerinden doğan her erkek çocuğu hemen öldürülüyordu.

XI

Hareminde cereyan eden rekabet ve nüfuz mücadeleleri Divan'ı bile etkiliyordu. Annesi Nur Banû Sultan ile evdeşi Safiye Haseki Sultan her zaman aynı şahısları desteklemiyorlardı. Annesi ile kızkardeşi Siyavuş Paşa'yı tutuyorlardı; Safiye Haseki Sultan ise Siyavuş Paşa'yı oğlu Mehmed'i veliahtlıktan uzaklaştırmak ve Paşa'nın Padişah'ın sevgili kızkardeşinden olan iki oğlunu taht vârisi yapmak için çalışmakla itham ediyordu.

Osman Paşa'nın İstanbul'a dönüşü sırasında Nur Banû Sultan'ın vefat etmesi Siyavuş Paşa'nın itibarını ciddî surette sarsmıştı. Kayınvaldesini zehirleyerek ölümüne sebep olmakla suçlanan Venedik'li Safiye Haseki Sultan o zamandanberi Murat'ın üzerinde tek başına nüfuzunu yerleştirmeyi başarmıştı. Padişah'ın yakınlarından olan fakat henüz yüksek mevkilere geçirilmemiş olan İbrahim adında bir Beğ Sadrazamların gizli rakibi ve bazen de ciddî engeli idi.

Harem'deki kadınlar Sadrâzamlardan büyük miktarda para talep ediyorlardı. Gözdelerin günlük harcamasının dışında Valide Sultan'a ayrıca ikibin düka altını veriliyordu. Sultan Murat'ın hareminin dışında

olan üç kadın Padişah'ın zayıf iradesini ellerine almışlardı. Bunlardan biri daha önce bahsettiğimiz Canfeda Hatun, diğeri de ölürken haremin idaresinin Canfeda'ya bırakılmasını isteyen Valide Sultan Nur Banû idi. Nur Banû'nun vefatından sonra, hakimiyeti eline geçiren kadınlardan diğeri birkaç tahminin gerçekleşmesi sonucunda kehanet sahibi olduğu sanılan falcı Raziye Hanımdı. Üçüncüsü de haremdeki kadınlara mücevherat ve kumaş satan Yahudi kadın tüccar Kira olup, Hareme kolaylıkla girip çıkması yüzünden Saray'ın bütük aşk ve ihtiras maceralarını yakından bilirdi.

II. Selimin üç kızı, kardeşlerini Safiye Haseki Sultan'ın tesirinden çıkarmak için uğraşıyorlardı. Bunlar eski Sadrâzam müteveffa Sokollu'nun, Kapdân-ı Deryâ Piyâle Paşa'nın ve Siyavuş Paşanın evdeşleriydiler. Eski Saray'a çekilmiş Sultan Hanımlardan biri de Kanunî Sultan Süleyman'ın kızı Mihrimah Sultan'dı. Mihrimah Sultan kızlarından birini, Ceneviz'in meşhur ailelerinden Doria'ların oğlu dönme Cağaloğlu'na vermişti. Ölüm, Cağaloğlu'dan, Kanunî'nin kanından gelen bu zevceyi alınca, Mihrimah Sultan'ın ikinci kızıyla evlenmişti.

Padişah ile akrabalık bağları olması sebebiyle rahatça saraya girip çıkabilen bu prensesler de bareberlerinde entrikalarını ve ihtiraslarını Saray'a sokuyorlardı. Sokollu'dan dul kalan Esmâ Sultan, pek güzel olmamasına rağmen ikinci bir evlilik yapmaya karar vermiş ve ikinci kocası olarak Türk Macaristan'ın valisi Ali Paşa'yı seçmişti. Ali Paşa da belki ihtirasından, belki de korkusundan, Padişah'ın kızkardeşlerinden

biri ile evlenerek hem servetçe, hem de rütbece yükselmeyi yeğ tutarak sevdiği karısını boşamayı kabul etti. Bu zalim düğüne tanık olan tarihçi Peçevî, Ali'den boşanan eski hanımının evden ayrılması esnasında çok ağladığını, döktüğü göz yaşlarından Balkan dağlarının bile müteessir olduğunu kaydetmektedir.

Hasan Paşa ile Feridun Paşa, birincisi zenginliğinden, diğeri kabiliyetlerinden, Hükümdar'ın akrabası Sultan hanımlarla evlenmeye müsait görüldüler. Daha önce görüldüğü gibi gözden düşen Feridun, bu gecikmiş düğünle yeniden eski itibarını buldu. Bu rahat ve entrika dolu hayatın ortasında vakit geçiren Padişah bahçelerinin ihtişamı ve şehzadeleri ile cariyelerinin arasında dinlenmek ve eğlenmek fırsatını buluyordu. Gündüz, Boğaz'ın serinletici rüzgârı altında köşklerinde zamanını harcadıktan sonra, geceleri oğlu Şehzade Mehmed'in pek hoşuna giden havaî fişekler attırıyordu.

Bazı zamanlar dinî veya halka açık eserlerin yapımına nezaret eder işçilerin çalışmasını saatlerce zevkle seyrederdi. Mukaddes Kâbe'yi ve Hacer-i Esved'i tabiat olaylarından iyi muhafaza etmek için büyük meblağlarda para göndermiş ve onarılmasına çalışmıştı. Abraham'a (İbrahim Aleyhisselâm) izafe edilen bu kara taş Arap ve İslâm efsanelerine göre dünyanın ilk yaratıldığında gökten düşmüş bir mücevherdi ve parıltısı doğan güneşin parlaklığı derecesinde idi; fakat insanoğlunun gitgide daha fazla günah işlemesi ile taş kararmaya başlamış ve ahlâksızlığın son kertesinde tamamen kararararak öyle kalmıştı. Hurafelerle ilgisi olmayan insanlar bu taşın bir gök taşı olduğunu, yeryüzüne düşerken parıldadığını sonra sö-

nerek yere değdiğini bu tabiat olayının Doğu hurafelerinde büyütülerek Mukaddes Kâbe'nin mücevheri yapıldığını bilirler.

XII

Saray prenseslerinin ve cariyelerinin III. Murat'ın iradesi üzerindeki etkileri falcı Raziye'nin başarısına erişemiyordu. Padişah, Raziye'yi saray falcılığına getirmişti. Raziye'nin desteklediği bir bahçivan da Padişah'ın gözüne girmeyi başarmış ve Saray vâızlığına kadar yükselmişti. Bu sahtekâr adam gökten İstanbul'daki bütün kiliselerin cami yapılması hakkında bir vahiy aldığını söyleyecek kadar ileri gitmiştir. Tesir altında kalan III. Murat, İslâmların şehirde nufuslarının arttığını ibadet edilecek yerlerin artık adam alamayacak duruma geldiğini bahane ederek kiliseleri camiye çevirmeye başlamıştır; fakat Avrupa elçilerinin yalvarmaları, Rumlar ile Katoliklerin döktükleri paralar bu işlemin durmasına sebep olmuştur.

Osmanlı İmparatorluğu içinde Hıristiyanlığın korunması ve ticaret serbestliği ile ilgili imtiyazların verilmesi hakkındaki kapitülâsyonlar bu sıralarda yenilenmiştir.

Avrupa tarafından İmparatorluğun barışını tehdit eden tek şey Almanya ve Macaristan'dı. Bağımsız olan Macarlar Kral olarak Avusturya İmparatoru Rodolphe'u seçmişlerdi. Macaristan ile Avusturya'nın aynı İmparator altında birleşmesi Bâb-ı Âli'yi fena halde rahatsız etmişti. Sadrâzam, Avusturya elçisine hiddetini açıkça belirtmişti.

Bir gün bütün yabancı elçilerin huzurunda Rodolphe'un elçisine şöyle hitap etmişti: «İmparator Rodolphe'un hasta ve düşkün bir prens olduğu doğru değil mi? Neden Macarlar kendi kanlarından olmayan birini Kral olarak seçtiler? Bizim atasözümüze göre Almanlar hadım edilmiş beygirler, Macarlar da damızlık kısraklardır. Siz, Macarları Padişah'ın hâkimiyetinden çıkarmak istiyorsunuz; fakat eğer kendi aralarında yeni bir Kral seçerlerse, İmparatorunuza karşı seçtikleri yeni Krallarını size kabul ettirmek için ordularımızı dehâl Macaristan'a yollayacağız.»

İmparator'un elçileri çıt çıkarmadan yapılan hakaretleri dinlediler ve yıllık vergilerini ödemeye, Türkler ile iyi geçinmeye devam ettiler.

XIII

Bütün Asya, Avrupa ve Afrika Devletlerinden, fevkalâde heyetler III. Murat ile Safiye Haseki - Sultan'ın oğullarının sünnet düğününe katılmaya geldiler. Sultan Murat yapılacak sünnet düğününün hafızalarda kendi saltanat döneminin en unutulmaz olayı olarak kalmasını istiyordu. Nitekim, o çağların padişahlarının zenginliği ve geleneklerinin en belirli delili olarak bu sünnet düğünü hatırlanır. Gösterilen debdebe ve ihtişam, fatih bir çoban aşiretinin iki asırda padişahların tahtını nasıl bir servet yığını üzerine çıkardığını ispat etmektedir. Sünnet düğününü anlatan vakanüvislerin ve yabancı elçilerin yazıları ciltler dolduracak kadar geniştir. Hammer tarafından Alman elçilerinin yazdıklarından ele geçirilen, Şehzade'nin sünnet düğününün hikâyesinin birkaç sayfasını buraya aktaracağız.

«Sünnet düğününü kutlamak için bir yıldan fazla hazırlık yapıldı. 1582 yılı içinde Asya, Avrupa ve Afrika hükümdarlarına tebligat yapıldı; yine aynı yıl içinde görevlendirilen çavuşlar imparatorluğun bütün beğlerbeğlerine çağrıda bulunmaya gittiler; önemli işleri icabı gelemeyecek durumda olanlar, gelmemelerinin özürünü ancak çok muazzam hediyeler yollayarak kapatmaya çalışıyorlardı. İmparatorluğun eski mutfakçıbaşısı olan Karabali Beğ düğün emîri, eski nişancı Hamza Beğ de düğün nazırı oldular. Hamza Beğ, devlet hazinesinden yarım milyon akçelik bir ödenek alarak düğün masraflarını karşılamaya hazırlandı. Her tarafta mutfaklar kuruluyordu; bir zamanlar Kanunî Sultan Süleyman'ın kızı ile Makbul İbrahim Paşa'nın evlenme ve şehzadelerin sünnet düğünlerine sahne olan Atmeydanı eski devirlerde yapılan debdebe ve ihtişamı gölgede bırakacak hazırlıklara şahit oluyordu. Yapılan hazırlıkların neticesinde Şehzade Mehmedin sünnet düğünü, Osmanlı Tarihi'nde bir eşi daha olmayan ihtişamda gerçekleşmiştir.

Dörtyüz adım uzunlukta ve yüz adım genişlikte olan Atmeydanı düğünün ve seyircilerin isteklerine göre tanzim edildi. Bugün akıl hastalıkları hastanesinin bulunduğu yerde kenarı yüz adım boyunda kare bir alan tahta perdelerle çevrildi ve mutfaklara tahsis edildi. Padişah, veliaht - şehzade ve sultan hanımlar için yapılan köşkler ve kapalı localar İbrahim Paşa Sarayı'nın bahçesinde kuruldu. Sarayın altında aynı hat üzerinde temeli altı ayak yüksekliğinde taştan, üzeri üç sıra tahtadan tribünler bulunan bir yapı inşa edildi. En alt sırada yabancı devletlerin elçileri, ikinci sırada iç ve dış saray ağaları ve en üst sırada impara-

torluğun beğleri, beğlerbeğleri ve vezirleri oturacaktı. Bunun yanında Kaptan-ı Derya ve diğer yüksek rütbelli deniz kumandanları için ayrılan oniki ayak genişliğinde, yedi ayak yüksekliğinde üstü kapalı bir balkon kuruldu.

«İbrahim Paşa Sarayı'nın tam karşısında, eskiden sadrazam Ahmet Paşa'nın sarayının, şimdi ise Sultanahmet Camii'nin olduğu yerde İmparatorluk Mehter Takımı yer alıyordu; aynı tarafta biraz daha aşağıda kubbesindeki fenerden yüzlerce ışık fışkıran İran elçisinin tribünü kurulmuştu. İran elçisininkinin hemen yanında Fransa elçisininki geliyordu. Fransız elçisi, Avusturya İmparatoru'nun temsilcisine nazaran öncelik hakkı istemiş, fakat bu isteği reddedilince Hıristiyan bir krallığın temsilcisi olarak böyle putperest törenlere katılamayacağı bahanesiyle düğünün sonuna kadar ortalarda gözükmemiştir. Bu tribün de Kırım Hanlığı'na ve Lehistan'a tahsis edilmiştir. Daha sonra serbest ve diğer serinletici içecekleri yapıp dağıtan büyük çadır vardı. Meydanın tam ortasında biri kırmızıya boyanmış, diğeri yağla cilâlanmış iki direk yer alıyordu; cilâlı direğin üzerinde binlerce kandilden meydana gelmiş bir büyük lâmba yer alıyor, geceleri bu lâmba aşağıya doğru indirilerek meydanı aydınlatması sağlanıyordu.

«Rumeli beğlerbeği İbrahim Paşa düğüncübaşı ünvanı ile merasim ve eğlenceleri tertip edecek; Sokollu'nun damadı Anadolu Beğlerbeği Cafer Paşa «şerbetçibaşı» olacaktı; Kılıç Ali Paşa yapılacak inşaatlara nezaret edecek, Yeniçeri Ağası Ferhad Paşa da asayişle ilgili işlerle uğraşacaktı. Deriden garip elbiseler giymiş

beşyüz kişi ellerindeki şişirilmiş tulumlara vurarak nizamı sağlamaya çalışıyorlardı.

«1 Haziran günü padişah Topkapı sarayından Atmeydanındaki İbrahim Paşa Sarayı'na geldi. Padişahın önünde yol gösteren çavuşlar ve müteferrikalar altın sırmalı üniformalar giymişlerdi. Arkasından veliaht - şehzâde kırmızı altın işlemeli atlastan giysisi ve iki kara tüylü sorguçu ile babası padişahı takip ediyordu. Sağ kulağında çok kıymetli bir yakut sallanıyor; sağ elinde iri bir yakut yüzük parıldıyor; kemerinde kabzası kıymetli taşlarla bezenmiş bir kılıç ve çelikten ağır bir zırh taşıyordu. Veliaht - şehzade babasının elini öptükten sonra musiki takımları neşeli havalar çalmaya başladı.

«Üç gün sonra sultan hanımlar Atmeydanı'ndaki yerlerini aldılar. Onların arkasından halka kuvvet gösterileri yapacak on, oniki Maçar veya Bosnalı köle meydana girdi. Bu köleler kılıç darbeleri ile vücutlarını kesiyorlar, birbirlerini mızraklar ile deliyorlardı; birkaçının kollarına oklar saplanmıştı; diğerlerinin sırtlarında at nalı çakılmıştı, oluk gibi kan akıyordu. Padişah yaptıkları dehşet verici gösteriden dolayı hepsini kıymetli hediyeler ile mükâfatlandırdı. İçlerinden en fazla gösteri yapanı yıllık dörtbin akçe gelir getiren bir tımara sahip oldu. Fakat bu zavallılardan ikisi aldıkları yaralardan daha sonra ölünce, ilerki günlerde o çeşit gösteriler yasaklandı.

«Şekerleme olarak tabiî büyüklüğünde dokuz fil, onyedi aslan, ondokuz pars, yirmiiki at, yirmibir deve, dört zürafa, dokuz denizkızı, yirmibeş doğan, onbir leylek, sekiz turna, sekiz ördek ve daha bir sürü eşya var-

dı; bütün tatlı çeşitleri onbeş at tarafından taşınıyordu. Hepsi halka dağıtıldı.

«Şekerlemelerden sonra yedi ayrı kısma bölünmüş düğün alayı çıkageldi; herbiri değişik renklere boyanmış balmumundan binlerce kürenin piramit şeklinde üst üste yığılmasından meydana gelmişti. Piramitlerin üzerine kuş, hayvan, meyva resimleri, aynalar, çeşitli eşyalar asılmıştı. Her biri erkeklik gücünü ve tenasül bolluğunu temsil ediyordu. Bu alayı şehrin sokaklarında gezdirebilmek için bazı evler yıktırılmış, caddeler genişletilmişti.

«Ertesi gün vezirlerin düğün hediyelerinin kabul töreni başladı. Sadrazam Sinan Paşa padişaha zengin koşumlu beş at, veliahta ağır kumaşlardan elbiseler, her tarafı altın bezenmiş üç at ve inci işlemeli at örtüsü getirdi; hepsi birden kırkbin düka altını değerindeydi. İkinci vezir Siyavuş Paşa yirmibin düka değerinde sekiz at ve simli kumaştan üç elbise; üçüncü vezir Hadım Mesih Paşa, otuzbin düka altını değerinde ikisi tam koşumlu dört at ve yüzelli elbise; Cerrah Mehmed Paşa, onbeşbin düka altını değerinde atlar, elbiseler, mücevherat; içişleri bakanı sayılan Kâhyabeğ Osman Paşa gümüş kap kacak, onbin düka altını tutarında genç Gürcü ve Çerkez oğlanları armağan ettiler.

«Takip eden günlerde yüzlerce Rum, Arnavut vs. Islâmiyete geçmek istedi; saraya götürülüp sünnet edilmek için başını açmak ve parmağını havaya kaldırmak yetiyordu.

«Bütün düğün süresince her akşam yanında bir somun ekmek bulunan onbin tabak pilâv ve boynuzla-

rı ile kızartılar sığırlar dağıtılıyordu. Tersaneden ikiyüz köle, yerlerin temizlenmesine çalışırken, elli saka durmadan halka su dağıtıyordu. Güneş battıktan sonra yakılan Atmeydanında biri iri fener ve diğer yüzelli fener ile havaî fişekler İstanbul'u gün ışığına doğuyordu..

«6 Haziran'da gülünç kıyafetler giyinmiş tulum çalgıcıları şehri dolaşırken, akşamleyin bir sahnede kuşatmayı temsil eden bir oyun oynandı.

«7 Haziran günü, Avusturya İmparatorluk elçisi Baron de Preyner, oniki çavuş tarafından düğün törenine iştirake davet edildi; İran elçisi iki gün önce kendisine tahsis edilen yere yerleşmişti; Lehistan elçisi Filipovski, daha önce ısrarla istenen Kırım Hanının iki kardeşini serbest bırakarak itibarını yükseltmiş bir halde törenlere katıldı. Filipovski ayrıca dört iri köpek ve samur kürkler getirmişti; hediyelerinin değerinin bin düka değerinde olduğu tahmin edilmektedir. Erdel beğinin temsilcisi Ladislas Szalanczy, gümüşten yedi şarap kupası, sanatkârane işlenmiş yedi tabak, iki leğen ve ikisi altın kaplamalı dört şamdan armağan etmişti. Ragusyalıların ve Boğdan ile Eflâk voyvodolarının armağanları gümüş kupalar, kıymetli şallar ve saatlerdi. Kırım Hanlarının gönderdikleri de on yük samur kürkü, bir o kadar astragan manto, beşyüz zerdeva kürkü, kadınlar için altı ermin kürkü, on adet mors dişi, ve yirmi genç Hıristiyan köle oluyordu.

«Fas kralının fevkalâde elçisinin sunduğu hediyeler şunlardı: Sedef kutu içinde incilerden dizilmiş kıymetli bir tesbih, altın işlemeli iki seccade, üzerinde çiçekler ve ağaçlar işlenmiş dört ipek halı, altın ve kıymetli taşlarla süslenmiş bir koşum, pırlanta ile tuttu-

rumuş kara tüylerden bir sorguç, inci ve pırlantalar ile bezenmiş üzengiler, birçok top ipek kumaş, simli dört top kumaş, altın üzerine kakılmış inciler ve kırkbin düka altını tutarında yıllık tâbiiyet vergisi.

«Gece olunca, havaî fişeklerin ışığı altında kuyruklarına yanar meşaleler bağlanmış ayılar, köpekler ve tilkiler sokaklara salındı; halk korku ile kaçışırken seyirciler kahkahadan kırılıyorlardı. Daha sonra şairler veliahtın sünnet düğünü için kaleme aldıkları kasidelerini sadrazama okudular. Mağrıp dansları ile yahudi komedileri bugünün eğlencelerini gece yarısına kadar devam ettirmiş oldu.

«8 Haziran günü, padişah, yeniçeri ileri gelenlerine bir ziyafet verdi. Sadrazam ile Yeniçeri Ağası, yemeğin baş konuğu idiler; solaklar, peykler, padişahın okçuları ve mızrakçıları ok atmadaki hünerlerini ortaya koydular, mızrak darbeleri ile zırhları ve çelik miğferleri delmeye çalıştılar. Avusturya imparatorluk elçisi bütün erkânı ile locasına geldi ve eğlencelere katıldı.

«9 Haziran'da yetmiş sofra kurularak din bilginleri, Şeyhülislâm, kazaskerler, kadılar, naipler, müderrisler, hocalar, şeyhler ve imamlar yemeğe davet edildiler.

«Padişah locasının tam karşısına iki tane kale dikildi; bunlardan birinde kırmızı ve sarı bayraklar asılıydı ve bir İslâm kalesini temsil ediyordu; diğerinde kırmızı ve mavi haçlar sarkıyordu ve Hıristiyan kalesini sembolize ediyordu. Karşılıklı şiddetli top atışından sonra birinci kalenin askerleri yanlarında topları olduğu halde dışarı çıktılar ve ikinci kaleye ilerlediler; ikinci kalenin dört duvarı da tamamen yıkılınca, Hıris-

tiyan devletlerin elçilerine ince bir ima yapmak maksadıyla dört tane domuz etrafa kaçıştı. Bu zekice tasarlanmış şakayı daha da anlamlı yapmak üzere saraydan getirtilen bir aslana beşinci bir domuz parçalattırıldı.

«10 Haziran günü Avusturya elçisi kırkbin düka değerindeki hediyelerini padişaha sunmaya hazırlanırken, Venedik elçisinin sekizbin düka değerinde mücevherler ve kumaşlar armağan edeceğini duyunca, Padişahın huzuruna çıkmayı akşamki eğlencelerin bitiminden sonraya bıraktı.

«11 Haziran'da çeşitli meslek kuruluşlarının (lonca) ruhanî resmi geçidi başladı. Yirmibir gün süren bu geçiş esnasında her lonca, mesleğinin en güzel örneğini padişaha sunuyordu. III. Murat da onlara darphaneden yeni çıkmış akçeler dağıttı. Derviş tarikatlarına karşı Şeyhülislâm'ın yaptığı konuşma binlerce «âmin» sözü ile dinlendi.

«Geçit resmine ilk olarak başlayan kunduracılar, içinde mesleğe yeni girmiş bir çırak olan altın işlemeli muazzam bir kundurayı padişaha sundular. Daha sonra karagözcüler ve kuklacılar geçti: akşam olunca Müslümanların «mühr-ü Süleyman» dedikleri altı köşeli yıldız şeklinde büyük bir ateş yakıldı.

«12 Haziran günü pamuk ipliği bükenler, pamuktan aslan ve deniz canavarları yapmış olarak sultanın önünden geçtiler.

«13 Haziran'da kunduracı ve eğerci ustalarına ziyafet verildi. Eğerciler altı tekerlekli bir araba üzerine kurulmuş seyyar bir eyer atölyesi takdim ettiler. Gece

olduğunda Kaptan-ı Derya Kılıç Ali Paşa gökyüzünde temsil ettiği kuleler, şatolar ve filler ile gösterdiği renk bolluğu bakımından o ana kadar atılanları gögede bırakan bir havaî fişek attırdı.

«14 Haziran'da sipahilerin arasında bir yarışma yapıldı. Sokollu'nun dul eşinin dokuzyüz Hıristiyan kölesi Aziz George'un ejderhalar ile yaptığı uğraşı temsil eden ateş dansları gösterisi yaptılar. Atmeydanı'nda iki kalyonun birbirine bordalamaları temsil edildi; mağlûp olan kalyon, sancağı arka tarafta tozlar içinde sürünerek ötekinin yedeğinde meydandan çıkarıldı. Yine Sokollu'nun dul eşinin orkestrası bir nevi mitolojik pandomim oynadı.

«15 Haziran'da altın ve gümüş haddecileri ile pastacılar padişahlarına saygılarını sundular. Sipahi ve silâhdar *takımları, uzun bir değnek ucuna bağlanmış al*tından bir elmaya ok atışları ve at üzerinde binicilik gösterileri yaparak konukları eğlendirdiler.

«16 Haziran'da çeşitli tarikatlara mensup dervişler çeşitli hünerler göstererek padişahın takdirini topladılar; bir kısmı durmadan «Allah» ve «hu» diye haykırarak kendi etrafında süratle dönüyor; diğerleri kızıl hale gelmiş demirleri ağızlarına sokuyor, bıçak vs. yutuyordu. Gün batımından sonra bir Rum papazın icad ettiği havaî fişek gösterisi tatbik edildi.

«17 Haziran günü ipek ipliği saranlar ile hamurcular ve şerbetçiler geçtiler. Hamurcular. hamurdan çeşitli yiyecekler yaparlarken, şerbetçiler de imâl ettikleri rengârenk şerbetleri halka dağıtıyorlardı. Dokumacılar son derece ince dokunmuş kumaşları padişaha takdim ederken, deri tabaklayanlar, altın işlemeli köseleler ile dikişsiz deri kupaları armağan ediyordu.

«18'inde «düğüncübaşı» ünvanını taşıyan Rumeli Beğlerbeği şerefine büyük bir şölen tertiplendi.

Sebzeciler, iplik satıcıları ile peştemalcılar sırayla padişahın önünden geçtiler; sırf altın elbiseler giydirilmiş üçyüz çırak ile geçen kuyumcuların görünümü pek ihtişamlı oldu.

«Ayın 19'unda Haşa imalcileri ile mumcular, eserlerinin en güzellerini Sultan Murat'a sunarak törene katıldılar.

«Kaptan-ı Derya ile donanma subaylarına verilecek şölene tahsis edilen Haziranın 20'sinde çömlekçiler ile halıcılar, onların arkasından kare şeklinde kırmızı, sarı, mavi ve beyaz bayraklar taşıyan Beyoğlu ve Galata Rumları saygı geçişinde bulundular. Daha sonra cebeciler *göründüler; içlerinden yüz kişi altın yaldızlı eski* silâhları takınmışlardı. Ciltciler ile kâğıt imâlatçıları kâğıttan bayraklar ve çeşitli renkte kâğıt elbiseler giymiş yüz genç oğlanla geçit resmine iştirak ettiler. Yorgancılar simli kumaştan elbiseler giymiş ve yine simli kumaştan şilte ve yastıklar üzerine yatmış yüzelli çocuk ile padişahın huzurunda sıralarını savdılar. Aynacılar ile çiniciler yüzelli çocuğun üzerine bir sürü ayna koymuşlar, böylece güneş ışınlarını seyircilere aksettiriyorlardı. Tarak imalâtçıları yirmibir gün süren loncaların geçit resmini sona erdirdiler.

«7 Temmuz'da veliaht - şehzade Mehmed Paşa tarafından Atmeydanı'ndaki sarayda sünnet edildi. O günün ihtişamını daha da artıtrmak için altın ve gümüş dağıtılırken, mükâfatı bin düka altını olan bir at yarışı tertip edildi. Başarılı ameliyatından dolayı Cerrah Meh-

med Paşa sekizbin düka altını ile mükâfatlandırıldı.

«Sünnetten oniki gün sonra bir sarhoş ile bir fahişenin sebep olduğu karışıklıklarda yeniçeriler ile beraber sipahileri de cezalandırmak isteyen zaptiyelerin ağası, sipahilerden birini öldürünce karışıklıklar daha da arttı. Birbirine giren yeniçeriler ile sipahileri Rumeli Beğlerbeği, Yeniçeri Ağası ve Sadrazam zorlukla yatıştırabildiler.

«22 Temmuz günü, yani sünnet düğününün başlamasından elliiki gün sonra padişah, şehzadesi ile Topkapı Sarayına döndü. Doğumundan iki gün önce ölen bir şehzade ile çıkan bir yagın düğünün sonunu kötü bağladı. Bu yangın sipahiler ile yeniçeriler arasında baş gösterecek manevî bir yangına işaret olarak yorumlandı.»

Şehzadenin sünneti dolayısıyla yapılan bu eğlenceler hakkında böyle teferruatlı bilgi vermemizin sebebi bu sünnet düğününün Sultan Murat'ın yıllarca zihnini meşgul etmesi, hazırlıklar yapması ve henüz bütün Avrupa devletleri tarafından çekinilen bir güç olan Osmanlı İmparatorluğu'nun durumunu göstermesi, saray erkânının ve devlet büyüklerinin debdebesini, elbiselerin ihtişamını, halkın zevkini ve eğlenme tarzını ve nihayet çeşitli meslek kuruluşlarının nasıl teşkilâtlar haline geldiğini ortaya koyması bakımından önemli olmasındadır.

XIV

Açıklamaya çalıştığımız bu ihtişam tablosu belli başlı kişilerin tasvirlerini tamamlamaktadır. Bayramlar bir milletin örf ve âdetlerinin tarihidir. Sadrazam

Özdemiroğlu Osman Paşa, sonu trajik biten âdil bir harekette bulunarak eğlencelerin bitiminin neşe içinde olmasına engel olmuştur. III. Murat'ın kayınbiraderi Hasan Paşa beğlerbeği olarak bulunduğu Mısır'da, eyalet gelirlerini kendi servetini arttırmak üzere kullanınca İstanbula çağırıldı ve gelir gelmez Yedikule zindanlarına atıldı. Padişah, kayınbiraderinin hayatını, ancak kızkardeşinin yalvarmaları ve gözyaşları karşılığında bağışladı.

Padişah'ın yakın arkadaşı İbrahim, Hasan Paşa'nın soyguncu idaresini onarmak üzere Mısır'a tâyin edildi. İbrahim Paşa, Kahirede geçirdiği onsekiz ayını Hasan Paşa'nın hazinelerini sakladığı iddia edilen Mokattam dağını ve Kızıl Deniz kıyısında bir kumsalı alt üst etmekle harcadı.

Maruníler ile Lübnan dağının yüksek yaylalarını işgal eden Dürzîler arasında patlak veren bir iç savaş İbrahim Paşa'yı süratle Suriye'ye çağırdı. İbrahim Paşa Sayda'ya çıkarılmış altıbin yeniçeri ile Lübnan yaylasını işgal etti; Dürzî şeflerini birbirlerine kırdırarak bütün asîleri ortadan kaldırdı. Hareketinden önce İstanbula dörtyüz asî kellesi yolladı.

Mısır ve Suriye'den toparladığı gümüş, mücevherat ve san'at eserleri, Padişahın şahsına gösterdiği hüsnü kabule bir cevap teşkil ediyordu. Bu ganimetler içinde en değerli olanı Mısırlı bir sanatkâr tarafından meydana getirilen bir taht idi. Taht'ın, verilen emek ve üzerine işlenmiş kıymetli taşların haricinde sadece on milyon franklık bir değeri vardı. O zamandan beri tahta çıkan padişahların biat merasimlerinde kullanılmaktadır. Nakit para olarak ikiyüzbin düka altını, muras-

sâ- iki Kur'an; Kâbe'ye ait olan üzeri kıymetli taşlarla işlenmiş bir örtü; yakutlarla süslenmiş üç kalkan; kadife, brokar ve muslin kumaşlar; yüz genç oğlan, onyedi zenci haremağası, on Habeş zencisi, yedi Habeşli beyaz; yetmiş Arap atı; bir fil, bir zürafa ve o zamana kadar Osmanlılar tarafından bilinmeyen çok iri bir gazel ve daha bir sürü paha biçilmez eşya İbrahim Paşa'nın hediyelerini teşkil ediyordu. Paşa'yı seven ve onu sadrazam yapmayı düşünen III. Murat, kızı Ayşe'yi evdeş olarak vererek kendisine damat yaptı. Düğünlerin haşmeti sünnet düğününün ihtişamına erişti.

Avusturya'nın gizliden gizliye desteklediği iki Macar asilzâdesi Nadasdy ve Palfy'nin çıkardıkları silâhlı isyanı bastırmak üzere Macaristan'a yollanan İbrahim Paşa, savaş alanında tutsak düşen Macar esirleri ile İstanbul'a döndü. İmparator Rodolphe'un fevkalâde elçisi bu tutsaklardan bazıları için af talebinde bulunmak cesaretini gösterince «Köpek,» diye bağırdı vezir, «neden Nadasdy'yi cesaretlendirdiniz? Niçin yıllık verginiz hâlâ padişahımıza ödenmedi?» Sonra elçinin uşağında duran kılıcı ve baltası alınarak gözleri önünde kırıldı.

Macar asilzadeleri Zriny, Nadasdy ve Báthiany Şehsuvar Paşa'yı Kanije'de yenerek ve üçbin Türk'ü kılıçtan geçirerek intikamlarını aldılar. Paşa ancak kaçarak ölümden kurtuldu. Atı yorgunluktan ölünce, Tuna bataklıklarında bir müddet başı boş dolaştı; nihayet bir yolunu bularak utanç içinde İstanbul'a geldi, fakat askerlerini terk etmenin verdiği ızdırapla kendini zehirleyerek intihar etti.

XV

Lehistan Kralı Stefan Bathory'nin elçisi, ülkesi, Kırım, Türkleri'nin düşmanı olan Don Kazakları'na var-

dım ettiği için İstanbul'da hakarete maruz kaldı. Bu elçi, Osmanlıları memnun edemediği için Edirne dolaylarında kafası kesilerek idam edilecektir. Bu hareketin karşılığında intikam alması gereken Lehistan Kralı Divanın arzularına boyun eğdi ve III. Murat'ın elçilerini memnun etmek için kendisine sığınmış olan otuzüç kazağı idam ettirdi.

Bir zaman sonra ölen Bathory'nin yerine hayat boyu kral seçimi için alışılagelmiş entrikalar dönmeye başladı. İsveç kralı Sigismond Divan'ın muhalefeti ile karşılaşmadan Lehistan kralı seçildi. Tahta geçer geçmez kâtibi Zamoisky'yi İstanbul'a göndererek Lehistan Krallığı ile Osmanlı İmparatorluğu arasında mevcut eski himaye ve saygı ilişkilerinin aynen devam etmesi dileğinde bulundu.

Fransa Kraliçesi Catherine de Medicis, Venedikli Haseki-Sultan Safiye'ye mektupla başvurarak III. Murat'ın Osmanlı donanmasını, İspanya Kralı II. Felipe ile çarpışan Fransa donanmasının yardımına yollamasını rica etti. Haseki - Sultan'ın sırdaşı olan yahudi kadını Kira, Catherine de Medicis'nin mektuplarından birini eline geçirdi ve Haseki - Sultan'ın vatanı olan Venedik'in elçisine iletti.

İngiltere de II. Felipe'ye karşı kurulan savunma ve saldırı ittifakından memnun kalmıştı. Sadrazam, Türkiye'nin askerî gücünü yutan İran seferlerini bahane ederek ittifaktan kaçındı.

Bâb-ı Âli ile dost olan Venedikliler, Türklerin müttefiki olan Berberî denizcileri ile Afrika kıyılarında çatışmaya devam ediyorlardı. Trablus Beğlerbeği Ramazan

Paşa, isyan eden yeniçeriler tarafından öldürülünce dul karısı kendisine sadık askerler ve yüzbin altın sikke ile İstanbul'a doğru yelken açmıştı. Yanında dörtyüz köle ile kırk genç kız vardı. Ters esen rüzgârlar, gemiyi Adriyatik Denizi'ne attı. Venedik'in elinde bulunan Zante adasında Türk kadırgası konuk olarak karşılandı. Fakat Venedik amirali Emmo, gemideki hazineyi duyunca Kefalonya adası açıklarında beklemeye başladı. Hanımlarına sadık olan üçyüz Türk levendi son neferine kadar gemiyi savundu. Masum ve silâhsız bir kadına karşı merhametsiz davranan Venedikliler, boğazladıkları annesinin yanında henüz süt emen çocuğunu da öldürdüler. Kırk genç kız, tayfaların hayvanî arzularına âlet olduktan sonra boğularak denize atıldılar; amiral Emmo'nun genç kardeşi bile kızlardan en güzelini seçerek, filo kumandanının gözleri önünde bu kanlı tecavüze iştirak etti. Elindeki kız, Venedikli ve Hıristiyan olduğunu, küçükken Türkler tarafından Kıbrıs'tan kaçırıldığını söyleyerek hayatının ve namusunun korunması için boşuna yalvardı. Ne ırkı, ne dini, ne gözyaşları, ne de güzelliği, vahşi Venediklilerin kalbini yumuşatmadı.

Müslümanlarla sözde barışta olan Venediklilerin, Adriyatik ve Akdeniz'de ortaya koydukları cinayetler Türkler arasında nefret ve intikam hislerini uyandırdı. Venedikli Haseki - Sultan Safiye, daima ilk vatanına ve ırkına bağlı kaldığı için Venedik elçisinin halk tarafından parçalanmasına zorlukla engel oldu. Venedik Senatosuna yolladığı gizli mektuplarda, yapılan zorbalığı affettirecek bir harekette bulunmalarını, aksi halde Venedik'in elinde olan topraklara karşı genel bir saldırıyı önleyemeyeceğini bildirdi. Emmo ile kardeşi

yakalanarak kadırgalarının üzerinde kafaları kesilerek idam edildi; yağma edilen servet ve köleler Trablus Beğlerbeğinin hayatta kalan akrabalarına iade edildi. Kendi bayrakları altında işlenen bu cinayeti daha iyi unutturmak için Venedik, donanmasını Türklerin yanında II. Felipe'ye karşı savaşa soktu. Sonunda İspanya Divan'dan mütareke istedi. İngiltere Kraliçesi Elizabeth'in elçisi bütün gayretlerine rağmen İspanya ile Osmanlı İmparatorluğu arasında bir mütareke yapılmasına mani olamadı.

Siyasî görüşü Avrupa sınırlarının dışına taşan Papa V. Sixte, Türklere karşı ihtiyatlı davranarak Osmanlı İmparatorluğu içindeki ayrı mezheplerdeki Hıristiyan toplulukları Roma Katolik camiası altında birleştirmek maksadıyla Yunanlılara, Ermenilere ve Mezopotamya Yakubîlerine özel elçiler gönderdi. Millî nefret duygularından çok daha kuvvetli olan mezhep zihniyeti, bütün bu çabaları boşa çıkardı. Bâb-ı Âli kendi hâkimiyeti altındaki Hıristiyanlara, Papalığın yakınlaşma çalışmalarına hiçbir surette karışmadı; yalnız Lübnan Marunîleri bir nevi katolikleşmeyi kabul ettiler.

XVI

Yaşlı Kaptan-ı Derya Kılıç Ali Paşa, doksan yaşında sevdiği cariyesinin kollarında hayata gözlerini yumdu. Nakit para ve kıymetli taşlardan ibaret serveti devlet hazinesine intikal etti. III. Murat'ın gözde arkadaşı İbrahim Paşa bir müddet Kaptan-ı Derya'lık görevini yürüttü. Cezayir Beğlerbeği Hasan Paşa kabiliyetleri sayesinde bu göreve atandı. Eski Mısır Beğlerbeği ve

Kahire'de devletin parasını zimmetine geçirmekle suçlanan Hasan Paşa Yedikule zindanlarından henüz kurtulmuştu ki, Mısır'da çalıp çırptığı hakkında bir başka Milano'lu dönme tarafından ihbar edildi. Daha önce ikiyüzbin düka altını tutarındaki servetine el koymuş olan Padişah bunun üzerine Hasan Paşa'nın hayatını bağışladığı halde, servetini iade etmedi.

İran savaşı bütünüyle Sadrazam Osman Paşa'yı meşgul ediyordu. Yalnızca o, tek başına sefere hazırlanıp, yürütebilecek kabiliyette idi. Uzun seferleri sırasında tecrübe kazanmış ikiyüzbin çerisi onu Erzurum yolu üzerinde Kastamonu'da bekliyordu. Erzurum'a geldiğinde, İran sınırı boyunca bir nevi devriye görevi yapan Osmanlı birliklerini o ana kadar beceriksizce idare eden Ferhad Paşa'yı görevinden uzaklaştırdı. Osman Paşa doğrudan doğruya Tebriz üzerine yürüdü ve Azerbaycan'ın başkentini işgal ederek yaktı. Osmanlıların dört yeryüzü cenneti dedikleri ovalardan biri üzerinde kurulmuş olan Tebriz, kırk gün içinde yeniden inşa edildi ve Türklerin daha ilerki seferleri için bir atlama taşı olarak istifade edilmek üzere güçlendirildi. Fakat kumandanlarından Cağaloğlu Paşa'nın mağlûbiyeti ile askerlerin çöllük bir arazide daha ileri gitmek istemeyişleri, Serdarı geri çekilmeye zorladı.

Kör Şah'ın oğlu Hamza Mirza tarafından saldırıya uğrayan Osman Paşa ağır hasta olmasına rağmen savaşa katıldı ve muharebenin ortasında yorgunluğa daha fazla dayanamayıp can verdi. Ölümü üzerine Türk ordusunda bozgun başladı. Otuzbin Osmanlı'nın Safevîlerin kılıcı altında öldüğü ve geri kalanların Erzurum'a kaçtığı kaydedilmektedir. Ferhad ile Cağaloğlu Paşa'lar ordudan arda kalanları toparlamaya çalıştılar.

III. Murat savaş alanında ölen sadrazamı'nın yerine, yılların ağırlığının artık zihnini bulandırdığı doksan yaşındaki Mesih Paşa'yı sadrazam olarak seçti. İmparatorluğun çalışan bir kafa ile bir ele en fazla ihtiyacı olduğu bir devirde izahı pek mümkün olamayan bu seçimin tek hedefi İbrahim Paşa'nın vezir rütbesi altında ülkeyi bir sadrazam gibi yönetmesini sağlamaktı.

Yalnız bu arada Hamza Mirza, Osmanlı ordusunun başka birliklerini durmadan yeniyor, püskürtüyordu. Kış bastırınca Kazvin'de konaklamak mecburiyetinde kaldı. İran'ın kurtarıcısı orada yeni seferlere hazırlanıyordu. Aslında vatanını parçalayan entrikalar İmparatorluğun bu ücra köşesinde kendisine yetişmişti.

Cudi adında bir berber, Hamza Mirza'yı tıraş etmek bahanesiyle dairesine girmiş, Mirza'nın gırtlağını kesmiş ve muhafızların dikkatini çekmeden kaçmayı başarmıştı. Bir kısmı bu cinayeti, İran Hıristiyanlarına fazla yakınlık gösteren Hamza Mirza'nın mutaassıp Müslümanlar tarafından tertiplendiği, başkaları da ağabeyinin askerî başarılarından dolayı İran tahtını garantilemesini kıskanan kardeşi İsmail Mirza'nın hazırladığı bir suikast şeklinde yorum yapmaktadırlar. Kör Şah, böylesine değerli bir oğulu kaybetmekten dolayı fazla yaşamadı. Neticede İsmail Şah bunca cinayetle kana bulanan İran tahtına birkaç aylığına sahip oldu. Fakat İran'ın Kanuni Sultan Süleyman'ı veya Charlemagne'ı dünyaya gelmişti ve sakin bir yerde büyümekteydi. Bu çocuk zalim Pericanın Mehmed Şah'ın oğullarına karşı yürüttüğü katliamdan nasılsa kurtulmuş-

tu. Sonunda bu şehzadeden İran'ın büyük kurtarıcısı büyük Şah Abbas çıkmıştır.

XVII

Kör Muhammed Şah, saltanat devri boyunca, âdet olduğu üzere şehzadelerin Horasan aşiretlerine gönderilmesi yüzünden doğumundan beri görmediği oğlunu isteyip durmuştu. Talihsizliklerine, zarafetine ve belki de bir gün tahta çıkması ihtimaline bağlanan aşiret şefleri bu rehineyi iade etmeyi reddetmişlerdir.

Bu aşiretlerden en güçlü ikisinin başında olan Ali Kulu Han ile Murşid Kulu Han, Hamza Mirza ile Şah Muhammed'in ölümü üzerine genç Abbas'ın hakları için bayrak açtılar. Çocuğun küçük yaşına rağmen ona ata binmeyi, silâh kullanmayı ve savaş yönetmeyi öğrettiler; bu sayede İran'da yaşayan kavimlerin takdirini genç taht vârisi üzerine toplayacaklarını umuyorlardı. Önce İsmail Mirza'nın kumandanlarını yenen bu iki aşiret başkanı sonra ellerine geçirdikleri topraklarda zaferin şeref ve meyvelerini paylaşmak için kendi aralarında savaşmaya başladılar.

Bu arada genç Abbas Ali Kulu Han'ın elinde kalmıştı. Murşid Kulu Han ile yapılan bir savaşta yenik düşen öteki aşiretin atlılarının arasında bulunan Abbas'ın atı vuruldu, müstakbel Şah yerlere yuvarlandı tam atlıların kılıçları altında can verecek iken birden tanındı. Murşid Kulu Han'ın atlıları silâhlarını fırlattılar ve Safevî oğlu Abbas'ın önünde yere kapandılar Murşid Kulu Han tarafından ele geçirilen başkent Kazvin'e götürülen Abbas herhangi bir itiraz ile karşılaş-

madan Şah seçildi. Artık aklı eren ve taht üzerindeki haklarına kıskançlıkla sarılan bu delikanlıdan ziyade Murşid onun adına İmparatorluğu yönetiyordu. Bir gün Murşid genç Şah'ın taraftarları tarafından Kazvin sayarında boğularak katledildi.

XVIII

İran'ın ezelî düşmanı Özbek Türkleri İmparatorluğun kuzey eyaletlerini ellerine geçirmişler, çocuk hükümdarın yarattığı ayrılıklardan ve zayıflıklardan istifade etmek üzere büyük bir orduyla İran'ın içerlerine ilerliyorlardı. Şah Abbas yanında başka kumandan olmadan Özbeklerin üzerine gitti, onların elinden Meşhed'i aldı ve Amuderya'ya kadar dayandı. Sonra Kaz vin ve Tebriz'i tehdit eden Osmanlılarla karşılaşmak için batıya yöneldi.

Gürcistan ovasındaki Kur Nehri kıyılarında konaklayan Şah Abbas askerlerini eğitirken ortak vatanlarını kurtarmak ve eski hınçlarını almak isteyen aşiretleri etrafına topluyordu. Gençliği, yakışıklılığı ve yiğitliği nehrin iki kıyısında yerleşmiş olan iki Türk ordusu arasında efsanevî bir şöhrete sahip olmasını sağlamıştı. Kışın bir mütareke esnasında Kur Nehri kıyısında yanında birkaç genç kumandanı ile dolaşan Şah'ı tanımayan Osmanlılar bunları kendi ordugâhlarına davet ettiler. Derhal atını nehre süren Şah Abbas kendini tanıtmadan birkaç saat Osmanlıların yanında kaldı. Dönerken Safevî Türklerinin de konukseverliğini göstermek maksadıyla Türklerden birkaç kişiyi kendi ordugâhına çağırdı.

Sultan Murat'ın askerleri ancak kendilerine şöhretli genç Şah'larını göstermeleri karşılığında bu davete katılacaklarını belirttiler. Şah Abbas ile beraber karşı kıyıya geçen Osmanlılar Safevî askerinin yanlarındaki Şah'a yaptıkları tezahürattan, biraz önce cesaretle kendi ordugâhiarına gelen kumandanın Şah Abbas olduğunu anladılar.

Vaktinden önce gelişmiş dehâsı Şah'ı çevresinin hurafelerinden ve bâtıl inançlarından korumaya yetmiyordu. Bir eliyle Özbek Türklerini, diğer eliyle Osmanlı Türklerini oyalarken ve açılan talihi İran'a en unutulmaz bir devri müjdelerken, yıldızların garip bir hareketini yorumlayan müneccimlerin sözleri halk arasında İran'ın üzerinden felâketlerin kalkacağı, ama Şah'ın kaçınılmaz bir uğursuzluğa mâruz kalacağı inancını doğurdu. Belki bâtıl inançtan, belki siyasetten, kehaneti başından savmak veya kaderini değiştirmek maksadıyla tahttan feragat etti ve birkaç saatliğine tahtı idama mahkûm bir suçluya bıraktı. Bu zavallı kukla Şah üç gün müddetle Kralların şatafatına, eğlencesine ve şerefine nail oldu. Dördüncü gün cellâta teslim edildi. Bu şekilde bir hile ile savuşturulan kehanet, milletin Taht üzerindeki kötü inancını kökünden sarsıp yok ederken asıl Şah'ın yerini sağlamlaştırıyordu.

Tahta yeniden çıktıktan sonra Herat yakınlarında Özbekler ile yapılan bir savaşta onları Amu Derya'ya döktü ve Özbek Devleti ile olan ilişkilerini bir sonuca bağladı. Özbekler ile savaşta kumandanlarından Ferhad Han'ın ihanetine uğrayan Şah Abbas düşmanın elinden zorlukla kurtulmuştu. Hükümdarını kurtar-

mak için Ferhad Han'ın emirlerini dinlemeyen Ali Verdi Han şan ve şöhrete boğulurken Şah'ın yakınları arasına girdi. İmparatorluğun elinden alınmış alan Basra Körfezi ile bahçeleri, suları ve şarapları ile meşhur Şiraz Ovası arasında kalan zengin Lûristan'ı yeniden fethetmek için gönderilen Ali Verdi Han bütün bölgeyi Safevî İmparatorluğu'na kattı.

Dörtbin yıldanberi o bölgeyi yöneten hanedânın son ferdi İbrahim Han, Şah Abbas'ın sarayına tutsak olarak gönderildi. Hazinesi arasında meşhur Chosroès'in (*) tacı bulunmuştur. Şimdiye kadar Iran'a sahip olan hükümdarlar tarafından fethedilemeyen bu toprakların hâkimi olan prenslerin hazinesinde yatan bu inci ve yakut işlemeli altın taç nihayet lâyık olduğu başı süslemeye başlamıştı.

Dünyayı merak endişeşi ile olduğu kadar keşif içgüdüsü ve ticarî alışveriş gayesiyle de gezmeye düşkün bir millet olan İngilizler ilk defa Şah Abbas'ı tanıyıp onun şahsında Doğu'nun yeniden yaratıcısını bulmuşlardır. İngiliz gezginlerinden meydana gelen bu kervanın başında Sir Anthony Sherley ile kardeşi Robert Sherley ve yanlarında da otuz kadar İngiliz centilmeni bulunmaktaydı. İçlerinden pekçoğu subay, coğrafyacı, sanatkâr ve tüccardı. Kraliçe Elizabeth'in gözdelerinden Essex Kontu'nun himayesinde tam bir Doğu'lu debdebesi içinde seyahat ediyorlar ve eriştikleri Doğu Saraylarına ülkelerinin adını, san'atlarını, çıkarlarını ve ittifakını götürüyorlardı.

(*) *Hüsrev.*

Şah Abbas'ın sayarında iyi kabul gören İngilizler çok kıymetli hediyeler aldılar. Sherley, Ali Verdi Han'ın dostluğunu kazandı ve Abbas'ın yanına sık sık gitmeye başladı. Bu İngiliz Safevî Şahı'nı Osmanlılara karşı savaşmakta ikna ve teşvik etti. Şah'a verdiği öğütler ile yaratılan piyadelere Avrupavâri disiplin ile topçu kuvvetini kazandırdı.

Onun eliyle İran'ın çeşitli yerlerinde yaşayan Hristiyan ahaliye haberler gönderen Şah Abbas kendi yönetimi altında her türlü dinî faaliyetin serbestçe yapılacağına dair teminat veriyordu. Bu teminat üzerine İran'ın şehirleri yavaş yavaş dolmaya başladı. Oradan ayrılan Sherley ve arkadaşları, kıskanç, kuşkulu ve barbar Moskova Sarayı'nın hakaretine mâruz kaldı, mallarına el konularak hapse atıldılar. Bir müddet zindanda yattıktan sonra çıkan Sherley Almanya ve İtalya Saraylarını gezdi ve Hıristiyanların düşmanlarının düşmanı olan Şah Abbas'a Hıristiyan hükümdarların gereken ilgiyi ve yardımı yapmasını istedi.

Avrupa'nın desteğinden emin olan Şah Abbas, Sadrâzam'ın çekilmesinden sonra Ali Paşa'ya bırakılan Tebriz'i Osmanlıların elinden aldı. II. Felipe'nin elçisi olarak İran'a gelen Antonio Govéa adında bir Portekizli rahip bu şehrin düşüşünü anlatır; Revân da çok geçmeden Tebriz'in âkıbetine uğradı. Bağdad'ı İmparatorluğu'na bağlamak isteyen Şah Abbas önce İran'ın kuzeyindeki Osmanlı hâkimiyetini sona erdirmek istedi.

İranlıların Kanunî Sultan Süleyman'ı olan Şah Abbas'ı tahta geçiren ihtilâller ve zaferler sırasında İstanbul'da olup bitenleri anlatmak için biraz geriye dönelim!

XIX

Doksan yaşındaki Mesih Paşa sadâret makamını önce Malkara'ya sonra Şam'a sürülmüş olan Sinan Paşa'ya bırakmıştı. Sinan Paşa'nın bulunduğu eyaletlerden Safiye Haseki-Sultan ile Harem'in diğer gözdelerine yolladığı değerli armağanlar İran'daki mağlûbiyetlerini ve Divan'daki beceriksizliklerini unutturmuştu. Bu arada Şeyhülislâm da değiştirilmiş Türkçe ve Arapça divanlarının sahibi, mistik bir şair olan Bostanzâde Efendi o makama getirilmişti. Mekke Şerifi Ebu Nâbi Kâbe'nin hayır duaları ile birlikte İstanbul'a Arabistan'ın saten ve pamuklu kumaşlarını, içi Hindistan'ın mis kokulu meyveleri ile dolu Hindistan cevizleriyle gelmişti. Yine İstanbul'a gelen Şah Abbas'ın elçileri ellerinden alınan eyaletlerin iadesini ve eski İran-Osmanlı sınırının nihaî sınır olarak kabul edilmesini talep ediyorlardı.

III. Murat'ın gözüne girmek isteyen Siyâvuş Paşa Boğaziçi kıyısında masraflarını kendi cebinden karşıladığı bir yalı inşa ettirmiş ve bunu Padişah'a armağan etmişti. Sultan Murat bin adım uzunluğunda üzeri saten ve brokar örtülerle kaplı bir taht-ı revan ile bu yalıya gelmişti. Bugün saltanat süren Sultan Abdül Mecid'in babası Sultan Mahmud'un adına inşa edilen sarayın yerinde olan o yalıda Padişah için büyük karşılama törenleri düzenlenmişti. Sadrâzam'ın geliri yılda bir milyon düka altına veya on milyon franga yükselmişti.

Sultan Murat'ın haris arkadaşı İbrahim Paşa'nın ve diğer işbirlikçilerin vergileri arttırma bahanesiyle

Hıristiyan tebaaya zulüm yapıldı. Bilhassa Suriye Hıristiyanları bu zulme mâruz kaldılar; Kudüs patriği Osmanlı Paşasının ihtirasına âlet olmayı reddettiği için işkenceler ile öldürüldü. Kutsal yerlerin koruyucusu Fransa ile Venedik, İspanya, Avusturya ve Napoli dindaşlarının mallarını soyan ve onları öldüren adamın cezalandırılmasını istediler. Padişah Şam ile Kudüs'e kapıcıbaşıları göndererek Kudüs ve Suriye Beğlerbeğlerinin kafalarını vurdurdu.

XX

İdarî işlerde olduğu gibi malî işlerde de düzensizlik almış yürümüştü. Ticarî muamelelerin doğruluğunun teminatı olan İmparatorluk parası, altın sikkelerin ve alaşımların idaresini ellerinde tutan Yahudiler tarafından bozulmuştu. Sikkeleri imâl eden Yahudi, Padişah'ın hazinâdarına o devrin tarihçisi Ali'nin deyimiyle «badem ağacı yaprağı inceliğinde ve çiğ tanesi ağırlığında altın sikkeler» takdim etmişti. Bu sikkelerin askerlerin maaşlarının ödenmesinde kullanılması karşılığında Yahudi, haznedara ikiyüzbin akçelik rüşvet teklifinde bulunmuştu. Haznedâr bu teklifi reddetti; fakat III. Murat'ın yakınlarından Doğancı Mehmed Beğ adında bir muhasip bu rüşveti kabul ve eksik sikkeler ile yeniçerilerin maaşını vermeyi taahhüt etti.

Düşük değerdeki paralardan memnun olmayan yeniçeriler başkaldırdılar ve sarayı sararak kelle istediler. Sadrazam Sinan Paşa ile ikinci vezir İbrahim Paşa Doğancı Mehmed Beğ'in Padişah'ın nezdindeki itibarını çekemediklerinden yeniçeri isyanını el altından destekliyorlardı. Altmışbin yeniçeri sarayın dış

kapılarını kırmışlar ve iç avluya girerek Padişah'ın bile kellesini istemek küstahlığında bulunuyorlardı. Sultan Murat'ın vezirleri ile görüştüğü salonun içi yeniçerilerin haykırışları ile dolmuştu; şimdiye kadar hiçbir surette Padişah'ın ve Halife'nin yüce adı bu derece düşürülmemişti.

İsyancılar, «Eğer Beğlerbeği Mehmed Paşa bize teslim edilmezse, biz gelip onu Padişah'ın yanından alacağız!» diye haykırıyorlardı. Sultan Murat'ın hazinesinden çıkarılan altın ve gümüş paralar yeniçerilerin önüne yığılmıştı; fakat hiçbiri haznedârın ve Doğancı'nın kelleleri teslim edilmeden bu paraya dokunmayacaktı.

Gözdesini kurtarmak için asîlerle bir müddet görüşen Padişah sonunda Mehmed Beğ'i teslim etmekten başka çıkar yol olmadığını görerek gözyaşları içinde onu asîlere teslim etti. Masûm ve faziletli haznedâr da haksız yere ihbar edildiği askerlerin eline verildi. Yalnız Sultan Murat, Siyâvuş Paşa ile İbrahim Paşa'nın isyanı el altından tahrik ettiklerini ve yönettiklerini anlamıştı. Haremine dönerken, «Kullarımın haklı isyanına bütün vezirlerimi teslim etmemekle hâtâ ettim, asıl suçlular cezasız kaldılar.» demiştir.

Askerlerin yatışmasından sonra görevlerinden azledilen Siyâvuş Paşa yerine Sinan Paşa'ya bırakmıştır. Saatci Hasan Paşa Yeniçeri Ağası olmuştur.

O yıl Paris'te kurulan Barikatlar kanlı olaylara sahne oluyor, III. Henri sarayında bir kaatilin hançer darbeleri altında can veriyordu. Birkaç gün sonra yeniçeriler yeniden ayaklandılar ve Ağaları Hasan Paşa'-

nın sarayını yağmaladılar. Bu sefer başlarına her türlü hareketlerine göz yumacak bir imrahor, Ağa olarak tâyin edildi. İsyan havası İmparatorluğun bir başka ucuna kadar erişmiş, Avusturya ile ittifakın düşmanı olan eski Budin Beğlerbeği Sinan Paşa evinde katledilmişti. Macaristan ve İran hudutlarında bulunan askerler değeri düşük para yüzünden ayaklanmışlardı. Eski Erzurum Beğlerbeği Ferhad Paşa da yeniçerileri tarafından öldürülmüştü. Macar asıllı, Murat'ın gözdelerinden Cafer Paşa Kars'taki kalesinde kendi askerleri tarafından kuşatılmıştı. Asîlerle görüşmeler yaptı, bu arada civardaki Kürd kabilelerini parayla elde etti, onları gizlice kaleye soktu. Askerlerinin isteklerini kabul etmiş gibi yaparak onları evinde yemeğe dâvet etti. Geceleyin uygun bir anda ikibin isyancı askerini Kürtlere katlettirdi.

İstanbul'daki yeniçeriler ise Padişah'ı üç defa Sadrâzam, Şeyhülislâm ve Yeniçeri Ağası değiştirmeye mecbur etti. Ancona'lı İtalyan dönme Halil Paşa Ağa tâyin edildi. Daha önce üç defa sadâret makamına seçilen, üç defa azledilen Siyâvuş Paşa yine Sadrâzam oldu. Saray başdefterdarının kellesini isteyen sipahilerin isyanı ancak yeniçerilerin, bostancıların ve haremağalarının kılıcı ile bastırıldı, fakat yine Siyâvuş Paşa'nın düşürülmesine ve yerine Sinan Paşa'nın getirilmesine sebep oldu.

İstanbul'da bu askerî ayaklanmalar devam ederken, Boğdan'daki yeniçeriler Jassi adındaki prensi tahtından indirdiler ve parasıyla kendilerini satın almış olan eski bir seyis, Aron'u tahta geçirdiler. Padişah bu haksız seçimi kabul etmek zorunda kaldı.

Fransa Kralı IV. Henri, İstanbul'a M. de Brèves adındaki elçisini göndererek tahta çıktığını bildiriyor ve İspanya ile olan münasebetlerine son vererek I. François devrindeki dostluk ilişkilerini kurmak istediğini belirtiyordu. M. de Breves'in teşvikiyle, Hıristiyan ittifakın elçisi Lanscome Sadrâzam'ın emriyle Galata Kulesi'ne hapsediliyordu.

XXI

Divan orduyu meşgul etmek için bir savaş bahanesi arıyordu. Verginin ödenmesinde görülen gecikme, Hırvat eşkıyası Uskokların Türk topraklarına saldırmaları ve Türklerin kanlı bir şekilde Hırvatistan'a sefer yapmaları Avusturya ile istenen bir sürtüşmenin yaratılmasına sebep oldu. O zamanlar İmparator olan II. Rodolphe bütün tebaasını silâh başına çağırdı ve bütün Kutsal Roma Germen İmparatorluğu ile Avusturya'nın elinde olan Macaristan'da Türk Çanı geleneğini koydurdu. Bu çan günde üç defa çalacak ve her defasında şehir, kasaba, köy halkı zalim düşmanlarına karşı dua edecek ve uyanık bulunacaktı. Bosna Beğlerbeği Hasan Paşa Kulpa'da Rodolphe'un generallerine mağlûp oldu. Avusturyalı'lar tarafından nehrin sarp kıyılarına sürülen binlerce Türk karşı kıyıya geçmek isterken çöken köprülerle beraber sulara gömüldüler. Osmanlılar o yıla «bozgun senesi» derler.

Bu şekilde başlayan savaş henüz karşılıklı olarak ilân edilmemişti. İstanbul'daki halkın hiddeti onu kendiliğinden ilân ettirdi. Ordu Sadrâzam'ın başkumandanlığında İstanbul'u terketti. Askerî birliklerin yanında gelen dervişler haykırışları ve hareketleri ile

askeri teşvik ediyorlardı. İçlerinden bir kısmı üzerlerine ayı ve aslan postu giymiş, vahşi hayvanların kükremesini taklit ederek zincire vurulmuş Avusturya elçisi Khrekwitz'i sürüklüyorlardı. Belgrad'a gelirken bu elçi sefalet ve kötü muameleden öldü. Her iki ordu tarafından gevşek bir şekilde yürütülen bu savaş ne Türkiye'ye, ne de Almanya'ya birşey kazandırdı. Sadece Macaristan, Eflâk ve Boğdan eyaletlerinin harap olmasına sebep olan muharebeler karşılıklı başarılar ve yenilgiler, katliamlar ile geçti. Yeniçeriler durmadan yeni mükâfatlar istiyorlardı. Sultan'ın hazinesi Belgrad'a yollanan ulûfeler ve mükâfatlar ile boşalmıştı.

Sefahat hayatından yorulan III. Murat Boğaz'daki bahçelerinde dinlenmekle vakit geçiriyordu. Tek zevki, köşkünün pencerelerinden büyük deniz kuşları gibi Marmara'dan Karadeniz'e, Karadeniz'den Marmara'ya gidip gelen yelkenlileri seyretmekti. Doğuştan sahip olduğu melânkoli, hayatının son günlerinde büsbütün artıyordu. Musikî âletlerinin sesleri ile köşkünün önünden geçerken kendisini selâmlayan gemilerin top atışları, sefahat ile körlenmiş duygularına hitap ediyor ve onu heyecanlandırıyordu. Bütün kuvvetini elinden alan hastalığın pençesinde kıvranırken, ilk mısralarında, «Yorgunluktan kendimi hasta hissediyorum. Ey ölüm gel! gel bu gece benim yanıma!» diye bir mânâ taşıyan Türk şarkısını çaldırmıştı.

Musikişinaslar bu ağır şarkıyı icra ederlerken, köşkünün önünden geçen iki Mısır kadırgasının salvoları, Boğaz'ın içinde yankılandıktan sonra sarayın camlarının kırılmasına sebep oldu. Hasta Padişah bu

olayda bir kehanet aradı ve Hatunlarına dönerek, «Eskiden bütün donanmamın topları ateş ederken kırılmayan camlar iki küçük kadırganın salvosu ile parçalandı. Her şeyin mukadder bir sonu vardır. Mevcudiyetimin de yıkılmak üzere olduğunu hissediyorum» demiştir.

Ertesi gece dünyayı terketmenin verdiği ıstırap içinde hayata gözlerini yumdu. Saltanat döneminde Kanunî Sultan Süleyman'ın satvetli devirleri birkaç yıl yaşanmıştı. Fakat oğul babanın yaptığını devam ettiremeyecek kadar zayıftı. Sadrâzam Sokollu'dan sonra, Hükümdar'ın yorgunluğu İmparatorluğa sirayet etmişti; Osmanlılar için çöküş dönemi başlıyordu.

İlerki kitaplarda, daima yenmek isteyen Osmanlılar ile yeni yeni idare etme san'atını öğrenen Hıristiyanların karşılıklı durumlarını ele alarak bu çöküşün sebeplerini inceleyeceğiz. Fakat, ne kişileri, ne milletleri, ne de kurumları eriştikleri en yüksek noktada bırakmayan; yeryüzünde devamlı bir durgunluğu önleyen ve daha yukarı çıkamayanları veya kendisini yenilemesini bilmeyenleri aşağı inmeye zorlayan evrensel yasa sayesinde bu çöküşü şimdiden görmeye başlıyoruz.

YİRMİBİRİNCİ KİTAP

I

Ulu Kanunî Sultan Süleyman'ın torununun ölüm döşeğindeyken Osmanlı İmparatorluğu'na ve Hıristiyan Devletlere kısa bir göz atalım ve Asya, Afrika ve Avrupa'nın bu iki büyük teşkilâtı içinde Osmanlıların

neden gerilemeye başladıklarını ve Hıristiyanların neden yükseleceklerini araştıralım.

Osmanlı İmparatorluğu, Devletlerin zayıf düşmesine veya önemlerini kaybetmesine sebep olacak nüfuz, toprak ve deniz kaybına henüz uğramamıştı. Bir bütün olarak gözler önüne serilen coğrafyası şimdiye kadar yeryüzünde görülmemiş genişlikte yer kaplayan aynı ad altında, din ırk ve silâh yolu ile bir araya getirilmiş bir alanı kaplıyordu. Herbiri tek başına bir krallık olabilecek güçte kırk Beğlerbeğliğe ayrılmıştı.

Bu kırk Beğlerbeğlikten Avrupa'da olanları: Macaristan, Bosna, Rumeli, Girit, Yunanistan, Yunan adaları, Makedonya, Trakya, Sırbistan, Bulgaristan'dı; Afrika'da: Mısır, Cezayir, Tunus ve Trablus krallıkları; Asya'da ise bütün Küçük Asya'yı içine alan Anadolu, Karaman, Kıbrıs krallığı, Suriye, Mezopotomya, Gürcistan, Kafkas ülkeleri, Bağdad ve Fırat kıyıları, Trabzan krallığı, Kudüs, Basra, Musul, Diyarbekir, Kızıl Deniz kıyısındaki iki Arabistan eyaleti, Aden ve Hint Denizinin bir kısmı, Kırım ve Türkistan'ın bir bölümü vs. idi.

Bu eyaletlere ilâve olarak Bâb-ı Âli'nin kendi kanunlarına göre hükümdarlarını seçtiği yarı bağımsız ülkeler olan Erdel, Boğdan, Eflâk, Ragusa Cumhuriyeti ve bazen de Lehistan vardı. Eski devirlerin bütün İmparatorlukları İstanbul etrafında öyle bir şekilde toplanmışlardı ki, Osmanlı İmparatorluğu yüzölçümü, iklim, nüfuz ve zenginlik bakımından Roma İmparatorluğu'nu fersah fersah aşıyordu.

18 Ocak 1595 günü tellâllar ve saray topu halka III. Murad'ın öldüğünü ve Taht'a Venedik'li Safiye

Sultan'ın oğlu III. Mehmed'in çıktığını ilân ederken Osmanlı İmparatorluğu'nun durumu işte böyleydi. **Savaşmasını ve fethetmesini bildiği gibi yönetmesini ve hükmetmesini de bilen bir millet için ne muhteşem bir miras!** Fakat Doğu'da eksik olan idarecilik Batı'da gelişmekteydi. Osmanlıların elindeki İslâmiyet inanmak ve itaat altına almaktan başka birşey bilmezken; Hıristiyanlık yaptığı fetihlerde eritme ve hükmetmeyi uyguluyordu.

Hıristiyan Batı'nın Avrupa'da Yunanlı ve Romalılar'dan, Afrika'da Mısırlılar'dan devraldıkları bu eritme ve yönetme ruhu Avrupa'nın faal ve ileriye dönük ırklarının, Doğu'nun pederşahî, kahraman fakat zaferden sonra gevşeyen ırklarına kısa zamanda galebe çalmasını sağlayacaktır. Mukadder bir olay sonucunda ve bir daha bu kadar geniş bir düzeyde meydana gelmeyen Hıristiyan Batı ile İslâm Doğu arasındaki mücadelede dünyaya şekil veren şey savaş değil, çalışma olmuştur. Savaş da bir iştir, fakat sürekli ve verimli faaliyettir. Kısa görüşlü şüpheciler ne derse desinler, dünya imparatorluğu katliam ve yağmada değil milletlerin en yüce maneviyatı olan çalışmadadır.

II

Halbuki Doğu, fetihlerinden sonra dinlenmeye çekilmiş, Batı ise işe koyulmuştu. Hıristiyan hükümdarlar ve Devletler birbirlerini denemişler, tartmışlar ve sonunda anlamışlardı ki Avrupa'da din veya silâh yoluyla evrensel bir imparatorluk kurmak diğer bütün milletlerin muhterislere ve mutaassıplara karşı ayaklanacağı kanlı bir hayâlden başka birşey değildir. Fet-

hetmekten ziyade yönetmeyi öğrenmeye çalışıyorlardı. İyi idare tarzı, tarım, sanayi, sanatlar, ilimler, edebiyat, iş taksimi, denizcilik, yeni toprakların, adaların, kıt'aların keşfedilmesi, daimî orduların disiplini, silâhlandırılması ve tabiye ilminde devamlı rekabet Avrupa ülkelerinde insanları köleleştirme veya imha etme gayretinin yerini alıyordu. İç harpler kaybolmuş veya unutulmuştu; Ortodoksluk mezhebi ile olan çatışma artık bıkkınlık verdiğinden terkedilmek üzereydi; ittifaklar sistemi ile Avrupa dengesi, Batı'nın büyük ve küçük Devletleri ile bir konfederasyon kurulmasını sağlayan umumî bir hukuk ve diplomasî yaratmıştı. Bu konfederasyon içinde her ülke diğerinin bağımsızlığına kefil oluyordu.

Gerçekleştirilen kongrelerde toprakların daha âdil ve daha millî bir şekilde paylaşılması mümkün olmuştu. Charles-Quint'in çok geniş olan İmparatorluğu, Cumhuriyetler ile Krallıkların dengesini temin edecek şekilde parçalanmış; zayıf olanlar kuvvetlilere yanaşmış; böylece Macaristan Almanya'ya, Beyaz Rusya Lehistan'a, Güney İtalya Fransa'ya, Napoli Krallığı ile Sicilya İspanya'ya, Hollanda İngiltere'ye, Venedik yeni Roma Krallığına bağlanmışlardı. Bir zamanlar eski Yunanistan'da bağımsız Devletlerin müşterek tehlike uğrunda bir savunma paktı içinde birleşmeleri gibi Avrupa Devletleri Hıristiyan güçlerin karşılıklı rekabetini sınırlamak için grup grup toplanıyorlardı. Artık Ortaçağ'da görülen Haçlı seferleri yerlerini Avrupa milliyeti ve medeniyeti uğruna yapılan seferlere bırakıyordu.

İşte III. Mehmed'in tahta çıktığı onaltıncı yüzyılın son günlerinde ve Onyedinci yüzyılın ilk günlerin-

de Avrupa ile Türkiye'nin karşılıklı durumları böyleydi.

III

III. Mehmed'in annesi olduğu çin Valide Sultan olan Venedikli Safiye Haseki-Sultan, hanımı olduğu III. Murat'ın bütün saltanat döneminde Devlet'in gerçek Sadrâzam'ı olmuştur. Geçiş dönemini menfaatlerine uygun bir şekilde geliştirmek ve müstakbel saltanata da sahip olmak düşüncesiyle hareket eden Safiye Sultan, oğlu Mehmed'in İstanbul'a gelişine kadar Murat'ın ölümünü saklamıştı. Manisa sarayında tahta çıkacağı günü bekleyen bu Şehzade, Türk İmparatorları arasında Vezirlerin veya Sultan hanımların bu saray hilesine başvurdukları son hükümdar olacaktır.

IV

Annesi Safiye Sultan'ın taht etrafındaki gayretlerinden emin olan III. Mehmed İstanbul'a varmakta acele etmedi. Maiyeti ile İstanbul'a geldiği vakit babasının ölümü üzerinden oniki gün geçmişti. Tahta çıkışının ilk işareti, damarlarında bir damla kendi kanını taşıyan şehzadelerin idamı oldu. Şimdiye kadar tahta çıkmak için bu kadar geniş çapta bir katliam yapılmamıştı.

III. Murat'ın karılarından veya Haremindeki sayısız cariyelerinden yüziki çocuğu olmuştu. Öldüğü vakit sarayında yirmiyedi kızı, yirmi oğlu yaşıyordu. Hanedanın teşkilât yasası kızların, oğullarının katledilmesi şartıyla hayatta kalmalarını müsaade ediyordu;

fakat şehzadeler ne olursa olsun katledilirlerdi. Beşikten, olgun yaştaki ondokuz kardeş saray topunun babalarının ölüm ilânını vermesi ile kendi idamlarının hükmünü duymuş oldular. Esasında Hıristiyan olan ve Venedikli dostları ile çok sıkı arkadaşlığı bulunan Safiye Sultan Osmanlıların bu kanlı Devlet yasasını öyle benimsemişti ki bunca idam karşısında en ufak endişe veya merhamet kırıntısı göstermedi.

İmparatorluğun selâmeti uğruna verilen bu kurbanlardan, tabiatın bütün vergilerini üzerinde toplamış, sadece dehâ ve kültür sahibi bir şehzade büyük bir merhamet toplamıştır. Bu Şehzade III. Murat'ın ikinci oğlu Mustafa olup, o sıralarda olgun yaşta bulunuyor, mizaç itibariyle atası Kanunî Sultan Süleyman'ı andırıyor, fakat kader onu ölüme mahkûm ediyordu. Sarayın ketûmiyetine rağmen zarafetinin, karakterinin ve doğuştan sahip olduğu dehâsının şöhreti bütün İmparatorluğa yayılmıştı. Adının etrafında esrarlı bir sevgi hâlesi vardı ve halk arasında sahip olduğu bu sevgi idamını daha da kesinleştiriyordu. Devrin en büyük lirik şairlerinden Bâkî'nin talebesi olan Şehzâde Mustafa, doğuştan ölüme mahkûm olmasına asla itiraz etmemişti. Yalnız idamından bir gece önce dünyaya vedâ eden ve her satırı göz yaşları ile ıslanmış son decere dokunaklı ve tevekkül dolu bir mersiye kaleme almıştı. André Chenier'nin cellâtlarına karşı ölüm kokan ithamlarını ihtiva eden mısralarını andıran bu mersiye günümüze kadar gelmiştir. André Chenier de onun gibi İstanbul'da doğmuştu.

Bu uzun katliamın dramı görevli dilsizlerin yankı yapmayan cinayetleri içinde gömülü kalmıştır. Dev-

let'in işlediği cinayetlerde sükût şarttır. Onun içindir ki Doğu İmparatorluklarında cellâtların dilleri koparılır. Geceki idamlar ancak ertesi gün Taht salonunda yığılmış ondokuz cesetle ortaya çıktı ve hepsi babalarının gömüldüğü camiye defnedildiler.

V

İran savaşlarından iyice yorgun düşmüş olan Ferhad Paşa, Sinan Paşa'nın yerine yeniden Sadrâzam seçildi. Ferhad Paşa, Safiye Sultan'ın kızlarından biri ile evlenmişti. Vâlide Sultan Harem'in karanlıklarından oğlu III. Mehmed devrinde, babası III. Murat döneminden daha mutlak bir şekilde Devlet'i yönetti.

Ferhad Paşa, Almanlar ile Macarların Eflâk'a yaptıkları akınların intikamını almak için Orduyu Tuna'da toplayarak savaşa götürdü. Sipahiler ücretlerinde ve mükâfatlarında bir artış yapılmadığı takdirde sefere katılmayı reddettiler. Sadrâzam yeniçerileri elde ederek Sipahilerin başkaldıran grubunu dağıttı.. Kendisi gibi Safiye Sultan'ın damatları olan iki eski Vezir, Cağaloğlu ve Siyâvuş Paşa'ları sürdürdü. Bu iki Vezir'in, Ferhad Paşa'nın itibarını yitirmek için Sipahileri ayaklanmaya tesvik ettiklerinden kuşkulanıyordu.

Ulahların Giurgewo'daki Türk garnizonunu katletmeleri Orduy-u Hümâyûn'un Eflâk üzerine yürüyüşünü çabuklaştırdı. Henüz yarı yoldayken gece yarısı yeniçerilerin Sadrazam'ın otağı önünde asılı duran tuğları koparmaları ve Sadrâzam'ın işareti olan altın halkayı çalmaları bir mağlûbiyet haberi gibi gözüktü.

III. Murat'ın eski yakın arkadaşı Damat İbrahim Paşa, Ferhad Paşa'nın yokluğunda Sadrâzam Kaymakamı seçildi. Bu rütbeye sahip olan kimse Sadrâzam'ın yokluğunda başkentte ve İmparatorluğun diğer yerlerinde Sadrâzam'ın bütün yetkilerine sahip oluyordu. Sadrâzam makamına ihtirası olan Damat İbrahim Paşa bu sayede sahip olduğu otoriteyi, Ferhad Paşa'yı gözden düşürmek yolunda kullandı.

VI

Sadrâzam, Ordu'nun Tuna üzerinde Eflâk'a geçişine nezâret ederken İbrahim Paşa, genç Padişah'tan Ferhad Paşa'nın idam fermanını çıkartıyordu. Suçu, isyan eden sipahilere «Eğer disiplin altına girmezler ise evdeşlerinin kısırlaştırılacağını» söylemekti. Müslümanlara çok ağır gelen bu beddua Paşa'nın düşmanları tarafından, askerlere yapılan affedilmez bir hakaret olarak gözükmüştü.

Saray'daki taraftarlarından ve karısından, İstanbul'da aleyhine hazırlanan dalavereleri öğrenen Ferhad Paşa İmparatorluk tarihinde ilk defa olarak boynunu tevekkülle efendisinin yağlı kemendine uzatmadı. Cellâtların gelmesinden önce kendisine sâdık üçbin tımarlı atlısıyla karargâhtan ayrıldı ve İstanbul'a yürümeye başladı.

İbrahim Paşa'nın Sadrâzam yaptırdığı Sinan Paşa da yirmibin yeniçerinin başında başsız kalan ordunun yanına gitmek üzere İstanbul'dan ayrılmıştı. Birbirlerine düşman iki Sadrâzam tesadüfen Ostranice yakınlarında karşılaştılar. Sinan Paşa yeniçerilerine, «Asînin

kellesi benim, hazinesi sizindir» dedi. Karşısındaki ordunun sayıca üstünlüğünden çekinen Ferhad Paşa atlıları ile gerideki tepelere çekildi ve uzaktan yeniçerilerin çadırlarını ve servetini yağmalamasını seyretti; daha sonra Bulgaristan ormanlarına daldı ve takip edilmeden başkent civarındaki çiftliğine erişti. Kayınvaldesi Safiye Sultan'ın tavassutu ve defterdarı Salomon'un onun adına Padişah'a yolladığı armağanlar sayesinde nihayet Padişah'ın affını kazandı. Padişah kendisine bir Hatt-ı Şerîf yollayarak Litrof'taki çiftliğinde yaşamasına izin verdiğini belirtti.

Bir an için Safiye Sultan'ın bu müdahalesinde duraklamış olan İbrahim Paşa'nın kini, Paşa'yı çiftliğinde de rahat bırakmadı. Talihsiz Ferhad Paşa yakınlarının mütevazi tebriklerini ve ziyaretlerini kabul ederken Bostancıbaşı gelerek onu Yedikule zindanlarına götürdü. Orada üç gün sonra Kaymakam'ın talebi, Padişah'ın mührü ile gelen bir fermana dayanılarak boğduruldu. Safiye Sultan yine damadını kurtarmak için boşuna çabalarda bulunmuştu.

Kötü bir tesadüf Padişah'ın Ferhad Paşa'nın hâkim otoritesine kızmasını sağlamıştı. Ferhad Paşa'nın affedildiği ve çiftliğinde yaşadığı sıralarda Macaristan'a sefere giden Cağaloğlu Paşa eski Sadrâzam'ın atlarını satın almak istemişti. Valide Sultan Cağaloğlu Paşa'yı çağırtmış ve Damadı'nın atlarını satın almasını yasaklamıştı. Bu yasak Cağaloğlu Paşa'da Valide Sultan'ın Ferhad Paşa'yı yeniden iktidara getireceği kanısını uyandırmıştı. Bu durumu Padişah'a nakletmişti; kendisinin emrettiği şeylere sessizce karşı çıkan annesinin durumuna hiddetlenen Padişah Ferhad Pa-

şa'nın kellesini düşmanlarına teslim etmekte gecikmedi.

Sinan Paşa'nın Eflâk'taki seferi yenilgilerle başladı; Kalugeran bataklıklarında verilen uzun bir muharebeden sonra Türk ordusu tamamen bozguna uğradı. Sadrâzam Sinan Paşa bile atıyla beraber bataklığa yarı yarıya gömüldü ve ancak Batakçı Hasan adıyla anılacak olan bir askerinin cesareti sayesinde ölümden kurtuldu. Bir Ulah esiri kendisini ölüme atarak Osmanlı Ordusunun barut fıçılarını ateşledi.

Yeni bir ordu teşkil eden Serdâr-ı Ekrem Targovişte'ye yürüdü. Ulahların asî voyvodası Mihail, birkaç gün süren bir kuşatmadan sonra Sadrâzam'ı Tergovişte'den çıkardı. Sinan Paşa, ordusundan kalanlarla yeniden Bükreş'e ve Giurgewo'ya döndü. Mihail onu tekrar Tuna üzerinden geçerken yakaladı, altlarındaki köprüyü havaya uçurarak bütün topçu birliklerinin sulara gömülmesine sebep oldu.

Eflâk'ta Sadrâzam'ın başına bu felâketler gelirken Prens Mansfeld'in kumandası altında birleşik Alman ve Macar kuvvetleri Macaristan'daki meşhur Estergon kalesini kuşatıyorlardı. Sadrâzam'ın oğlu Sinanpaşazâde Mehmed Paşa Estergon'u kurtarmak isterken üçüncü bir ordu kaybetti. Estergon, kahraman müdafii Sancak Beği Kara Ali Beğ'in şehadeti üzerine teslim oldu. Türk kadınlarına ve çocuklarına hayatlarını ve mallarını garanti eden bir anlaşmanın yapılmasına karşılık Almanların ve Macarların uyguladıkları yağma, ırza tecavüz ve katliam galiplerin haklı mücadelesinin ve insanlık anlayışının bir yüz karası olmuştur. Estergon'un Türkler tarafından fethi sırasında muhafa-

za edilen ve saygı gören anıtlar, heykeller, tablolar, kütüphaneler Alman askerlerinin demir ve ateşi altında tamamen imha edildi.

Bu yenilgilerden sonra İmparatorluğun bütün bir cephesinin yıkılır gibi olduğu görüldü. İbrail, Varna, Kilia, İsmail, Silistre, Rusçuk, Bükreş, Akkerman ittifak halinde olan Ulahların, Almanların ve Macarların eline düştü. Dehşet havası İstanbul saraylarına bile hâkim olmuştu. Padişah Okmeydanı'nda umumî bir namaz kıldırarak halkın, Avrupa sınırlarında yeniden başarı sağlaması için yalvarmalarını istedi. Savaşın getirdiği felâketlere bir de tabiatın getirdiği zelzele felâketi, bu yakarışlara cevap verdi. Hemen hemen tek başına denecek kadar yalnız kalan Sadrâzam İstanbul'a geldiğinde Padişah'ın hakaretine mâruz kaldı ve Sadrâzamların geleneksel sürgün yeri olan Malkara'ya dürdüncü defa olarak hareket etti.

Padişah'ın sütanasının ağlu Lala Mehmed Paşa, Harem'deki kadınların gayreti ile Sadrâzam ilân edildi. Vaktiyle saraya bir çavuş olarak girmiş, Padişah'ın süt kardeşi olmasından istifade ederek defterdar ve nihayet III. Mehmed'in lalası olmuştu. Seçildiği en yüksek makamda ancak üç gün kalabildi; ecel sadârette fazla kalmasına izin vermemişti.

Seksen yaşına gelmiş olan Sinan Paşa taht etrafındaki tehlikeleri bir defa daha göğüslemek üzere Malkara'daki sürgün yerinden çağrıldı. Bu beşinci sadâretiydi. İlerlemiş yaşına rağmen ne ihtirasından, ne de sertliğinden birşey kaybetmiş değildi; Osmanlı tarihçileri onu, yedi defa sürgüne gönderilen, yedi defa da konsül seçilen, fakat daima gaddar olan Romalı Marius'a benzetirler.

Ferhad Paşa'yı berteraf etmek için Kaymakam Damat İbrahim Paşa ile başlangıçta işbirliği yapmış olan Sinan Paşa, daha ilk Divan toplantısında Damat İbrahim Paşa'nın en koyu muhalifi olduğunu ortaya koydu. Osmanlıların dönen talihini ve yenilgileri birinin üzerine atmak gerekiyordu. İbrahim'e hitap ederek: «Kaymakam sıfatın ile milletin üzerine bu felâketleri çeken sensin; cepheye daima isyankâr askerlerle kabiliyetsiz kumandanlar gönderdin!» dedi. Tam İbrahim Paşa Padişah'ın huzurunda ithamlara bir bahane bulmaya çalışırken, ayağa kalkan Sinan Paşa, İbrahim Paşa'yı kemerinden tuttuğu gibi salonun dışına çıkardı ve ilâve etti:

«— Benim ihtiyar ve âciz olduğum söyleniyor; eğer İbrahim benim kudretsiz olduğuma inanıyorsa çıksın, avluya insin ve benimle ister elleriyle, isterse at üzerinde kılıçla dövüşsün ve Padişah galip gelene Hükûmeti versin!» Gençliğinin baharında bır ihtiyarın gayretini gören Padişah utancından kızardı ve nihayet Sinan Paşa'nın ısrarlarına dayanamayarak yüzellibin kişinin başında Tuna'ya doğru sefere çıktı.

Sinan Paşa tasarladığı, hazırladığı ve komutanlığını yapacağı seferin başında vefat etti. Arkasından bıraktığı miras bir krala lâyık olacak kadar zengindi. Uzun hayatı sırasında Avrupa'dan, Asya'dan ve Afrika'dan oluk gibi servet akmıştı. Tutarı günümüze kadar gelen hazinesinden şunlar bulunuyordu: Yirmi kasa külçe altın, iri inci tanelerinden onbeş tesbih, otuz parça elmas, içi altın tozu dolu yirmi kavanoz, yine altından yirmi ibrik, satranç takımı, üzeri pırlanta işlemeli deriden masa kilimi, onaltı kıymetli şömine si-

peri, onaltı at eğeri, otuzdört üzengi, yakut işlemeli otuziki zırh, yüzkırk miğfer, yüzyirmi kuşak, kıymetli taşlarla bezenmiş onaltı pazubent, oyma gümüşten yemek takımları, altıyüz samur ve vaşak kürkü, yakaları tilki kürkü kaplı otuz palto, ipek ve sim ile dokunmuş ikiyüz parça kumaş, dokuzyüz Rusya sincabı kürkü, altıyüzbin düka altını ve iki milyon gümüş akçe.

Kumandanların veya Vezirlerin son günlerinde hazinelerinin ve menkul eşyalarının yer altında mahzenlerde bulunması mirasların zaptedilmesinden ne kadar çekinildiğini ve Türkiye'de mülkiyet hakkı üzerinde ne kadar zayıf bir teminat olduğunu ortaya koymaktadır. **İşletilmeyen veya saklanan servetler Ülkeyi zenginleştireceğine fakir düşürüyordu. Faydalı olan tek zenginlik toprağa bağlanan ve emekle geri alınan tarımdı. Meksika'nın altını nasıl İspanya'yı fakirleştirmeye başlamışsa, Doğu'nun ve Batı'nın hazineleri de Osmanlıları yoksul düşürecektir.**

Nihayet Damat İbrahim Paşa Sadrâzam oldu.

VIII

Valide Sultan oğlunun Tuna boylarına sefere çıkmasından endişe duyuyordu. Oğlunun adı altında hükmetmeye alışmış olan Safiye Sultan, III. Mehmet'in yanından uzaklaşmasının verdiği ümitsizlik içinde, doğuştan Venedikli ve hıristiyan olmasına rağmen İmparatorluk sınırları içinde yaşayan bütün hıristiyanların katledilmesini sağlamak için dolaplar çeviriyordu. Kendisine örnek olarak, oğlunun gözünü kan büründüren ve Saint-Barthèlemy katliamını yaratan Catherine de

Mèdicis'in oynadığı rolü benimsemek istiyordu. Bu katliamın yaratacağı dehşet gerçekleşmeye fırsat bulamadan tasarladığı harem'de kaldı. Padişah sadece bilinmeyen bir zamandan beri başkentte oturan Rumları İstanbul haricine sürmekle yetindi. Sefere çıkışında annesini avutmak isteyen Sultan III. Mehmet, Valide Sultan'ın günlük maaşına üçbin akçe ve yıllık tuvalet masrafları için bir milyon akçe bağışta bulundu.

Sultan III. Mehmet 21 Haziran 1569 günü İstanbulu terketti. Sadrâzam İbrahim Paşa orduya başkumandanlık ediyordu; Devlet kâtibi Saâdettin Efendi, Sadrâzam'ın yanında dahilî ve haricî işleri idare ediyordu.

İkinci derecede bir görevde başlıca kişi rolünde olan Saâdettin Efendi, seferin ruhu olmuştur.

Macaristan'da Eğri Kalesi'nin önüne gelindiğinde, Padişah, «Bindiğim at ve kuşandığım kılıç üzerine yemin ederim ki, teslim olduğunuz takdirde sizleri serbest bırakacağım» dedi. Teslim olmayan Eğri, İbrahim Paşa'nın gülleleri altında oniki gün dayandıktan sonra düştü. Daha önce yapılan bir seferde Hatvan'da teslim olan Türklerin derisini yüzerek öldüren Almanlara karşılık olarak Eğri'de ele geçen esirler kılıçtan geçirildi

Arşidük Maximilien, Erdel'in asî prensi Sigismond ve yine asî Eflâk voyvodası Mihail üç ayrı ordu ile Eğri'yi çekişmek üzere Türklerin üzerine yürüyorlardı. Müttefiklerin öncü kuvvetleri Sokollu-zâde Hasan Paşa'yı püskürtmüştü. Padişah'ın divanında geri çekilmekten bahsediliyordu. Sokollu-zâde toplantı sırasında heyecanla, «Bir Padişah'ın sebepsiz yere düşmana sırt çevirmesi işitilmiş vey değildir!» diye haykırırken, Kanu-

nî devrinde alınan enerjik kararlara alışmış olan Saâdettin, Hasan Paşa'yı destekliyor ve tereddüt eden Padişah'ın önünde örnek bir cesaretle, «Bu öyle bir durumdur ki ikinci derecede adamlar kullanılmaz; bizzat padişah'ın mevcudiyeti bir şeref ve ihtiyaç meselesidir» diyordu.

Birkaç gün sonra Orduy-u Hümâyûn düşmanın üzerine doğru ilerlemeye başladı.

Bu arada Valide Sultan oğlunu İstanbul'a getirtmek için bir sürü dolap çeviriyordu. Padişah da annesinin isteğini gönülden destekliyor, fakat geri dönmesinin vezirler tarafından istendiği havasını yaratmak istiyordu. Sadrâzam'a yazdığı bir mektupta, «Lala, seni burada Serdâr-ı Ekrem olarak bırakarak İstanbul'a dönmemde ne gibi mahzurlar olabilir?» diye soruyordu.

Damat İbrahim Paşa, Padişah'ın orduyu terk etme isteğine karşı cesaretle karşı koydu. Ancak Padişah'ın mevcudiyeti askerlere gayret ve itaati sağlayabilirdi. İkna edilmiş olmaktan ziyade zorla sürüklenmiş gibi olan III. Mehmet, 26 Ekim 1596 tarihinde Almanları ve Macarları yöneten Arşidük Maximilien ile muharebeye girdi. I. Bayazıd devrinde Niğbolu'da ve II. Murat döneminde Varna'daki savaşlar hariç tutulursa, Türklerle Haçlılar arasında Tuna'ya sahip çıkma bakımından en önemli savaş bu savaştır. Dörtyüzbin askerle dolan ova sonbaharın ilk yağmurlarından tam bir batak hâline gelmişti. Türk Ordusunun sağ cenahı alışılmışın dışında Rumeli Ordusu tarafından işgal edileceğine Anadolu Ordusuna verilmişti; Rumeli Ordusu sol cenahı tutmuş, Cenevizli dönme bir ailenin oğlu olan ve hem karada,

hem de denizde yaptığı bunca hizmetle artık Osmanlı sayılan Cağaloğlu Paşa ateşli Diyarbekir süvarisi ile öncü kuvvetleri teşkil ediyordu.

Savaş tecrübesi olmayan Padişah, muharebe hattının tam ortasında biraz yüksekçe bir çıkıntının üzerinde yer almıştı; kutsal sancak başının üzerinde dalgalanıyordu; Anadolu askerinden meydana gelmiş altı bölük Padişah'ın şahsî muhafazası ile görevliydi; barış zamanında olduğu kadar savaş işlerinde de tecrübe ve dehâ sahibi Saâdettin Efendi durumu anında Padişaha açıklamak için Hünkâr'ın yanında duruyordu. Ordunun ağırlıkları Padişah'ın bulunduğu tepe üzerinde sunî bir engel teşkil edecek tarzda yığılmıştı. Ordunun diğer birliklerinden ayrılmış olan yeniçeriler bir bataklığın kenarında eski bir kilise harabesinin yanında vaziyet almışlardı. Türklerin pek akıllıca olmayan bir şekilde zincirle birbirine bağlanmış yüzyirmi topu endişe verici, fakat hareketten yoksun bir hisar gibi yeniçeriler ile Anadolu askerinin arasında dikilmişti.

Tecrübeli bir kumandan olan Maximilien, Türkleri merkezden deşip geçmek için ordusunu koni şeklinde dizmişti; daha ilk saldırda Sultan Mehmetin muharebeyi takip ettiği tepenin önündeki hatlar yarıldı. Türklerin kopan hatlarının arasından geçen bölükler yalın kılıç Otağ-ı Hümâyûn'un civarına yaklaşmışlardı. Her taraftan akıp gelen Macar süvarilerinin bütün kaçış yollarını tıkadığını gören Padişah birden korkuya kapıldı; fakat bir anda ellerine geçirdikleri silâhlarla yardıma koşan oduncular, çadırcılar, uşaklar, deveciler ve aşçılar düşmanı püskürterek Padişahlarını kurtardılar. Sonunda Saâdettin Efendi, Sultan Mehmet'i arabaların ve

develerin meydana getirdiği hattın gerisine götürdü ve müteferrika ağası Yunus Bey'in çadırına soktu. Padişaha «Endişe etmeyin, sabır zaferi getirecek ve talih yenilgiyi önleyecektir!» dedi. Kur'an-ı Kerîm'in canlı ifadesiyle, yüreklerin ağıza geldiği bir anda, telâş ortasında sarfedilen bu sözler III. Mehmet'e yeniden ümit verdi. Hünkâr'a Hz. Muhammed'in hırkası giydirildi.

Yeniden Padişahlarını gören dağılmış yeniçeriler toplanmaya başladılar; öncü kuvvetleri ile dağılmış Alman birliklerine darbe vurmak için uygun zamanı kollayan Cağaloğlu Paşa hemen Padişah'ın yardımına koştu. İmparatorluk çadırlarına erişen Alman askerlerinin gördükleri manzara karşısında kendilerinden geçtikleri ve zaferden çok ganimeti paylaşmayı düşündükleri farkediliyordu. Ordunun servetini muhafaza eden sandıklar çoktan balta darbeleri altında paralanmış, çil çil altınlar askerlerin ellerinde dolaşıyordu; bir anda üzerlerine inen Cağaloğlu Paşa hepsini kılıçtan geçirdi. Dağılmış olan Macar ve Almanlar ya imha edildiler, ya da kaçarken bataklığın çamurunda boğuldular. Bir an merkezde kopan iki Osmanlı kanadı, tepe üzerinde Peygamberin sancağını görünce toparlandılar ve birleşmeye başladılar. Süvarilerini ve topçularını kaybeden Maximilien'in ordusu tamamen kuşatıldı ve geçici bir zafer korkunç bir ricata döndü. Ellibin Alman bataklıklarda can verirken, yüzyirmi parça top Türklerin eline geçiyordu. Gün batarken artık önlerinde tek bir düşman neferi bile görünmüyordu.

Sadrâzam İbrahim Paşa, Asya'nın en süratli atlıları ile düşmanı kovalayarak zaferi perçinledi. Otağı'na dönen Padişah, kumandanlarının tebriklerini kabul edi-

yordu; Saâdettin Efendi sayesinde, birkaç saat zarfında Osmanlı Ordusunun kaybolan itibarını ve Devlet'ten koparılmak istenen eyaletleri iade etmişti. Zaferi ve hayatını, bozgun esnasında cesaretini kaybetmeyen ve sadece öncü kuvvetleri ile bir orduya saldırmakta tereddüt göstermeyen Cağaloğlu Paşa'nın tâbiyesine ve kahramanlığına borçlu idi. Cağaloğlu Paşa, Hünkâr'ın elini öpmek için Otağ'a girdiği anda Padişah ona hitap ederek, «Devlet'i kurtaran onu idare de edebilir» dedi ve yanında taşıdığı mührü kendisine teslim etti.

Yalnız, kumandanını mükâfatlandıran Padişah, babasının ve kendisinin gözde adamı İbrahim Paşa'yı gücendirmekten çekiniyordu. Takipten dönen İbrahim Paşa henüz olup bitenlerden haberdâr değildi. Ertesi gün Ordu'nun geçit resminde hâlâ sadrâzamlık görevlerini yerine getireceğini düşünüyordu: Padişah dahil hiç kimse onu bu zafer sevinci içinde azledildiğini bildirerek üzmek istemiyordu. Saâdettin Efendi başmabeyinci Gazanfer'i, imparatorluğu aynı anda iki sadrâzamlı yapan ve dolayısıyla Devlet'i başsız bırakan duruma son vermesi için görevlendirmişti.

Efendisi tarafından sevilmesine rağmen Gazanfer çekingenliğinden ona yaklaşmaya çesaret edemedi. Ordu saflarında doğruluktan başka birşey görmemiş olan baş imrahor Ahmet Bey dolaylı bir şekilde azil haberini vermeyi üzerine aldı. Padişahı zorlamak maksadıyla ertesi gün orduyu teftiş etmek için hangi atına binmek istediğini sorarak aslında Paşa'lardan hangisini Sadrâzam olarak görmek istediğini anlatmak istedi. İmrahor'un gayesini sezen Padişah sonunda başmabeyinci Gazanfere dönerek; «Haydi git İbrahim'den Devletin mühürlerini al ve Cağaloğlu'na ver» dedi.

IX

Cağaloğlu Paşa Sadârete çıktığı gibi süratle azlolundu. Son seferlerde gevşekliğe alışmış olan ordu yeni Sadrâzam'ın askerî disiplinine itiraz ediyordu. Sancaklarını kaybettikleri için otuzbin Karaman, Güney Anadolu ve Saruhan askeri maaştan mahrum bırakılınca, ülkelerine dönerken Anadolu'nun her tarafında isyan çıkardılar, yağma yaptılar.

Damat İbrahim Paşa ile menfaat birliği yapmış olan Valide Sultan oğluna yazdığı mektuplarda Cağaloğlu'nun Sadrâzam olmasına şiddetle karşı koyuyordu. Bu mektuplar III. Mehmet'in eline İstanbul'a dönerken Kirmenli'de geçti, annesinin yazdıklarını okuduktan sonra mühürleri Cağaloğlu'ndan alarak tekrar İbrahim Paşa'ya verdi. Damat İbrahim Paşa'nın düşmanları olan Cağaloğlu, Saâdettin ve imrahor Ahmet görevlerinden azledildiler ve sürüldüler. Sadece Saâdettin Efendi ilerlemiş yaşı sayesinde sürgünden kurtuldu. Safiye Valide Sultan oğlunu karşılamak için Edirne yoluna çıkmıştı.

Padişah'ın İstanbul'a girişi Kanunî Sultan Süleyman'ın zafer dönüşlerini hatırlatacak ihtişamda oldu. Şah Abbas tarafından gönderilen Safevî elçisi maiyetindeki bin atlı ve armağanları ile Osmanlıların takdirlerini kazandı. Venedik elçisi Capello ile Fransa elçisi karşılama törenlerine katılmak ve çeşitli armağanlar sunmak suretiyle Haçova (Kèresztes) zaferinin şanını kutlamış oldular. Bu arada Fransa, III. Mehmet'i İspanyollara karşı Endülüslü Müslümanları desteklemek işin de kendisine yardımcı olmasını sağlamak istiyordu.

X

Kırım'daki hükümdarlık hanedanı Giray'lar arasında meydana gelen kanlı çatışmalar ve başarısızlıkla sonuçlanan birkaç Macaristan seferi, Valde Sultan ile Padişahı, Damat İbrahim Paşa'yı kaderi ile başbaşa bırakmaya zorladı.

Hem muktedir, hem de Safiye Sultan'a tâbi olmayı kabul edecek bir adamı bulmak için geçen zaman sonunda Mısır'da iken yaptığı hırsızlıklardan dolayı Yedi Kule Şatosu'nda yatan Hasan Paşa'ya sadâret tevcih edildi. Yıllar geçtikçe gözünü büsbütün para bürüyen Valide Sultan'a daha fazla servet vaad edilmişti; fakat Padişah'tan başmabeyinci Gazanfer'in idamını istemesi üzerine derhal gözden düştü. Yedikule'deki hücresinde 8 Nisan 1598 tarihinde boğularak idam edildi. Serveti de kendisi ile beraber kayboldu. Kaçan defterdarı sırrını da beraberinde götürmüştü.

Fazla parlak bir adam olmayan ikinci vezir Cerrah Mehmet Paşa teklifi geri çevirmesi mümkün olmayacak bir tarzda Sadrâzamlığa getirildi. Bu vezirin döneminde Avusturya ve Macar generallerinden Schwarzenberg ve Palfy, Raab kalesini beklenmedik bir anda kuşattılar. Kalenin Türk kumandanı, şehir halkının ihaneti sonucu açılan kapının ağzında, iki elinde kılıç şehit oluncaya kadar vuruştu. Cephaneliğe sığınan askerleri, Almanların zulmünden kurtulmak için barutları havaya uçurdular. Macaristan seferine katılan ordunun serdârı bu yenilginin acısını Almanlardan çıkarmak istedi, Theiss kenti üzerine yürürken durumdan memnun olmayan yeniçeriler kazan kaldırdılar, Serdâr'ın çadırını devirmeye teşebbüs ettiler.

İran seferleri sırasında kulakları kesildiği için Kulaksız Osman diye anılan kumandan, Almanların kuşattığı Budin'i teslim etmedi. Voyvodoları Mihail'in başında olduğu yirmibin Ulah, Eflâk'ı Türklerin elinden koparmak için eyalet beylerbeyi Hafız Paşa'nın üzerine yürümeye başladı; gittikleri yerlerde Hafız Paşa'nın kılığında bir kadın kuklasını halka gösteriyorlardı. Ulahların kahkahaları Türklerin utançlarından kızarmalarına sebep oluyordu. Yenilen Hafız Paşa Şumla üzerine çekildi. Mağlubiyetin yankısı Sadrâzam Cerrah Mehmet Paşa'ya kadar intikâl etti ve azledilen Paşa'nın yerine üçüncü defa Damat İbrahim Paşa getirildi.

Damat İbrahim Paşa yanında kırkbin yeniçeri ile Tuna boylarına sefere çıktı; elinde, azılı rakibi Rumeli Ordusu Serdâr-ı Satırcı Paşa'nın idamını emreden bir Hatt-ı Şerîf vardı. Yeniçeri Ağası Hasan, Serdâr'ın idamını uygulamak buyruğunu aldı. Edirne'ye gelen Ağa Serdâr'ı akşam yemeğine dâvet etti; sofradan kalkıldığı sırada Hasan Ağa göğsünde sakladığı Hatt-ı Şerîfi çıkardı ve konuğunun idamı için yayabaşıya işâret etti. Satırcı Paşa anında katledildi. Bu idam sırasında Edirne'de bulunmayan İbrahim Paşa bu idamın Hasan Ağa'nın eseri olduğuna dair yemin etmiştir. Hırvatlara has ihanet bu Paşa'da ihtiras ve dalkavuklukla birleşmekte, Sarayların verdiği cilânın altından bile barbar kavimlere ait bu kusurlar sırıtmaktaydı. Bir önceki sefer sırasında kaybedilmiş olan Gran Kalesi üzerine yürüyerek şehri geri aldı.

Kırım Hanı Gazi Giray ellibin kişilik Kırım Ordusunu Osmanlı Ordusuna getirmişti. Fakat Satırcı Paşanın idamı üzerine İbrahim Paşa'nın niyetlerinden çe-

kindi. Bu iki kumandan ordularını asla bir tek kumandanın emri altında toplamadılar ve müzakerelerini daima düzlük yerlerde, at üstünde ve yanlarında eşit sayıda süvari bulunarak yaptılar. Sonbahar geldiğinde Kırım Hanı, Tuna kıyılarında kışlamayı reddetti ve Ordusu ile beraber Kırım'a döndü.

Kışın Avusturyalılar ile barış görüşmeleri yapılmak istendi; fakat anlaşmak mümkün olmadı; barış olmasını arzulayan İbrahim Paşa sert bir disiplin ve her türlü şiddet hareketiyle yağma teşebbüsünü bastıran kuvvetli bir idare kurarak, Ulahların, Macarların ve diğer hıristiyan halkın Türklere karşı sevgi beslemesini sağladı. Hıristiyan yerli ahali ile askerleri arasında makul bir hoşgörü uygulayarak, din yüzünden doğan sürtüşmeleri önledi; Macarlar, Sırplar, Ulahlar, itaat altına alınamayan ve barbar olan Almanlara karşı gönüllü olarak Türk ordusunun saflarında yer alıyorlardı.

Macaristan savaşları 1600 yılından 1608 yılına kadar tarihe kaydedilecek kadar önemli olmadan ve bir netice vermeden devam etti. Bir savaş adamından ziyade bir Devlet adamı olarak davranan İbrahim Paşa Hükûmeti Belgrad'a nakletmiş gibiydi.

Safiye Valide Sultan ise İstanbul'da oğlu üzerindeki etkisiyle hüküm sürüyordu. Oğlu üzerindeki etkisini, ona fevkalâde güzellikte bir cariye hediye ederek daha da arttırmıştı. Valide Sultan tarafından Padişah'ın haremine sokulan bu güzel cariyeler siyasetinin vasıtaları ve sırdaşlarıydılar. O devrin Venedikli yazarlarına göre, Devleti yönetme, bu Valide Sultan'da önüne geçilmesi imkânsız bir ihtiras hâline gelmişti. Hürrem Haseki-Sultan'dan beri Harem'in bu derece Divan'ı etkisi altı-

na aldığı görülmemiştir. III. Murat devrinde Harem'deki entrikaları döndürmekle tanınmış Raziye Sultan adındaki hanım, arkasında muazzam bir servet ile Erzurum beylerbeyi olan bir oğul bırakmıştı; cenaze töreni pek muhteşem oldu; kendisine Beşiktaş Sarayı civarında imparatoriçelere lâyık bir türbe inşa edilmiştir. Valide Sultan sayesinde Devletin en yüksek makamlarında görev yapan Cenevizli Cağaloğlu Paşa ile Macar mabeyinci Gazanfer, servetlerini bırakabilecek akraba çocuklarını ülkelerinden getirtiyorlar ve İslâmiyeti seçtiriyorlardı. Gözde olanların tek kabiliyetinin hoşa gitmek olduğu bu kadınlar hâkimiyeti, zaman zaman gerçek Osmanlıların başkaldırmalarına sebep oluyordu.

Padişah'ın muhafazası ile yükümlü olan Sipahiler, Valide Sultan'ın yakın arkadaşı yahudi Kira'yı, tımarları para karşılığında satmakla itham ediyorlardı; Osmanlı geleneklerine göre tımarlar ancak askerî başarılar gösterenlere Devlet tarafından verilirdi. Askerin izzetinefsini kıran bu olay sonunda sipahiler, yahudi Kira'nın kellesini istemeye başladılar. İbrahim Paşa'nın yokluğunda Başkent'i yöneten Kaymakam Halil Paşa Sipahilerin bu kanlı isteğine karşı koymak cesaretini gösteremedi. Bir kısım isyancı asker tarafından köşkünde kuşatılan Kaymakam, yahudi kadına ve üç oğluna muhakeme edileceklerine dair buyruğu göndermeye mecbur oldu. Bu tefeci kadını asîlere teslim etmekle Valide Sultan'ın geleceğini kurtaracağını kestirdi. Kira ve üç oğlu Kaymakam'ın sarayının merdivenlerini çıkarken sipahiler tarafından parça parça edildiler. Koparılan uzuvları, bu kadınla Devlet işlerinde işbirliği yaptıklarından şüphenilen vezirlerin kapılarına çivilendi.

Aynı yıl içinde imparatorluk en büyük Devlet adamlarından biri olan tarihçi Saâdettin Efendi ile ölümsüz şair Bâkî'yi kaybetti. Yeniçeri kâtibi olan, Gürcistan seferi ile Macaristan savaşlarını anlatan «Zaferin kitabı» adlı eserin yazarı bir diğer tarihçi Ali Efendi de aynı yılın sonunda hayata gözlerini yumdu. Doğru, tarafsız ve cesaretli bir vakânüvis olan Ali, eserlerinde kendi milletini bile övmekten kaçınmıştır. Zamanını övmenin geleceği aldatmak olduğunu biliyordu. O, gelecek nesillerin tanığıdır; Türkler ona, bir zafer kazanmaktan daha fazla borçludurlar çünkü tarihlerinin üç saltanat dönemini bütün çıplaklığı ile anlatmıştır.

XI

Bu arada Eflâk voyvodası Mihail, İbrahim Paşa'nın devamlı Tuna boylarında olmasından rahatsız olarak barış istemeye başladı. İbrahim Paşa, Dimo adında bir Ulah'ı elçi olarak kabul etti ve Divan tarafından dinlenilmesi için İstanbul'a yolladı. Daha önce Eflâk savaşı sırasında Dimo tarafından ihanete uğrayan Hafız-Ahmet Paşa, Şeyhülislâm'dan bu Ulah'ın idam edilmesiyle ilgili bir fetva koparmaya muvaffak oldu. O sıralar Kaymakam olan Hafız Ahmet Paşa, Ulah elçisini işkenceler ile idam ettirdi. Bir elçinin dokunulmazlığına karşı işlenen bu tecavüzü şiddetle kınayan İbrahim Paşa, Valide Sultan'a bir mektup yazarak Hafız Ahmet Paşa'nın azledilmesini ve yerine Yemişçi Hasan Paşa'nın seçilmesini sağladı.

Bu müzakereler devam ederken, Mihail'in kendi dâvalarına aykırı geleceği endişesine kapılan Avusturyalılar, Erdel'e yolladıkları casusları vasıtasıyla asî voyvo-

dayı öldürttüler. İbrahim Paşa, Kırım Hanı'nın aracılığı ile Viyana ile yeniden bağ kurdu. Barış anlaşmasını imzalayacak iken ölüm onu Belgrad'da yakaladı. İstanbul'a getirilen cenazesi, hükümdarlara yapılan törenlere eş yücelikte bir törenle Şehzadelerin Camiîne gömüldü. İktidardaki uzun tecrübesi sayesinde Devlet Adamı ve savaşçı olan bu gözde Paşa, tıpkı Sokollu gibi fethetmekten ziyade yerleşmeyi doğru buluyordu. Hükümdarı adına, sıkılmadan düşmana barış teklif eden ilk Sadrâzam olma ünvanını da kazanmıştır. Akılcılığı sayesinde durdurmayı başardığı muharebeler, ölümü üzerine yeniden alevlendi.

Valide Sultan, Sadrâzamlığı Yemişçi Hasan Paşa'ya verdirmiştir. Padişah, Hasan Paşa'ya, İbrahim Paşa'nın atlarını, develerini, katırlarını, silâhlarını armağan etti. Hattâ, matem süresi dolduktan sonra İbrahim Paşa'nın dul evdeşi Ayşe'yi de kendisine vereceğini vaad etti. Hasan Paşa debdebe ile Tuna kıyılarına hareket etti. Altmışbin yeniçeri ile sipahi kendisine Belgrad'ın karşısında, Tuna'nın sol kıyısında Semlin'de erişti.

Arşidük Ferdinand'ın kumandası altında olan Avusturya ordusu, Kanije kalesini muhasara ediyordu. Tiryaki Hasan Paşa kaleyi eski devirlerin bir Osmanlısı gibi savunuyordu. Sadrâzam'ın yaklaştığını duyan Avusturyalılar kuşatmayı kaldırdılar; topları ve binlerce ceset Kanije önlerinde kaldı. Kaçış acelesi içinde olan Arşidük çadırını içindeki eşyaları ile beraber bırakmıştı Birkaç gün içinde yirmibin tutsak, Avusturya ordusunun bütün serveti ve ağırlıkları Tiryaki Hasan Paşa'nın eline düştü. Hepsini askerlerine dağıtarak kendisi, zaferin şanı ile yetindi. Ferdinand'ın çadırı ile toplar ganimet olarak Sadrâzam'a yollandı.

Tiryaki Hasan Paşa ile karşılaşan Sadrâzam onu üç tuğlu vezir yaptı ve şanına lâyık üç at armağan etti. Padişah da Sadrâzamı'nı mükâfatlandırmak için kırkbin düka altın ile İbrahim Paşa'nın dul eşi Ayşe'yi yolladı

XII

Macaristan'da bu başarılar devam ederken Anadolu'da ortaya çıkan Karayazıcı adında bir asî, Türkmenleri III. Mehmet'e karşı ayaklandırıyor ve Osmanlı paşalarına karşı zafer üstüne zafer kazanıyordu. Orta ve Güney Anadolu'nun tam sindirilmemiş aşiretlerinin isyan sebepleri, vergiden muaf tutulmalarını sağlamaktı. Meşhur Sadrâzam Sokollu'nun oğlu nihayet Karayazıcıyı Kayseri yakınlarında sıkıştırdı ve imha etti. Canik dağlarında can veren asînin taraftarları önderlerinin cesedini parçalara ayırdılar ve herbirini Anadolu'nun ayrı bir bölgesine götürerek gömdüler.

Kardeşi Deli Hasan ağabeyinin sahip olduğu sempatiyi elde etmeyi başardı; Anadolu'da cıkardığı isyanlarla Sokolluzâde'yi bunalttı ve sonunda onun Tokat'a sığınmasına sebep oldu. Asîler direnme görmeden Tokat vâdisini yağmaladılar; güzelliği ve ihtişamı yüzünden Cennet Bağı diye anılan Sokollu'nun bahçesi de yağmadan kurtulamadı.

Yenilgisinden dolayı Sokolluzâde'yi cezalandırmak isteyen Padişah, Karayazıcı'nın taraftarlarına karşı Tokat ordusunun Serdârlığına Hüsrev Paşa'yı getirdi. Fakat Sokolluzâde adından, zenginliğinden ve rütbelerinden dolayı o kadar gururluydu ki kimse azledildiğini haber vermeye cesaret edemedi. Kendisinin serdârlık-

tan azledildiğini söyleyen her kim olursa olsun hemen katledeceğini açıkladı. Padişah'ın buyruklarına itaat etmesini öğütleyen kardeşi ile kâhyası ölümden zor kurtuldular. Tokat'ı asîlere karşı bir kahramanın cesareti ve kaderciliği ile savunuyordu; yine bir sabah sarayının merdivenlerinde oturmuş birliklerine mutat emirlerini verirken görevli bir tüfekçi bir çıkıntının üzerinden serdârı nişanladı ve bir atışta cansız yere serdi. Tokat kenti de onunla beraber düştü. Asîlerin önderi Deli Hasan çeteleri ile Batı Anadolu'yu istilâ etti ve Kütahya'da yeni serasker Hüsrev Paşa'yı kuşattı. Bastıran kış, bu teşebbüsün yarım kalmasına sebep oldu.

Babası gibi Kaptan-ı Deryâlığa getirilen Cağaloğlu Paşa, Afrika kıyılarını Andrea Doria ve Cordoue'lu don Juan'a karşı korurken, İtalya sahillerini darmadağın ediyordu. Macar krallarının mezarlarının bulunduğu ve taht şehri olarak kullanılan Stuhlveissenburg, Sadrâzam'ın eline geçti. Ortadan geçen Tuna ile ayrılan Budin ile Peşte, biri Almanların diğeri Türklerin kuşatmasına sahne oldu. İbrahim Paşa'nın ölümünden sonra geri dönen Kırım Hanı Gazi Giray Han ülkeyi yağmalıyor ve Tokay şaraplarının letafeti üzerine Türkçe şiirler döşeniyordu. Muharebeler dağınık ve gayet gevşek geçiyordu.

Avrupa'daki muharebelerin gayesizliği ve Anadoludaki başarısızlıklar İstanbul'da sipahilerin vatanseverliğini canlandırıyordu. Kâtiplerine bir dilekçe yazdırarak, silâh elde Padişah'ın sarayına kadar geldiler ve her iki saltanat döneminin gözdesi mabeyinci Gazanfer'in, eski Kaymakam Saatçi Hasan Paşa'nın ve dördüncü vezir Tırnakçı Hasan Paşa'nın kellelerini istediler. Sipahi-

lerin iddialarına göre saray içindeki rüşvet ile Padişaha fısıldanan kötü öğütler hep bu kafalardan çıkıyordu İmparatorluğun kendisine gelmesi için bu fesatçıların kanı şarttı.

Sarayında kendi muhafızları tarafından kuşatılan III. Mehmet, dış avluya kurulan bir taht üzerinde, başkaldıran sipahilerle bir hükümdardan ziyade yalvaran bir adam olarak müzakere yaptı. Sipahilere karşı en yakın gözdelerinin kellelerini boşuna savundu; Padişaha bağışlanan birisi yerine bir diğerinin kellesi talep ediliyordu. Yedikule şatosundan çıkarılan Saatçi Hasan Paşa elinde Sadrâzam'ın emirleri olduğu halde Anadolu'da sadece görevini yaptığını ispat ederek kendisini bağışlattı. Tırnakçı Hasan Paşa sipahilerin önünde diz çökerek hayatının bağışlanması için yalvardı ve sonunda yeniçerilerin tavassutu ile affedildi. Fakat Padişaha ve Valide Sultan'a çok daha yakın oldukları için daha fazla sorumluluk altında bulunan Kızlar Ağası Osman Efendi ile Akağası Gazanfer, III. Mehmet'in gözyaşları arasında sipahilerin ellerine teslim edildiler. Padişahın idamlara katılması ve gözdelerinin cesetleri önünde sipahileri selâmlaması istendi.

XIII

Valide Sultan'ın acele ile yazılmış mektupları sayesinde durumu öğrenen Sadrâzam, gizlice fakat süratle düzeni sağlamak üzere İstanbul'a geliyordu. Başkent'in kapılarına geldiğinde Yemişçi Hasan Paşa sipahilerin kendisini içeri koymayacaklarından kuşkulanarak geceyi bekledi. Karanlıkta gizlice sarayına geçti. Dönüşünü haber alan Padişah kendisine bir hadımağası göndere-

rek onu destekleyeceğine dair teminat verdi. Yine gece yarısı, rakibi olmasına rağmen Kaymakam Mahmut Paşa ile iki kazasker Sadrâzamı ziyarete gelerek otorite sağlanması ve suçluların cezalandırılması konularında görüşlerini belirttiler. Alınacak sert tedbirleri fetvasıyla desteklemesi istenen Şeyhülislâm gözükmedi. Aleyhlerine tedbirler alınacağını haber alan sipahiler, Şeyhülislâmı evinde göz hapsine almışlar ve kendisinden Sadrâzamın idamına dair bir de idam fetvası koparmışlardı. Şeyhülislâmın bu fetvasından çekinen Yeniçeri ağası ile iki kazasker, Yemişçi Hasan Paşa'yı terkederek, idam fetvasını yerine getirmek için hazırlıklara başladılar.

Düzeni sağlayacak güçlerin liderleri tarafından terk edilen Hasan Paşa, etrafında yaratılan boşluğu cesaretle karşıladı. Hemen Padişaha bir mektup yazarak durumu bildirdi: «Yeniçeri Ağası Mahmut bize ihanet etmektedir. Asîlerle işbirliği yaparak benim devrilmem hâlinde onlara otuzbin düka vaad etmiştir. Size vereceği dilekçeyi şöyle cevaplandırmak gerekir: Vezirimin her yaptığı şey benim emirlerimle olmaktadır; hiç kimsenin Devlet'in yüce işlerine karışmasını istemiyorum.» Ayrıca Sadrâzam ertesi geceye kadar Mahmut'un kellesinin vurularak entrikaların son bulmasını ve suç ortaklarını korkutmasını istiyordu.

Sultan III. Mehmet Hatt-ı Şerîf ile Yeniçeri Ağasının idamını kabul ettiğini bildirdi; başmabeyinci Kâzım Efendi idamı yapmakla görevlendirildi; fakat bir tuzaktan şüphelenen Mahmut, Kâzım'ın elinden kaçtı ve yeniçerilerin kışlasında saklandı. Ertesi sabah kışlalarda tam bir askerî ayaklanma havası esiyordu.

XIV

Cesaretinden ve taraftarlarından başkasına güvenmeyen Yemişçi Hasan Paşa sarayının önünde tedbirler aldırdı ve davranışları ile bütün bir gün sipahileri meşgul etti. Gün batarken, henüz nişanlısı olan fakat yanında kalan İbrahim Paşa'nın dul evdeşinin bulunduğu köşke sığınan Yemişçi Hasan Paşa'yı sipahiler her tarafta aradılar ve hareme giremediklerinden, bulamadılar. Gecenin karanlığından istifade ederek bahçenin bir kapısından kaçtı ve bir gün önce kellesini istediği Yeniçeri Ağasının evine yerleşti. Buradan hâlâ kendisine sâdık olarak bildiği kumandanlara ve beylere haberler salarak askerleri ile ertesi gün Süleymaniye Camii'nin tam karşısındaki Yeniçeri Ağası'nın evi önünde toplanmalarını istedi.

Gün doğarken Camii'in önü, meydan ve Yeniçeri Ağası'nın sarayının avlusu bir ordu kışlasını andıracak şekilde askerle dolmuştu. Sabah namazını Cami'de kılan Hasan Paşa sonra yüksekçe bir yere çıktı ve kalabalığa karşı Padişah'ın mesajını okudu. Bu mesajında Padişah şöyle hitap ediyordu: «Benim yiğit kullarım, yeniçeriler, sizlere minnettarım! Her zaman sizin yanınızdayım; atalarımın devirlerinden beri her zaman sâdık kaldınız. Yine görevinizin başına dönün ve Sadrâzamımı destekleyerek sefil asîleri cezalandırın.»

XV

Padişahlarının sözlerinden duygulanan yeniçeriler Sadrâzam olmadan önce kendileri gibi bir asker olan Yemişçi Hasan Paşa'yı takip ederek Padişah'ın iltifatla-

rına lâyık olmaya çalışacaklarına dair yemin ettiler Hepsi birden, «Hain Şeyhülislâmı hemen azledin!» diye bağırdı; Hasan da onlara, «Herşey sizin istediğiniz gibi olsun» diye cevap verdi.

Derhal ulemâ ile beş vezir aceleyle Cami içinde toplanan Divan'a çağırıldı. Divan'ın alacağı kararlara peşinen itiraz edeceğini belirtmek için gelmemekte direnen Cağaloğlu Paşa haricinde diğerleri hemen Sadrâzam'ın buyruğuna uydular. Divan çalışmalarını sürdürürken, yeniçeri subayları Atmeydanı'nda bekleyen sipahilerle pazarlığa giriştiler. Sipahiler ileri sürülen her barış teklifini geri çeviriyorlardı.

Saraydan gelen mabeyinciler Şeyhülislâmın azledildiğini yerine, aydın fikirleri ve faziletleri ile tanınan ulemâ'dan Mustafa Efendi'nin seçildiğini bildiren fermanı Süleymaniye Camiî'ndeki Divan'a teslim ettiler. Bir diğer fermanla, bir gece önce kaçan Yeniçeri Ağası Mahmut Paşa'nın azledildiğini ve yerine Ferhat Paşa'nın tâyin edildiği bildiriliyordu. Yeni Şeyhülislâm hiç tereddüt etmeden isyancı sipahilerin terhis edildiklerini ve subaylarının idam edilmeleri gerektiğini bir fetvayla açıkladı. Ferhat Paşa arkasına taktığı yeniçeriler ve halk ile Atmeydanı'nı sipahilerden temizledi, sığındıkları Kurşunlu Hanı'nı bastı ve hepsini imha etti. Öğle namazından önce bütün İstanbul sokaklarında isyan tamamiyle bastırılmış ve iktidar yeniden Saray'ın eline geçmişti.

Askeri isyana teşvik etmekle suçlanan bazı kişilerin hemen idam edilmesi Yemişçi Hasan Paşa'nın kudretini göstermektedir. Eski silâh arkadaşlarından Poyraz Osman kusurlarını kabul etti ve kadınlar gibi boğdurula-

rak değil de asker gibi kafası vurularak idam edilmek istediğini belirtti. Poyraz Osman'la yine asîlerin önderlerinden Oğuz'un kelleleri vuruldu. Elebaşlardan en azılı olanı Kâtip Cezmi İstanbul'dan kaçmak için bir tabut içinde Üsküdar'a geçti. Bu hile sayesinde kanunun kılıcından kurtuldu ama katillerin kılıcı onu yakaladı: Kaçarken yanına aldığı servetini paylaşmak isteyen hizmetkârları onu Manisa dağlarında boğazladılar.

Şeyhülislâm ile Kaymakam beraberce bir camiye sığındılar ve imamların muhafazası altında ölüm fermanlarına meydan okudular. Taşıdığı yüksek rütbeye rağmen, vezirlerden biri Sadrâzamın emri üzerine ve onun nezareti altında kafası kesilerek idam edildi. Saatçi Hasan Paşa Trabzon'a sürüldü; Sadrâzam'ın ısrarla kellesini istediği Cağaloğlu Paşa hayatını Valide Sultanın damadı olması sayesinde kurtardı, ama görevli bulunduğu Kaptan-ı Deryâlık makamına ait işleri takip etmek için bir daha Divan'a gitmeye cesaret edemedi.

Sarayın türlü oyunlarına göre siyasetini ayarlamaktan âciz kalan Yemişçi Hasan Paşa, intikamını almaya çalıştığı efendisinin teveccühünü kaybetti. Yeniçeri Ağası Ferhat, Şeyhülislâm ve defterdar, Sadrâzamı Venedikli Safiye Valide-Sultan'ın gözünde küçük düşürmeye karar verdiler. İcabında Padişaha bile karşı desteklerini sağlamak ümidiyle Yemişçi Hasan Paşa'nın yeniçerilere haddinden fazla para vererek onları rüşvete teşvik etmek isteyen zalim bir müstebit olduğunu iddia ettiler.

Hasan Paşa, efendisinin bakışlarındaki kuşkuları sezmeye başlamıştı. O sıralarda Valide Sultan, Davut Paşa kışlasında çok iyi tahkim edilmiş bir saray yaptırıyor-

du; gayesi İstanbul'da baş gösterebilecek herhangi bir yeni ayaklanma olayında etrafı tamamen kışla olan bu emîn yere sığınmaktı. Bir gün Padişah, Sadrâzam ile yapılmakta olan bu sarayı gezerken, Hasan Paşa çok acele bir mesele için Padişahın toplantı yapmasını istedi. Genellikle sadrâzama karşı yumuşak ve nâzik davranan Padişah o meselenin görüşülmesini bir daha sefer ki divan toplantısına bıraktı. Hasan Paşa azledileceğini anladı, fakat önlemek için bir teşebbüste bulunmadı.

Padişahın reddinden sonra yapılan ilk Divan toplantısından sonra sarayına çekilip Valide Sultana bir mektup yazan Sadrâzam'a gelen Başmabeyinci, mühürleri teslim etmesini bildirdi. Hiç itiraz etmeden mühürleri teslim etti ve hemen evdeşi Esma Sultana ait bulunan Boğaziçi'nde Sütlüce mevkiindeki bahçelerine çekildi.

Sevdikleri Sadrâzamın azledildiğini duyan Yeniçeriler, Yemişçi Hasan Paşa'nın düşmanları oldukları kesin olarak bilinen Ağa'ları Ferhat Paşa'ya ve Şeyhülislâma karşı ayaklandılar; evlerini kuşatarak kundaklamakla tehdit ettiler. Şeyhülislâm ile Yeniçeri Ağası, Sadrazâmın yokluğunda Hükûmeti idare eden Kaymakam Cerrah Paşa'nın evine sığındılar.

Padişah bu gürültülere aldırmadı, yeniçerileri kendi aralarından cıkan yeni bir Ağa ile memnun etti; Şeyhülislâm'ın maiyetinde olan Kâzım adında biri yeni Sadrâzam beklenirken Kaymakam olarak tâyin olundu. Aslen asker olan bu iki adam ordunun hoşnutsuzluğunu giderebildi. O sıralarda Mısır beylerbeyliği yapan ve sert mizacı yüzünden Yavuz diye anılan Malkoçoğlu Ali Paşa sadâret mührünü aldı.

Başkent, Valide Sultan'ın mahir bir oyunu sayesinde huzura kavuşurken, Padişah tarafından yollanan on

dilsiz Sütlüce'deki çiftliğin Harem dairesinin kapılarını kırarak içeri girdiler ve Yemişçi Hasan'ı evdeşinin kollarından alarak, son nefesini verirken çığlıklarının duyulmaması için kuytu bir yere sürüklediler ve boğdular.

XVI

Bir dilsiz vasıtasıyla mühürleri Mısır'a kadar yollanan Yavuz Ali Paşa, Suriye üzerinden İstanbul'a gelirken yolda etrafa dehşet saçtı.

Şam'da isyan etmiş olan askerler cellâtları önünde teslim oldular; Adana'da kesilen kafalar ve eller onun geçtiğini belli ediyordu; onu karşılamak için önceden Konya'ya gelmiş olan dört vezir, Piyâle, Hüsrev, İbrahim ve Ali Paşa'lar rüşvetçi oldukları iddiasıyla hem huzurundan, hem de şehirden kovuldular; Akşehir'de, asî Türkmenlerin önderi kendiliğinden gelip Yavuz Ali Paşa'ya teslim oldu.

Bir diğer asî Deli Hasan teslim olma şartlarını ihtiyatla seçti. Sadrâzam onu affetti ve Bosna sancakbeyliğine tâyin ederek Anadolu'da işlediği suçları Avusturyalılara karşı kazanacağı zaferlerle telâfi etmesini istedi. Bu şekilde bağışlanan Sokolluzâde'nin galibi Deli Hasan yanında onbin celâlî askeriyle İstanbul Boğazından geçerken etrafa korku saldı. Bir kısmı bellerine kadar çıplak olup boyunlarında çeşitli muskalar ve garip cisimler taşıyordu; diğer kısmı saçlarını kadın gibi uzatmıştı; ellerinde, atları ürkütmek için uçları beyaz paçavralar sarılmış tahta mızraklar vardı; uzun tesbihler ve deve kemikleri ipten yapılmış üzengilerinin kenarına asılmış, yürürken acaip sesler çıkartıyordu. Bun-

ları başlarında Deli Ali olduğu halde gören Kırım Hanı, beraber çarpışmayı reddederek geri çekildi. Celâlî ordusu tek başlarına Tuna'yı aştılar ve önderleri Deli Ali ile beraber hemen hemen hepsi Peşte yakınlarında Avusturyalılar ile vuruşurken şehit düştüler.

XVII

O sıralarda meydana gelen kanlı bir olay sarayı içinden sarstı.

Padişahın oğullarından en büyüğü olan Şehzade Mahmut şana olan sabırsızlığı ile askerî başarıları sayesinde haklı olarak halk ve ordu arasında sevilmeye başlamış bu yüzden babaannesi Valide Sultan'ın endişelerini üzerine çekmişti. İşte bu şehzade, durmadan Anadolu'da huzursuzluk yaratan celâlileri bastırmak için hazırlanan ordunun serdârlığının kendisine verilmesi için Padişaha ve vezirlere ısrar etmişti. Muhtemelen bir saray entrikasının oyuncağı olan bir dervişin Şehzade Mahmut'a, Anadolu'da başarıya ulaşacağı ve huzuru sağlayacağı yolundaki kehaneti Şehzâde'nin büsbütün bu işe düşmesine sebep olmuştu. Halk arasındaki sevgisinin sağladığı avantajları düşünen birkaç kumandan ve vezir de bu işe karışınca, dilsizler genç Şehzade ile annesini, dervişi ve işbirlikçilerini boğdular. Ortalığı saran sükût her türlü dedikoduyu bastırdı; suç ve ceza asla sarayın duvarlarını aşmıyordu.

XVIII

Sultan III. Mehmet, Yemişçi Hasan'ın ve hasretine dayanamayan Ayşe Sultan'ın ölümlerinden dolayı duy-

duğu pişmanlıktan bir an olsun uzaklaşmak için 1603 sonbaharında Edirne'deki bahçelerine çekildi. Padişah aynı zamanda Tuna üzerinde seferde olan Yavuz Ali Paşa'nın harekâtı hakkında daha kısa zamanda bilgi alabiliyordu.

Safevî Şah'ı Abbas, Osmanlı sınır beylerbeyleri tarafından kışkırtılınca üzerlerine yürüdü ve Erzurum ile Kars'a kadar dayandı; Bağdat'ı tehdit etmeye başladı. Tehlikenin büyüklüğü karşısında acele toplanan Divan, İran seferine katılacak ordunun serdârlığının Trabzonda sürgünde olan saatçi Hasan Paşa'ya verilmesini uygun gördü. Padişah'tan ve sadrâzam'dan yoksun kalan Başkent Hükûmeti kendi kendine birşeyler yapmaya çalışıyordu.

Henüz gençliğinin kudreti üzerinde olan III. Mehmet hiçbir kaygu duymadan Edirne'de haremağalarının ve kadınların arasında yorgunluk gidermeye çalışıyordu. Bir gün padişah at üzerinde şehrin içinden geçerken kendisini durduran ve Allah adına konuştukları için Osmanlı âdetlerinin dokunamadıkları dervişlerden biri Sultan'ın yüzünde şehvetin verdiği yorgunluk belirtilerini farkedince birkaç gün sonra başına büyük bir felâket geleceğini haber verdi. Ruhu vücudundan çok daha zayıf olan Sultan Mehmet'in, bâtıl inançlarının kendisine ilâhî bir hüküm gibi gösterdiği bu sözler büsbütün yıkılmasına sebep oldu. Raslantı sonucu dervişin kehânetinden ellibeş gün sonra hayata gözlerini yumdu.

Annesinin saltanatı denilecek bir devir yaşayan Sultan III. Mehmet'in ölümü ile imparatorlukta tahtı sallayacak büyük karışıklıklar ve parçalanmalar meydana gelecektir. III. Mehmet'i mizacının talihsizliğinden do-

layı suçlamak mümkün değildir. Tabiat onu iyi ve doğru olarak yaratmıştı; zaafları hep düşüncesizliğinden ileri gelmiştir; adına işlenen cinayetlerin asıl sahipleri ise gözdeleri ve annesidir.

Mizaç bakımından farklı, fakat ihtirasları bakımından ortak olan üç kadın, İngiltere'de Kraliçe Elizabeth, Fransa'da Cathèrine de Medicis ve İstanbul'da Venedikli Safiye Sultan sanki onbeşinci yüzyılın sonlarında üç imparatorluğu yönetecekleri önceden belirlenmiş gibi zaman zaman dünyayı hayrete düşürecek olayların kahramanları olmuşlardır. Bunlardan birincisi iradesinin yarattığı zulmü, ikincisi din maskesi altında sarayda işlettiği kanlı entrikalar ve üçüncüsü de bir Harem üzerinde kurduğu ihtiras ve hayranlık ağları ile tanınmıştır. Aralarından hiçbiri düşmanlarına aman vermemiştir. Elizabeth gözdeleri ile bir kraliçenin kafasını kestirmiş, Catherine de Medicis bir mezhep taraftarı olanları bertaraf etmek için milletinin bir kısmını katlettirmiş, Safiye Sultán tahtı herhangi bir rakipten korumak maksadıyla III. Mehmet'e ondokuz erkek ve bir kızkardeşini boğdurtmuştur. Avrupa ve Asya'nın birbirilerine kandan başka verecekleri birşey yoktur; fakat Elizabeth siyaset, Mèdicis mezhep ve Safiye de annelik yüzünden kan dökmüşlerdir. Birincisi bir kraliçe, ikincisi bir muhteris, üçüncüsü de bir anne idi. Çeşitli sebepler intikamlarını açıklamakta, fakat aynı dehşet hepsini birden sarmaktadır. Ancak ne siyaset, ne din, ne de annelik, bu kadınların tuttukları âsâ ile beraber kanlanan ellerini temizleyebilir.

XIX

III. Mehmet'in çeşitli kadınlardan olan dört oğlundan ikisi olan onbeş yaşındaki Şehzade Ahmet ile onüç yaşındaki Şehzade Mustafa sarayda bulunuyorlardı.

Şehzade Ahmet ne kusuru, ne de faziletli olan ve başlarında bulundukları milletlerin hâtıralarında tahta geçiş ile ölüm tarihlerinden başka bir iz bırakmayan tiplerdendi. Şehzade Mustafa doğuştan geri zekâlı olup her türlü entrikaya âlet olacak yaratılışta idi. Aklî dengesi bozuk olanlara saygı göstererek bir nevi talihsiz şahsın kaderinde ilâhî mukadderata karşı gelmeyen Osmanlılar sayesinde, bu geri zekâlı şehzade idam edilmekten kurtuldu. Venedikli Safiye Sultan tarafından oğlu III. Mehmet'e vaktiyle verilmiş olan güzel Haseki, yeni Valide Sultan olunca Taht'ın selâmeti için, belki dinî duygularından, belki de merhametinden dilsiz cellâtların geri zekâlı çocuğu öldürmelerine izin vermedi. Kardeşine karşı şefkat besleyen Şehzade Ahmet de onu yasalara ve saray geleneklerine karşı korudu.

Annesi ve Lalası Mustafa tarafından yönetilen genç Veliaht, Saray'da babasının ölümünü duyan ilk şahıs oldu. Annesinin öğütü üzerine titreyen bir elle Sadrâzamın yokluğunda her türlü idarî işin başında bulunan Kaymakam Kâzım Paşa'ya bir Hatt-ı Şerîf yazdı. Bütün başkent halkı gibi Kâzım Paşa da III. Mehmet'in hastalığından ve ölümünden habersizdi. Hatt-ı Şerîf'in okunması güç kelimelerini çözmeye çalıştı ama beceremedi; Hatt-ı Şerîf'i getiren Akağası'na dönerek, «Sana bu yazıyı kim verdi; Sultanımızın yazısıyla ilgisi yok» dedi. Akağası bu mektubu Haremağası'ndan aldığını ve ken-

disine getirmek üzere görevlendirildiğini belirtti. Büsbütün endişelenen Kâzım Paşa, Devlet Kâtibi Hasanzâde'nin yardımıyla nihayet Hatt-ı Şerîf'i çözmeyi başardı; kâğıtta şöyle yazıyordu: «Kaymakam, Tanrı'nın emriyle babam vefat etti ve ben senin efendin oldum; şehirde düzeni sağla, en ufak bir olayda bunu kellen ile ödersin.»

Bu haber, bu emir ve bu tehdit Kaymakamı bir tuzağa düşmüş olmak veya bir Padişahın buyruğunu yerine getirmemek arasında bıraktığı için fena halde korkuttu. Hemen Kızlarağasına bir mektup yazarak karanlıkları aydınlatmasını istedi. «Şahsıma anlamını çözemediğim bir Hatt-ı Şerîf geldi; bunun gerçek ve ciddî bir emir mi, yoksa beni denemek için yapılmış bir oyun mu olduğunu anlamak istiyorum.»

Bu mektuba cevap olarak Akağası, Kaymakamı alarak saraya götürdü. Kâzım Paşa orada genç Padişahın çoktan tahta oturduğunu ve etrafında saray'ın yüksek rütbeli erkânının yer aldığını gördü. Hemen efendisinin önünde diz çöktü, eteğini öptü ve müteveffa Sultan Mehmet'in cenaze töreni için gerekli hazırlıklara başladı.

Divan'ın üyeleri, çağrılmalarının sebebi açıklanmadan derhal saray'da olağanüstü bir toplantıya çağrıldılar. Saray'a geldiklerinde Harem'in son kapısına açılan merdivenlerin başında boş bir taht gördüler; hiçbir şey sormaya cesaret edemeden taht'ı çevrelediler ve Sultan Mehmet'in gelmesini beklediler. Ansızın Harm'in kapıları açıldı ve başında siyah matem sarığı ile onbeş yaşında genç bir Sultan gözüktü. Çavuşların haykırışları arasında taht'a oturan genç Padişah vezirlerin öpmesi için elini uzattı. İlk önce cenaze merasimi başladı. Ka-

tılanlar sarıklarının etrafına siyah bir şal geçirdiler; Sultan Mehmet'in tabutu musalla taşına kondu; başında hafızlar Kur'an-ı Kerîm'den âyetler okuyordu; yetimlere bağışlarda bulunuldu; nihayet genç Padişah, Sadrâzamın gelmesini beklemek üzere saray'a çekildi.

XX

Efendisinin ölümünü Belgrad'da öğrenen Sadrâzam Malkoçoğlu Yavuz Ali Paşa, Padişahın ölümünden sekiz gün sonra İstanbul'a vardı. I. Ahmet onu yeniden Sadrâzam olarak seçti ve Saltanat döneminin ilk günlerinde lâzım olur gerekçesi ile Mısır'dan getirilen yüzyirmibin düka altınını askerlere dağıttırdı.

Venedikli Sultan Safiye maiyetini teşkil eden yüzlerce köle ve cariye ile gözden düşenlerin sürgün yeri olan şahane, fakat hüzünlü eski Saray'a yollandı. Daima bu prensesin hizmetinde olan Kapuağası ile Kızlarağası görevlerinden azledildiler; yine Valide Sultan'ın defterdarı boğduruldu; yeni Valide Sultan uzun zamandır taşıdığı boyunduruğun intikamını alıyordu.

Bîat merasiminden sonra genç Padişah, Sadrâzamın hemen Macaristan'daki ordunun başına dönmesini buyurdu. Yavuz Ali Paşa bu emirde, kendi askerî dehâsını arzu eden ama Padişah üzerinde etkili olmasını istemeyen Lala Mustafa Paşa'nın ve Harem'in kuşkularını sezdi. Aynı gün Cağaloğlu Paşa, Şah Abbas'a karşı savaşacak ordunun başına Serdâr olarak tâyin edildi.

Safevî Şah'ı bu arada Şerif Paşa kumandasındaki Osmanlı Ordusunu bozmuş ve onu Revân'da teslime zorlamıştı. Şerîf Paşa, Şah ile teslim şartlarını görüşmek

üzere Safevî Ordugâhına geldiği gün Şah Abbas'ı silâhlarını kuşanmış ve etrafında bütün eyaletlerinin Hanları olduğu halde gösterişsiz bir Otağ'ın köşesinde kendisini bekler buldu. Şah Abbas hükümdar olmak için önce asker olmanın gerektiğini anlamıştı. Mağluplara şiddetle çattı ve Osmanlıların son sığınakları Kars üzerine yürümeye devam etti.

Cağaloğlu Paşa birkaç gün sonra Padişahın ordularının şerefini kurtardı; fakat yeniçerilerin hoşnutsuzluğu karşısında kışlamak üzere Erzurum'a dönmeye mecbur kaldı.

XXI

Gözü arkada kalan Yavuz Ali Paşa başkentten uzaklaştı; ama İstanbul'dan sonra ilk konak yeri olan Halkalı'da durarak hazinenin gelmesini bahane ederek beklemeye başladı. Padişah kendisine, «Eğer kellesini kaybetmek istemiyorsa hemen hareket etmesini» buyurdu.

Görevinin biteceğini hisseden Yavuz Ali Paşa, Belgrad'a geldiğinde manevi bakımdan çökmüş olduğu için fazla yaşamayarak öldü. İmparatorluğun mührü, maalesef Niğbolu'da uğradığı yenilgi ile meşhur Hafız Paşaya tevdi edildi. Bu Paşa'nın Sadâreti kabul etmemesi üzerine sınır boylarında ömür geçirmiş yaşlı bir kumandan olan Lala Mehmet Mustafa Paşa sadrâzam oldu. Harem'in gayesinin seçilen sadrâzamların daima başkentten uzak tutulmasını böylece İmparatorluğun Lala Mustafa Paşa ile Valide Sultana bağlı Kaymakamlarla idare edilmesi olduğu anlaşılmaktadır.

Sürgün olarak bulunduğu Anadolu'da haddinden fazla vergi topladığı iddia edilen Kâzım Paşa'nın kelle-

sini almak üzere bostancıbaşı Anadolu'ya gönderildi. Yakınları tarafından durumu öğrenen Kâzım Paşa, bostancıbaşı'nın karşısına çıkmadan başka bir yol takip ederek İstanbul'a geldi. I. Ahmet sözde onu bağışlamış gibi yaparak huzuruna çıkmasına izin verdi.

Bütün divan üyeleri hazır bulunuyordu; birden ifadesini değiştiren Sultan Ahmed hakaretâmiz bir şekilde Kâzım Paşa'ya neden iki defa Hatt-ı Şerîf'ine itaat etmediğini sordu. Hemen Şeyhülislâm tarafından hazırlanan bir fetva ile talihsiz kaymakam'ın idam edilmesi uygun bulundu. Yaşı icabı kan dökmenin ne demek olduğunu pek anlamayan I. Ahmed'in bir işareti üzerine içeri giren bostancılar anında Kâzım Paşa'yı boğdular. Cellâtlar tarafından istikrahla gübre taşıyan bir atın üzerine konan cesedi İstanbul sokaklarında dolaştırıldı.

Genç Padişah yeni kaymakam Mustafa Sarıkçı'ya dönerek, «İyi bak, sen de aynı hatâları işlersen, aynı şekilde idam edilirsin.» dedi.

Birkaç ay sonra, zaten Şeyhülislâm ve baş defterdar tarafından Kaymakam'ın aleyhinde doldurulan Padişah, para yokluğundan yeniçerilerin maaşlarını birkaç gün geciktirdiği gerekçesiyle suçlanan Mustafa Sarıkçı anîden saraya çağrıldı. Sultan Ahmed'in etrafında Kaymakam'ın bütün düşmanları yer almıştı, Padişah'ın bir el hareketiyle atılan bostancılar hemen kaymakam'ı boğdular cesedini Divan çeşmesinin yalağına attılar.

Tahttaki bu genç hükümdar için cesetler bir oyuncak gibi geliyordu; annesiyle dalkavuklarının berbat öğütleri sayesinde öldürmenin hüküm sürmek olduğunu sanıyordu.

Sinan Paşa'nın torunlarından biri Kaymakam seçildi.

Padişah daha onbeş yaşını doldurmadan Osman ve Mehmed adında iki şehzadeye sahip olmuştu.

XXII

Sadrâzam her gün Belgrad'da Almanya ile müzakere ediyordu. Avusturya İmparatorluk elçileri son seferdenberi karşılıklı alınan yerlerin iadesini, Kanije'nin geri verilmesini ve Padişah'ın Erdel üzerindeki haklarından vazgeçmesini istiyorlardı. Yapılan bir mütareke ile barış görüşmelerinin açılması sağlandı; önce Peşte'de, sonra Budin'de görüşmeler devam etti. Bir süre daha kopuk kopuk devam eden görüşmeler sonunda Macaristan ve Erdel krallığının Sadrâzam tarafından, Türklerin dostu Bocskai'ye verilmesi kararlaştırıldı. Bu yeni Macar Kralı karşılık olarak Türklere Lippa ve Temeşvar kalelerini verdi.

Bir ara İstanbul'da baş gösteren yeniçeri ayaklanmasını kanlı bir şekilde bastıran I. Ahmed etrafa saldığı dehşet havası ile orduyu itaat altına alabildi. Yine o sıralarda İstanbul'a gelmiş olan ve zaten hasta olan Sadrâzam'a derhâl İran cephesine gitmesini emretti. Önce Avusturya ile olan barış anlaşmasının tamamlanmak üzere olduğunu ileri süren ve bu yüzden İran'a gitmek istemeyen Sadrâzam, Padişah'ın sert cevabı ile karşılaşınca Otağı'nı Üsküdar'a kurdu. Fakat ağırlaşan hastalığı yüzünden ilerlemeyince Padişah daha sert bir mektup yazdı ve çabuk iyileşerek gitmesini istedi. Bu mektuba cevap olarak Sadrâzam Sokollu-

zâde Lala Paşa ertesi gün vefat etti. Sadrâzam'ın ölümünü haksız olarak rakibi Derviş Paşa'nın üzerine atmak istediler.

Derviş Paşa yeni Sadrâzam olarak göreve başladı. Eski Sadrâzam Lala Paşa'nın bütün servetine el konularak, İran seferinin masraflarını karşılamak üzere Hazine'ye devrolundu. Bir zamanlar Kıbrıs valiliğinde bulunmuş olan Avrupa'lı dönme Cafer Paşa Kapdan-ı Deryâlığa getirildi. Daha önceki iki saltanat döneminde iyice gevşekliğe alışmış olan Hükûmete Derviş Paşa, genç Padişah'ın metanetini, çabukluğunu ve gaddarlığını getirmek için çabalıyordu. Divan'ın ilk toplantısında üyelere dönen Derviş Paşa, «Beni de geçmiş Sadrâzamlar gibi sanmayın; şu andan itibaren herhangi bir işi ertesi güne atanın derhâl kellesini vurdururum.» diye hitap etti.

İran seferinin Serdârı Cağaloğlu Paşa arka arkaya uğradığı mağlûbiyetlerden sonra öldü. Bu seferi yürütmek işi askerlerin hafife aldıkları Deli Ferhad Paşa'ya verildi. Paşa Üsküdar'a gelir gelmez, maaşlarının gecikmiş olduğunu ileri süren onbin yeniçeri ve yirmibin sipahi tarafından haykırışlarla karşılandı; askerlerin sevmedikleri ve azledilmesini istedikleri kumandanlarına yaptıkları gibi otağının ipleri kesilerek, başına yıkıldı.

Ferhad Paşa çadırı daha yıkılmadan dışarı çıktı, isyancıların arasına karıştı, yerden topladığı taşları kendi çadırına atmaya başladı. Sonra hepsine birden hitap ederek, «Ben de sizin gibi bir sipahiyim, ancak ben de henüz maaşımı almadım; ben para almadan siz hiç alabilir misiniz?» dedi ve çadırının iplerini ke-

serek onu devirdi; askerlerin kahkahaları arasında isyancıları yatıştırmayı başarmıştı. Hazırladığı sefer de fikri gibi düzensiz oldu.

XXIII

Derviş Paşa haklı olarak bu yenilgilerden sorumlu tutuldu. Herkese son derece sert muamele ediyor fakat idare etmesini bilmiyordu; etrafa saldığı dehşet sonunda kendi üzerine döndü. Bir Rum mimara Saray'ın bulunduğu semtte şahane bir saray yaptırtmıştı. Saray bitip te Paşa hesapları istediği vakit, mimarın getirdiği hesapları çok fazla bulduğunu belirtmek için kaşlarını çattı. Sonunun ne olacağını anlayan mimar hemen hesapları elinden aldı, hepsini yırttı ve «Kulunuz ve onun serveti siz efendimizindir,» dedi. Fakat Derviş Paşa'dan intikam almayı kafasına koymuştu. Nitekim, henüz inşaatı bitmeyen bazı yerleri bahane ederek Sadrâzam'ın sarayının altından Padişah'ın sarayına giden bir tünel kazdırdı ve tünel tam Topkapı Sarayı'nın duvarlarına dayandığı vakit bir haberci vasıtasıyla Kapu Ağası'nı işten haberdâr etti.

Padişah'ın şahsî emniyetine ve yüce kişiliğine karşı bir hareket olarak görülen bu mesele Sultan I. Ahmed'i fena halde kızdırdı. Hemen Lala'sını ve Şeyhülislâm'ı çağırarak durumu görüştüler ve suçlunun idamı için gerekli bir fetva'yı hazırladılar. Yeraltı yolunun mevcudiyeti suçun ispatı için yeterli bir delildi. Ertesi gün Divan toplantısı için Saray'a gelen Derviş Paşa, bir zamanlar Ağaları olduğu bostancılar tarafından yakalandı ve Padişah'ın işareti üzerine boğuldu. Fakat hâlâ can çekişme alâmetleri gösterince, bu se-

ler Padişah kılıcını kınından çekerek Derviş'in hain kellesini gövdesinden ayırdı. Rum mimar kendi hayatından korktuğu için ihanet ederek intikamını almıştı.

İstanbul Sarayı'nda bu kanlı olaylar devam ederken, Derviş Paşa'nın adına Avusturyalılarla müzakerelere katılan Murad Paşa nihayet Sitvatorok Barış Anlaşması'nı imzalamıştı. Bu anlaşma, işgal edilen bazı toprakların ve kalelerin geri verilmesi dışında Türkiye İmparatorluğu'nun Tuna ve Macaristan'ın büyük bir kısmı üzerinde egemenliğini tescil ediyordu. Bu anlaşmanın kolaylıkla yürülüğe girmesi için daha önce Orta Macar Kralı ilân edilen Bocskai ile Avusturya İmparatoru arasında başka bir anlaşma yapılmıştı.

Onyedi maddesi olan Sitvatorok Barış Anlaşması Avusturya'nın her yıl ödediği vergiyi, yılda bir defa otuzbin düka altın değerinde bir armağan şekline dönüştürüyordu. Ayrıca Türkiye'ye bir defaya mahsus olmak üzere ikiyüzbin akçe tutarında savaş tazminatı ödenecek; İstanbul ile Viyana arasında her üç yılda bir elçi değiştirilecek; Almanya İmparatorları ile Osmanlı Padişahları karşılıklı olarak aynı seviyede kabul edilecek; sınırlarda her türlü tecavüze müsamaha edilmeyecek; Orta Macar ve Erdel Kralı Bocskai ile Avusturya arasında yapılan anlaşmaya riayet edilecek; ve eğer İspanya Kralı kendi arzusuyla bu Anlaşma'ya katılmak isterse, o da Anlaşma'ya dahil edilecekti. Bu anlaşmanın Osmanlılar için taşıdığı aleyhteki tek gerçek hüküm artık bir daha Macaristan ve Almanya üzerine sefer yapılmasını engelleyen hükümdü.

Fetih yapmaya alışmış olanlar ilk defa olarak fetihlerinin sınırlanmasına izin veriyorlardı. Artık daha

ileri gidemeyecekler ve Tuna'ya doğru çekileceklerdi. Nihayet tepbit edilmiş sınırları içinde Osmanlı İmparatorluğu ilk defa olarak manevî alanda gerilemeye başlıyordu; kendi kuvvetinden kuşkulanmaya, düşmanlarını daha dikkatle gözlemeye ve hattâ onlardan endişe etmeye başlamıştı. Bir asır sonra imzalanacak olan Karlofça Anlaşması o arada ne kadar gerilediğini gösterecektir.

Buna rağmen Sitvatorok Anlaşması Osmanlı diplomasisinin bir başarısı olarak kabul edilebilecek ve müzakerelerin başından sonuna başarıyla çaba gösteran Kuyucu Murad Paşa'ya haklı bir şöhret verecektir.

YİRMİİKİNCİ KİTAP

I

Sitvatorok Anlaşması yeni Sadrâzam Kuyucu Murad Paşa'ya, gittikçe Şah Abbas tarafından daha fazla tehdit edilmeye başlanan İran sınır boylarında faaliyetini arttıran Celâlî isyanları ile uğraşmak fırsatını tanıyordu.

Kuyucu Murad Paşa İstanbul'da Hükûmetini kurar kurmaz Ordusunun en seçme birlikleri ile Halep'e hareket etti.

Halep, hem Karaman'ı hem de Arabistan'ı karıştıran iki isyanın kalbiydi. Karayazıcı'nın oğulları, babalarından arda kalan çerilerle Anadolu'yu, Konya ve Adana'dan Bursa'ya kadar haraca kesiyorlardı. Doğu'lu aşiretlerden birinin başkanı olan Canbuladoğulları bir müddet önce son serasker Cağaloğlu Paşa tarafından Halep'in kuşatılması sırasında ihanetle suçlanmışlar ve liderleri haksız yere idam ettirilmişti. Öldürülen başkanın kardeşi Canbulodoğlu Ali bunun üzerine otuzbin kişilik kuvvetleri ile başkaldırmış ve Suriye'nin başkenti sayılan Şam'ı işgal etmişti.

Halep'e doğru ilerleyen Sadrâzam, asîlerin ikinci derecedeki liderleri ile görüşmeler yapmış, bir kısmını

itaat altına almış, diğerlerini hile ile katlederek kuyulara doldurmuştu. Murad Paşa'nın isyancılara karşı yaptığı bu kitle halinde mezarlar, daha önce Özdemiroğlunun maiyetinde iken Tebriz civarında Safevîlerin kazdığı bir kuyuya atıyla beraber yuvarlanması sonunda *askerlerin kendisine taktığı* Kuyucu lâkabını tesadüfen karşılamaktadır.

Devlet'e başkaldıran Saraçoğlu Ahmed Beğ tarafından *idare edilen Konya Sadrâzam'a kapılarını* açmıştı. Şehri bir kere ele geçirdikten sonra barış içinde idare eden Ağmed Beğ'den Konya halkı memnundu; Kuyucu Murad Paşa'ya sözcüler göndererek, kendisi Suriye'ye gittiği vakit Ahmed Beğ'i yine Konya'nın başında bırakmasını istirham ettiler. Bu ricaları kabul etmiş gibi gözüken Murad Paşa şehrin ileri gelenleri ile beraber Ahmed Beğ'i de huzuruna çağırdı. Asi lidere hitap ederek «Ben Canbuladoğlu Ali üzerine yürürken Konya'nın muhafazasını sana bırakmak istiyorum; fakat eğer yeni kuvvetlere ihtiyacım olursa bana ne kadar adam temin edebilirsin?» diye sordu. Ahmed Beğ tereddütsüz, «Otuzbin» dedi. Bu sözler üzerine Sadrâzam onu ihsanlarda bulunarak serbest bıraktırdı. Sonra Divan'daki adamlarına ve şehrin ileri gelenlerine dönerek, «Eğer arkamda, bir ânda otuzbin kişilik bir kuvvet toplayabilecek bir adam bırakırsam ve bu adam dönüşümde daha kuvvetlenmiş olarak karşıma çıkarsa benim kendi askerlerim ne yapar?» diye sordu.

Sadrâzam'ın bu sorusunun cevapsız olduğunu belirten sessizlik etrafı kapladı. Sonra çavuşlarına dönen Murad Paşa, «Zorbalıkla ele geçirdiği bu topraklarda

haddinden fazla güçlü olan bu adam için bir kuyu daha kazın,» diye buyruk verdi.

Ankara şehrinde Sadrâzam, bir başka asînin kumandanlarından Kalenderoğlu'nu yanında otuz adaadamıyla birlikte hileyle katlettirdi.

Canbuladoğlu yanında kana susamış kırkbin askeriyle Suriye ile Karaman arasındaki Demirkapı geçidinde Murad Paşa'yı bekliyordu. Murad Paşa geçidin etrafını dolaştı ve muharebeyi düzlük bir yerde başlattı. Sayıca üstünlüklerinden ve silâhlarının gücünden kendilerine güvenen yeniçeriler, nefretle «çöl çekirgeleri» diye adlandırdıkları celâlîler üzerine yüklendiler bir defada hepsini birden imha ettiler. Muharebenin uzaması yakalanan asîlerin katledilmesi yüzündendi; binlerce kelleden meydana gelen piramidler cellâtların önünde yükseliyordu. Canbuladoğlu'nun altındaki at onu bir anda Halep'e attı. Yenildiğini duyan şehir halkı ertesi gün onun üzerine çamur atarak hakarette bulundular ve kaçmaya çalışan ikibin celâlîyi katlettiler.

Asîlerden kurtulmak isteyen Şam, Sadrâzam'ın yaklaşmasını beklemedi. Sipahiler Şam'da kışlamak üzere kalırlarken, diğer birlikler çölü aşarak, Bağdad'da karargâh kurmuş olan Cenevizli dönme Cağaloğlu Mehmed Paşa'nın kumandasındaki kuvvetleri güçlendirmeye gittiler. Sadece Bağdad üzerine yürümesi ile asîleri ürküterek kaçırtmış olan Cağaloğlu Paşa, orada yerleşmişti. Bir gün çok yüklü bir sal üzerinde Dicle'yi aşmaya çalışırken, sal devrilmiş ve Cağaloğlu Paşa sulara gömülmüştü.

II

Sadrâzam bu şekilde önüne çıkan bütü celâlîleri yok ederken, bir kayıkla Latakiye limanından kaçan Canbuladoğlu, kıyafet değiştirerek İstanbul'a kadar gelmiş ve Padişah'ın merhametine sığınmak istemişti.

Sultan I. Ahmed'den hayatının bağışlanmasını isteyen ve bağışlanan Canbuladoğlu Ali sekiz gün müddetle genç Padişah'ın maceralarının hikâyesini anlatarak eğlendirmişti. Artık kendisinden emin olan Padişah, bunca yıl İmparatorluğu sarsan kolun artık bundan böyle İmparatorluğun düşmanları için çalışmasını isteyerek Canbuladoğlu'nu Macaristan'da Temeşvar sancakbeğliğine atadı. İlerde başka bir Padişah'ın gözdelerinden olacak olan Canbuladoğlu'nun bir kardeşi Saray'da alıkonularak Enderûn'a verildi. Fakat Canbuladoğlu Temeşvar'daki Sancağı'na henüz yerleşmişti ki, Padişah'ının ihtiyatsız güvenine itibar göstermeyen Sadrâzam, onu zaten bir asînin emrine girmiş olmaktan hoşnut olmayan askerlerine boğdurttu.

III

Geldiği yoldan geri dönen Sadrâzam, Bursa dolaylarında, Karayazıcı ve Kalenderoğlu gibi iki meşhur celâlî ile savaştı. Kuzeybatı Anadolu bölgesine kadar Padişah'a meydan okuyan Kalenderoğlu hiçbir surette anlaşmaya yanaşmadı. Muharebeden bir gün önce kumandanlarını harp divanına çağıran Kalenderoğlu, «Canbuladoğlu'nun idamı bize Osmanlıların samimiyeti üzerine bir hayli ders vermiştir. Onbeş yıldanberi

gururları kılıçlarımızın altında bir hayli kırılmıştır; Anadolu'daki eyaletlerinde sadece işmen egemendirler; halbuki biz gerçekten o eyaletlere hükmediyoruz; Aydın, Konya, Ankara, Saruhan ve Karaman'ın dağları ile kıyıları hep bizim kalelerimizdir; şehirlerinin ganimeti ise bizim servetimizi teşkil eder. Şimdiye kadar onlarla uzlaşabilir veya oyalanabilirdik; halbuki şimdi önümüzde takip edeceğimiz tek siyaset olarak harp vardır; katletmeyi savaşmaktan daha iyi bilen bu ihtiyar veziri yeneceğiz ve Marmara denizine dökeceğiz; fakat talih yine bu yürekli hilekâra gülerse, o zaman dileyeceğimiz tek şey yaptığımız büyük işlerin ve adlarımızın ağızdan ağıza dolaşarak ölümsüz olmasıdır.» dedi.

Göksun geçidinde meydana gelen muharebe, bu nutuktan beklenen şiddette oldu. Sadrâzam'ın sipahileri ile Mısır askeri biran yirmibin Celâlînin saldırısı altında geriler gibi oldu. Zafer asîlerin tarafına meylediyordu. Koca Murad Paşa, yaşının verdiği ağırlıktan umulmayacak bir tarzda atını muharebenin ortasına sürdü, eğik kılıcını kınından sıyırdı ve havada bir âyin yönetir gibi garip şekiller çizdikten sonra bir avuç yeniçeriyle düşman atlılarının içine daldı.

Orta tarafta Sadrâzam'ın hücumu ile duraklayan, yanlarda Murad Paşa'nın kayalıklar arkasına sakladığı piyâdeler tarafından sarılan ve Sadrâzam tarafından mâhirane bir şekilde idare edilen birliklerin bütün boğazları tutmasıyla kaçamayan Celâlîler onbeşbin ölü verdiler. Geri kalanları başlarında Kalenderoğlu olduğu halde dağlardan kaçmayı başardılar ve doğru Şah

Abbas'ın yanına sığınarak mezhep değiştirmeleri karşılığında Safevî ordusuna kaydoldular.

IV

Fakat ihtiyar vezirin arkasında isyancıların yeniden birleşmesi durmuyordu. Uzun Halil'in kardeşi olan ve Cağaloğlu Paşa tarafından vaktiyle Bağdad'dan çıkarılan Meymûn yanında onbin savaşçı ile bozguna uğradığını bilmediği Kalenderoğlu'na yardıma geliyordu.

Doksan yaşında olduğunu bir defa daha unutan Murad Paşa, yine gençliğindeki cüretini kazanmış, ordusunun büyük bir kısmını Göksun'da bırakarak onikibin seçme atlısı ile, Karaman ve İran arasında önemli bir merkez olan Tokat'a, yeni asîleri bastırmağa gitmişti. Yanına ağırlık olarak sadece bezden bir çadır ile namaz seccadesi almış, süvarilerinin daima önünde ilerliyordu. Hem yaşlılıktan, hem hastalıktan ve hem de yorgunluktan bitmiş bir şekilde fakat daima iradesinin kuvveti sayesinde atının üzerinde dimdik gidiyor, yalnız günde bir defa mola verildiği vakit hizmetkârları onu adetâ canlı bir cesetmiş gibi atından aşağı indiriyorlar, yolun kenarında bir müddet dinlendikten sonra tekrar hizmetkârlarının yardımıyla atına biniyor ve genç bir süvarinin azameti ile atını sürüyordu.

Nihayet Meymûn'a Bayburt geçitlerinde rasladı; yapılan ümitsiz bir savaşın sonunda bütün asîleri imha etti. Kemiklerinin bugün bile bir sel yatağında be-

yazlığı farkedilen onbin Celâli kellesi piramid gibi yığıldı.

Bir müddettenberi Murad Paşa tarafından çağırılan Diyarbekir Beğlerbeği Nasuh Paşa Bayburt'ta Sadrâzam'a erişti. Aynı zamanda Kubbe Altı vezirlerinden olan bu Paşa, Murad Paşa'ya kuvvetli bir ordu getiriyordu; ama geç kalmıştı. Sadrâzam sade çadırının önünde eski bir seccadenin üzerinde bağdaş kurmuş, yeni gelen ordunun bütün haşmetiyle önünden geçmesini seyrediyordu.

Sadrâzam'ı farkeden Nasuh Paşa hemen atından indi, önünde diz çüktü ve o zamanın adetine göre Sadrâzam'ın eteğini öptü. İçinden Kumandanına kızan fakat bunu belli etmeyen Murad Paşa, Nasuh Paşa'nın gözlerinden öptü, ayağa kalktı ve elinden tutarak takdir ediyormuş hissini vererek çadırına soktu. Herkesin içinde serzenişte bulunarak kumanda mevkiinde olanların itibarını askerlerin nezdinde düşürmek istemiyordu. Fakat çadırın inen perdesi iki veziri askerlerin gözlerinden ve kulaklarından uzak tuttuğu anda Murad Paşa, Nasuh Paşa'ya hitap etmeye başladı: «Neden bu kadar geç kaldın? Benim gayretim sayesinde emrindeki ordu uzun zamandanberi muharebe yapabilecek durumdadır, durmadan başlayan isyanlara karşı Tokat'tan Halep'e, Halep'ten Bursa'ya sürüklediğim şu askerlerden başka ordum olmadığını bilmiyor musun? Diyarbekir'den Suriye yolu bu kadar çok çekmez; ak sakalıma aldırmadığın için mi benimle buluşmaya gelmedin? Eğer öyle bir şey varsa bil ki Padişah kendini benden daha çok hakarete uğramış kabul edecektir. Eğer ben yenilseydim, sen tek başına

Kalenderoğlu, Yazıcıoğlu, Meymûn ve Uzun Halil ile başa çıkabilecek miydin? Şeyhülislâm'dan, daha kuvvetli bir islâm ordusunun kumandanının daha zayıf bir islâm ordusunu yenilgiye terkettiğini ve bunun hakkında nasıl bir fetva vereceğini sorsam acaba ne söylerdi?...»

Fetva'nın ölümden başka birşey yazmayacağını bilen Nasuh Paşa başını önüne eğdi ve sustu.

Murad Paşa devam etti: «Oğlum, Padişah'ın eli her tarafa yetişir; biraz önce otağımın önüne diktiğin altı tuğdan üçünü geri alıp seni basit bir beğ seviyesine indirse, veya doğrudan doğruya seni ihanetle suçlayıp idamını istese kendini haklı çıkarmak için ortaya ne sürebilirsin »

Nasuh Paşa'nın sükûtu Sadrâzam'ı yumuşatır gibi oldu; Paşa'nın kellesini ortaya sürerek onu yeter derecede korkkuttuğuna inandı ve daha ileri gitmeden bağışladı. Nasuh Paşa, Sadrâzam'ın otağından hıl'at giymiş olarak ayrıldı; arkasında vezirlere hâs bir maiyeti vardı. Atına binerken onu seyreden Murad Paşa, «Bağışlama, zaferin sadakasıdır!» dedi.

V

Murad Paşa huzur ve düzene kavuşturulmuş eyaletlerden geçerek İstanbul'a dönerken, her tarafta «Devlet'in kılıcı» gibi ünvanlar alarak coşkunlukla karşılanıyordu. İntikamları da zaferleri gibi anî ve sür'atli oluyordu. Eski isyanlarla uzaktan ilişkisi olanlar dahi önünde korkmadan duramıyorlardı.

Beğşehir'in Beği Emir Şah, Devlet'e itaat ettiği için verilen bir şölende ziyafetin ortasında boğduruldu.

Kendi ifadesine göre her yaptığı gaddarca hareketten sonra göz yaşlarını tutamayıp ağlardı; fakat sert davranmanın vezirler için ilâhî bir emir olduğuna inanmıştı. Her an maneviyatını yüksek tutmak için Kur'an'dan âyetler okurdu. Muharebeye girişmeden önce atından iner, yere kapanır, göz yaşlarının ıslattığı topraktan bir parça alır ve ak saçları ile sakalına sürerdi.

Sonra yüksek sesle Tanrı'ya yakarırdı: «Yarabbi, beni bugün de mahçup etme! Kulunu imansızlara karşı terketme; benim ihtiyarlığıma acı; dinim ve Devlet'im için samimî duygularımı bir tek sen bilirsin.» Döktüğü kanların kendisine Gök tarafından verilen bir ganimet olduğunu ve eğer bir damla kanı esirgemek üzere merhamet gösterirse Göğ'ü kızdıracağını sanırdı.

Bir gün yine idam edilen asîlerin cesetlerinin doldurulması için çukur kazdırırken bir sipahinin, atının terkisinde bir çocuk taşıdığını görür. Sipahiyi yanına çağırır ve çocuğu sorguya çeker: «Asîlerin ortasında ne arıyorsun?».

Çocuk, yaşının verdiği safiyet içinde babasının işsiz kalıp ekmek parası bulamayınca Celâlîlere katıldığını anlattı. Sadrâzam sorgusuna devam etti: «Peki babanın mesleği neydi?» «Ut çalardı.» Yüzüne zalim bir tebessüm düşen Kuyucu Murad Paşa, «Demek ki müminlere karşı ayaklanmış olan asîlerin cesaretini körüklüyordu.» dedi ve çavuşlara dönerek çocuğun kellesinin vurulmasını buyurdu.

Çocuğun yaşından, masumiyetinden ve göz yaşlarından duygulanan çavuşlar buyruğu yerine getirmeyi reddettiler. «Neden bu zavallı çocuğu idam edelim.» dediler.

Buyruğu yerine getirmek için çağrılan yeniçeriler de nefretle kendilerine verilen işi kabul etmediler. «Biz cellât mıyız? Kaldı ki cellâtlar bile ellerini bu masumun kanına bulaştırmak istemediler.» Murad Paşa yanındaki uşaklara döndüğünde hepsinin uzaklaşarak kendisini çocukla başbaşa bıraktıklarını gördü. O zaman, doksan yaşında olan fakat taassubundan bir nebze kaybetmemiş olan ihtiyar Sadrâzam, «Madem öyle, imanın cellâdı ben olurum,» dedi ve çocuğu titreyen ellerinin arasına alarak boğazını sıktı, sonra cesedini çukura yuvarladı.

Dehşet ve hayretten dona kalmış olan askerlere dönerek, «Ey korkaklar, bilin ki Kalenderoğlu ve Kara Said gibi asiler analarının karınlarından at üstünde ve kılıç elde çıkmadılar; hepsi bu çocuk gibiydiler, suç içinde büyüdüler, babaları tarafından yağmaya ve cinayete alıştırıldılar; bu çocuk da doğarken onların hayat görüşlerini benimsemiştir ve bin defa yeniden eğitime tâbi tutsanız doğuştan edindiği ahlâk bozukluğunu hiçbir zaman ruhundan atamayacaktı;» eliyle asîlerin atıldığı çukuru göstererek, «kötülüğün köklerini işte böyle temizlemek gerekir.» dedi.

Sonra Yemen'de sık sık tekrar edilen bir vecizeyi anlattı: «Ceylanı kovalayan avcı bir defa yüksek yerlere çıktıktan ve kayalıkların zirvelerini aştıktan sonra ayağının kaymasını önlemek ve altındaki toprağın daha az kaygan olmasını sağlamak için ayaklarının kanamasına göz yummak zorundadır.»

VI

İstanbul'a dönüşü gerçekten çok muhteşem oldu. Kafilenin önünde Arabistan, Suriye ve Anadolu Celâlîlerinden ele geçirdiği dörtyüz kadar bayrak sallanıyordu. Her bayrağın üzerinde silâh zoruyla imha ettiği asîlerin önderlerinin adı yazılmıştı; seferden dönmeden önce İstanbul'a en az otuzbin asînin kellesini göndermişti; bir o kadarı da Murad Paşa'nın onları yakaladığı yerlerde piramidler halinde yükseliyordu; yüzbin Celâlînin Sadrâzam tarafından kazılan kuyulara gömüldüğü söyleniyordu.

Bu seferler sırasında ele geçirilen ganimetler Padişah'ın ayağının dibine bırakıldı. İmparatorluk baş defterdarı Bâkî Paşa isyan eden Suriye halkından yalnız bir milyon düka altınını irat olarak kaydettiği için Yedi Kule zindanlarına atıldı.

VII

Uzun zaman Sadrâzam'ını savaş alanlarında deneyen ve ona her zamankinden fazla güvenen Sultan I. Ahmed, bu sefer tâbi Orta Macar Kralı Bocskai'ın ölümü üzerine Avusturya ile Bâb-ı Âli'nin ilişkilerinin yeniden naziklesmesi üzerine onu diplomat olarak kullanmak istedi.

Sitvatorok Anlaşması'na göre iki eyalete birden hükmeden Bocskai'nin ölümü halinde Erdel prensliği bağımsız olacaktı. Cinayet olduğundan şüphenilen ölüm olayı üzerine, etrafa belli edilmeden kışkırtılan Erdel soyluları, zaten taht peşinde koşan, halkı tara-

fından sevilen ve çok faal bir adam olan Rakoczy (Rakoçi)'i Kral olarak seçtiler. Avusturya hemen Rakoczy'i Kral olarak tanıdığını ilân etti; bu sırada Bâb-ı Âli Macar Krallarına taç giydirme hakkını ileri sürerek, eskidenberi Erdel'de hüküm süren Prens Homonaj'ı Kral olarak kabul ettiklerini bildirdiler.

Sitvatorok Anlaşması'nın yorumlanması şeklinde geçen uzun tartışmalardan sonra Avusturya Bâb-ı Âli'ye ikiyüzbin düka değerinde armağanlar vermeyi kabul etti. Lehistan yeni bir anlaşma ile Osmanlı İmparatorluğu'nun büsbütün himayesine girdi ve dostluk bağlarını sıkılaştırdı. Rusların bağımsız müttefikleri olan Don Kazaklarına karşı Boğdan'ı kapatacağına dair teminat verdi. Buna karşılık İstanbul Hükûmeti Lehistan'ı Kırım'a karşı koruyacağına söz veriyordu. Lehliler Türklere yine yıllık vergi ödemeyi kabul ediyorlardı.

Bunca yaşına rağmen Sadrâzam, hâlâ yıllardır Osmanlı Ordularını yenen Şah Abbas'a karşı intikam almayı tasarlıyordu. Sonunda Padişah'tan Orduy-u Hümâyûnu İran seferine çıkarma iznini kopardı; fakat sefere çıkmadan önce bir zamanlar Anadolu'da Celâlîlere kapatılan fakat sonradan Devlet'e itaat göstererek affolunan Yusuf Paşa'yı ortadan kaldırmak istiyordu. Yusuf Paşa'ya uzun bir mektup yazarak sefere çıkmadan önce onu İstanbul'da görmek istediğini bu arada onu götürüp Padişah'ın huzuruna çıkaracağını belirtiyordu.

Dostlarına danışan Yusuf Paşa tereddüt etmektense, itaat etmeyi geleceği için daha hayırlı buldu; maiyetiyle beraber Üsküdar'da Otağ kurmuş olan Sadrâ-

zam'ın yanına vardı. Ordunun toplanmasını ve hareket etmesini seyretmek üzere Padişah da yazlık Köşkü'ne taşınmıştı. Henüz Kuyucu Murad Paşa'nın tasarısından haberdar değildi ve harekâtın bu kadar yavaş yürümesine bir türlü mânâ veremiyordu. Nihayet Murad Paşa'ya bir Hatt-ı Şerîf yazarak birliklerin hemen hareket etmesini istedi. Murad Paşa hemen saraya koştu ve Yusuf Paşa için tasarladığı suikastı anlattı. Padişah da vezirinin hilesini kabul etti.

Yusuf Paşa, Sadrâzam tarafından çok iyi karşılandı; kendisine bir sürü değerli armağanlar verildi; Murad Paşa'nın gayesi Yusuf'un arkadaşı olan Muslu Çavuş'u da itimat telkin ederek aynı tuzağa düşürmekti.

Üsküdar'da bir aylık bir ağırlamadan sonra Sadrâzam'ın yanına çağrılan Yusuf Paşa'ya zengin Manisa sancağı verildi. Bu yersiz tâyin Divan içinde huzursuzluğa sebep oldu.

Vezirlerden ve Paşalardan bazıları, «Şu ihtiyara bakın, bir ayağı çukurda olmasına rağmen eski bir asîye İmparatorluğun en sadık bendelerine verilmesi gereken bir Sancağı veriyor,» dediler.

Dalkavuklarının dedikoduları arasında kalan Padişah da sonunda Sadrâzamı'nın aklî dengesinin bozulduğuna kanaat getirdi. Murad Paşa'ya yazdığı bir mektupta, «Lala, sen artık iyice kocadın, sefere çıkacak güçte değilsin, bana cevabında kimi Serdâr olarak görmek istersen bildir, veya üç gün içinde Sefere çık.» diye açıktan açığa kuşkularını belirtiyordu.

Cevap olarak Saray'a gelen Murad Paşa, Padişah'tan, bir anda Anadolu'nun bütün eski asî başlarını or-

tadan kaldırmak için gerekli zamanı kendisine vermesini istirham etti. Sadrâzam'ın adamlarından Zülfikar adında biri onun adına Muslu Çavuş'u görmeye gitti. Hayâl ettiği lütûflarla gözleri kamaşan Muslu Çavuş, Sadrâzam'ın adamını Konya'ya kadar takip etti. Meram Bağları'nda zevk ve eğlence içinde kendinden geçen Muslu Çavuş bir fırsattan istifade edilerek boğduruldu ve kellesi hemen Üsküdar'a gönderildi. Murad Paşa kellenin, ertesi sabah Otağ'ın önüne dikilmesini buyurdu.

O gece Yusuf Paşa'nın da işini görmeye karar verdi. Yusuf Paşa'yı akşam çadırında verilecek bir ziyafete dâvet etti. Daha önceden kararlaştırıldığı üzere ziyafet ortasında bir Akağası huzura gelerek, Avlona Beği'nin geldiğini ve acele Sadrazâm'ı görmek istediğini bildirdi. Rahatsız edildiği için üzülmüş gibi davranan Murad Paşa, güya istemeyerek sofradan kalktı. Bir ara içeri giren uşaklardan biri, Yusuf Paşa'ya kızarmış et ikram ederken diğer eliyle sarığını gözlerine kadar indirdi, hemen yanındaki uşak kılıcını çekerek bir darbede Paşa'nın kellesini uçurdu. Her iki kelle Sadrâzam'ın çadırının önüne birer sırığın üzerine dikildiler.

Sadrâzam yine sefere çıkmıyordu, arkasında Devlet'in gücünden şüphe edeceklere dehşet mirası bırakmak istiyordu. Suriye'de iken dikkatini çeken başdefterdar Ekmekcizâde'yi de aynı ziyafete dâvet etmişti. Kayıkla Boğaz'dan geçip ziyafete yetişmek isteyen Defterdar'ın yanından geçen başka bir kayıktan tuzağı haber veren bir pusula atıldı. Durumu kavrayan başdefterdar hemen İstanbul'a döndü ve Padişah'ın

huzuruna çıktı. Aslında tehlikeyi haber verdiren Padişah'ın ta kendisiydi. Sadrâzam'ın şerrinden kurtulmak için göz yaşı döküp yalvaran başdefterdar'a Hünkâr ikinci defa şefaat etti. Sadrâzam'ı çağırtarak, Ekmekçizâde'yi bağışlamasını buyurdu. Böylece defterdar kellesini kurtarmış oldu. Fakat Padişah'ın haberini ileten dört uşak gizlice boğduruldular.

Aslında İran seferi ve Ordu'nun hareketi Murad Paşa'nın bir hilesi olduğundan bir başka yıla ertelendi. Üsküdar'dan ileri gitmeyen Sadrâzam muharebe etmeden galip gelmişti. Kapuağası bir keresinde Padişah'ın önünde, orduyu yorduğundan ve zaman kaybettiğinden dolayı Murad Paşa'yı yerecek oldu; derhal müdahele eden Sultan Ahmet:

«Sus sefil, nasıl olurda vezirlerimin en dirayetli olanına dil uzatabilirsin? Murad ihtiyardır, fakat imanımızın eğilmez bir savaşçısı, dehâ ve tecrübe sahibi bir vezirdir; aklı, kolu kadar bana hizmet etti. Çadırında oturarak bana Anadolu'yu yeniden kazandırdı; onun aklı bir ordu bedelindedir; bir daha onun aleyhinde ağzından bir kelime çıktığına şahit olmayayım; isterse gitsin, isterse kalsın, bu onun bileceği şeydir.» diyerek Kapuağasını payladı.

VIII

İstanbul'a dönen Murad Paşa eski diplomatlığını kullanarak, Erdel'deki taht mücadelesini bir sonuca bağladı. Fransız elçisi M. de Salignac'a karşı hürmet hisleri besleyen Sadrâzam, Fransa tarafından himaye edilen beş Cizvit papazına İstanbul'da okullar açma-

sına izin verdi ve tarihte yedinci defa olarak Ortodoks kilisesi ile Katolik kilisesini papalığın ruhanî liderliğinde çalışmalar yapılmasını teşvik etti.

Venedikliler, elçileri vasıtasıyla, İtalyada bir numaralı düşmanları olan Papa'nın nüfuzunu arttırmakta kullanılan Cizvitlerin Türkiye'de elde ettikleri imtiyazlara itiraz ettiler. Bu Cizvit teşkilâtı Doğu'da nereye giderse, orada dinî kargaşalıklar çıktığı görülecektir. Diğer saltanat dönemlerinde de göreceğimiz gibi Cizvitler Katoliklik uğruna her türlü ayrılığı ve baskıyı teşvik ve tatbik ettirmekten çekinmeyeceklerdir. Rumlar tarafından reddedilince, Divan tarafından daha az önem verilen Ermenilere yanaşmaya başladılar. Ermenileri Roma Kilisesi'ne bağlamaya çalıştıktan sonra birşey elde edemeyince, bu sefer onların mezheplerine bağlı olmalarını suç gibi göstermeye kalkıştılar.

Tebaasının İslâmiyetin düşmanları ile olan geçimsizliğine aldırmayan Murad Paşa, İmparatorluğa bağlama ümidiyle yalnız Fransa'yı memnun etmeye çalışıyordu. Osmanlılar ile Safevî Türkleri arasındaki mezhep ayrılığı onu, Hıristiyan mezheplerin çatışmasından daha fazla ilgilendiriyordu.

İlkbahar geldiği vakit Serdâr-ı Ekrem rütbesiyle İran seferine çıktı. Muazzam ordusu içinde Rumeli'nin Anadolu'nun, Karaman'ın, Sivas'ın, Şam'ın, Halep'in, Diyarbekirin, Batum'un, Erzurum'un, Kars'ın, Avnavutluğun tımarlı askerleri, yeniçeriler, topçular, vs. bulunuyordu. Cesaretinin ve tecrübesinin şöhreti sayesinde askerler arasında görülmemiş bir itibarı vardı. Eğitim, diplomatlık, savaşlar, ve Devlet işlerinde geçen doksanbir yıl zihninde en ufak bir yorulma yaratmamıştı. Endişe duymadan ölümün gitgide yaklaş-

tığını anlıyor, son nefesine kadar Padişah'ın tahtının daha sağlamlaştırılması uğruna çalışmak istiyordu.

En fazla kanına susamış olan düşmanlarından Nasuh Paşa ihtiyatsızca Sadrâzam'ın karargâhına geldiğinde, çevresindekiler Murad Paşa'nın bu fırsatı kaçırmamasını öğütlediler. Murad Paşa hemen itiraz etti:

«Biliyorum bu sefil benden nefret ediyor, fakat kalemini de, dilini de, kılıcını da gayet güzel idare etmesini biliyor; ölümü Devletimiz için iyi olmayacaktır; Tanrı, benden sonra Sadrâzam olabilecek kişileri ortadan kaldırmama asla izin vermez.»

Nitekim, birkaç gün sonra Erzurum yolu üzerinde ölüm, Murad Paşa'yı ziyaret etti; hayatını kurtarmış olduğu Nasuh Paşa, kumandanlar tarafından geçici olarak Serdâr vekilliğine getirildi. Osmanlı kuvvetlerinin ağır ağır, güçlü bir şekilde toplanmasından endişe duyan Şah Abbas, Osmanlıların sınırlarından içeri taşmasını önlemek için Nasuh Paşa ile müzakere imkânları aradı. İptâl edilen seferden dönen Ordu kışlalarına çekilerek müzakerelerin sonucunu beklemeye başladı.

IX

Nasuh Paşa Serdârlıktan Sadrâzamlığa yükseltildi. Sultan I. Ahmed'in henüz beşikte olan kızıyla evlendirildi, fakat kız daha olgun yaşa gelmeden öldü. III. Murat dönemindenberi Harem, Devlet işleri üzerindeki etkisini hemen hemen kaybetmişti. Safiye Sultan'ın, Canfeda Sultan'ın Yahudi kadın iKra'nın ve ba-

basının yüzlerce odalığının tesiri altında geçen dönem içinde, büyünün, kadınların câzibe ve İmparatorluğun bir parçası olduğunu I. Ahmed'e öğretmişlerdi. Ateşli mizaçlı olan, fakat aşk konusunda kanaatkâr davranan Padişah, ilk iki oğlunun annesinden başka kimseyi sevmemişti.

I. Ahmed kızkardeşlerinden birinden son derece güzel bir cariye almıştı, bir an bu cariyenin tesirinde kalır gibi olunca, kanunî eşi olan Haseki bu cariyeyi elleri ile boğmuştu. Cinayeti saklamak isteyen kadın, öldürdüğü cariyenin elbiselerini başka bir cariyeye giydirmiş ve karanlıktan istifade ederek Padişah'ın odasına sokmuştu. Hileyi anlayan ve cinayeti ortaya çıkaran Padişah kızgınlığından zevcesinin yüzüne hançerinin sapı ile vurmuştu.

Bu korkunç saray içi dramından birkaç gün sonra atıyla Atmeydanı'ndan geçen Padişah'a mutaassıp bir derviş bir taş fırlatmış ve bu taş Padişah'ın omuzuna çarpmıştı, anında dervişin kellesi Padişah'ın atının ayakları altına yuvarlandı.

Bütün siyasetin kadınların elinde olduğu Gürcistan'dan gelen bir elçi kadın güzelliği, ihtişamı ve konuşma kabiliyeti ile İstanbul'da dillere destan olmuştu. Şah Abbas'ın elçilerinin gözlerini kamaştırmak isteyen Sultan Ahmed, şahane gösteriler tertipledi. Oyun alanında bizzat kendisi Sadrâzam'ı ile mücadele etti ve hattâ gençliğinin verdiği kudretle savurduğu ciridi Nasuh Paşa'nın başını sıyırdı. Edirde ve Makedonya ormanlarında yapılan sürek avlarından sonra Padişah'ın önüne binikiyüz geyik ve binlerce kuş getirildi.

Bunca yıl süren savaşlardan sonra Kuyucu Murad Paşa'nın gayretiyle barış ve huzur tam iki yıl sürdü. Yeni Sadrâzam Nasuh Paşa Şah Abbas ile imzaladığı bir anlaşma ile Fatih Sultan Mehmed devrindenberi Türklerin eline geçmiş olan bütün eyaletler iade edildi.

X

Avusturya ile Türkiye arasında Erdel ile ilgili durmadan yeni itirazlar doğuyordu. Bocskai'ın ölümünden sonra Macaristan kral hanedanları olan Bethory'lerin, Rakoczy'lerin arasında çekişmelere sahne oluyor; bir kısmı Türklerin, diğerleri Almanların, bir başkası Lehistan'ın öteki Ulahların yardımını isteyerek durumunu kuvvetlendirmeye çalışıyordu. Eski hakları Sitvatorok anlaşması ile yeniden kabul ettiren bağımsız Macarlar da bu eyalet içinde karışıklık ve düzensizlik çıkarmaya çalışıyorlardı; Macaristan sınırlarında görev yapan beğlerbeğleri de Erdel'in bu kısa ömürlü prensleri üzerinde sık sık tercihlerini değiştiriyorlardı. Bir müddet Macar soyluları tarafından tutulan Gabriel Bethlen, Nasuh Paşa ile gizli bir anlaşma yaparak, «Macar soylularının Bethlen'in iradesi altında birleşerek Türklerin dostlarını dost, düşmanlarını düşman bileceklerine dair» taahhüte giriyordu. Bu teşebbüsler ve anlaşmalar Viyanalı ve İstanbullu diplomatlar tarafından istedikleri şekilde yorumlanıyor ve hiçbir sonuca bağlanamıyordu; bu yüzden Tuna boylarında barış tamamen bozulmadan tehlikeye giriyordu.

Asya tarafında Ukraynalı Kazakların Karadeniz'deki liman şehri Sinop'a beklenmedik bir baskın yap-

maları ve kenti yağmalamaları büyük şaşkınlık yarattı. Nasuh Paşa, bir hayli vakit geçirdikten sonra şehre yardımcı kuvvet gönderdi; üstelik tedbirsizliğini ört bas etmek için Sultan Ahmed'e yalan söyledi. Nasuh Paşa'nın aleyhinde hareket eden Lala, Şeyhülislâm ve Kızlarağası bu felâketi ve Sadrazamın yalanını Padişaha açıkladılar. Kin'in verdiği cesaretle bu yabancı vezirin bütün hayat hikâyesini anlattılar: Babasının baltacı olduğu, Arnavutluk ormanlarında Hıristiyan olarak doğmuş, saraya baltacı olarak girmiş, sonra bir yeniçeri ağasının yanında çavuşluk yapmış, sonra imrahorluğa, ordan mabeyine, sonra beğlerbeğliğine yükselmiş, Mezopotamya'da bir aşiret başkanının tek kızı ile evlenmiş, idaresi altındaki eyaletin elinden alınmaması için Sadrazama kırkbin düka altını ödeyecek kadar zenginleşmiş; Koca Murad Paşa'nın karargâhında muhalefette kalmış, tam idam edilecekken bu sadrazam tarafından bağışlanmış, ölümünden sonra onun mevkiine geçmiş, Padişah'ın kızı ile nişanlanmış, velinimeti Padişahın yanında küstah ve mutlak iktidar sahibi olarak hüküm sürmüş, aşırı vergi talep etmesi ve zulmü ile herkesin nefretini kazanmış, İran ve Macaristan ile utanç verici anlaşmaları kabul etmiş, Floransa, Ceneviz ve Malta kalyonlarının Karaman ve Mora kıyılarına saldırılarına aldırmamış, Sinop'un Ukraynalı bir korsan sürüsü tarafından yağma edilmesine seyirci kalmış ve bütün bu felâketleri Padişahtan saklayarak hakkettiği cezadan kurtulmak istemiştir.

I. Ahmed'in zaten yaralı olan ruhu üzerine düşen bunca isnat, tereddüt etmeden intikamını alacak kadar yeterli görüldü. Padişah uzun zamandır Sadrazamın sadakatinden şüphe ediyordu; son defa meydana gelen

tesadüfî bir olay sonunda Sadrazam'ın Kırım Hanlığına kendi seçtiği bir prensi han yapmak istediğini ortaya çıkarmıştı. Bir gün Edirne civarında avlanırken yabancı bir doğanın kendi doğanının avını alarak kaçtığına şahit oldu. Bu küstahça hareketten fena halde sinirlenen Padişah atını ilerdeki koruluğa sürünce, tepeden tırnağa silâhlı muhafızlarının ortasında Giray Hanedanından bir prensle karşılaştı. Bu prens, sadrazamın davetlesi olarak Edirne'ye gelmişti. Osmanlı Hanedanı herhangi bir sebepten son ferdine kadar ortadan kalkarsa, Osmanlı İmparatorluğu'nun başına geçecek olan tek kanunî hanedan Kırımlı Giray Hanlardı.

Bu esrarlı durum ve düşmanlarının devamlı telkinleri, Sultan Ahmed'i, sadrazamın hanedan değişikliği yaparak daha rahat ve emin bir şekilde hüküm sürmek istediği hakkında yeter derecede ikna etmişti Artık daha fazla beklemeyi yersiz bularak Kırımlı prensi ve muhafızlarını Yedikule'ye attırdı.

XI

Bu olaydan birkaç gün sonra cuma namazından çıkan padişahın yolunu bir derviş kesti ve Nasuh Paşa'nın maiyetinde çalışan Arnavutların ve Kürtlerin haksız yere karısını kaçırdıklarını ileri sürdü.

Padişahın İstanbul'a dönüşünden sonra etrafındaki kin ve nefret çemberinin daraldığını hisseden Nasuh Paşa, padişahı vasıta ederek düşmanlarına büyük bir darbe vurmak istedi; Şeyhülislâmın, Kızlarağasının ve Lalanın kellelerini istedi. Sultan Ahmed bu talebi reddetti ve Nasuh Paşa'nın düşmanlarını uyardı. İsteğinin

kabul edilmemesini gözden düşme olarak kabul eden Nasuh Paşa, ırkının verdiği vahşilikle düşmanlarına zafer sevincini tattırmamaya yemin etti. Kendisi gibi Arnavut olan kâhyasını Şeyhülislâm'ı, Kızlarağası'nı ve Lala'yı öldürmekle görevlendirdi. Arnavutluk dağlarına kaçmak için de İstanbul'un dışında elli Arnavut süvarisi hazırlattı.

Gaddar bir suç ortağı olduğu kadar nankör de olan kâhya, tasarlanan cinayetleri Lala'ya, Şeyhülislâm'a ve Kızlarağası'na nakletti. Onlar da Padişahı, Sadrazamın sadakatsizliği üzerinde iyice ikna ettiler. Padişah, Divan toplantısına kadar hiçbir şey belli etmedi. Toplantı sırasında Nasuh Paşa, yine üç kişinin kellelerini istedi ve «Eğer bunu kabul etmezseniz, sadaret makamından çekileceğim ve kendimi zehirleyeceğim» dedi. Zehirleme lâfını duyan Padişah, birden Kuyucu Murad Paşa'nın çadırında rakibi tarafından zehirlenerek öldürüldüğü hakkındaki dedikoduları hatırladı; kendini tutamayarak, «Ah, hain! demek Murad'ı zehirleyen sensin!» diye haykırdı.

Bütün bunlara rağmen Padişah hâlâ son darbeyi vurmakta tereddüt ediyordu; belki Arnavut yeniçerilerin aleyhine ayaklanmasından, belki de damadının kanını dökmekten çekiniyordu. Ertesi gün cuma olduğu için Padişah, Sadrazama bir buyruk göndererek, âdet olduğu üzere Nasuh Paşa'nın kendisine refakat etmesini talep etti; Nasuh Paşa, rahatsız olduğunu ileri sürerek buyruğu kabul etmedi. Bu red, Padişah için kabulü imkânsız bir hakaret olarak telâkki edildi. Başlarında ağaları olduğu halde, Sarayın hiçbir zaman satın alınamayan muhafızları olan ikiyüz bostancı, silâh

zoruyla Sadrazamın sarayını işgal ettiler ve Nasuh Paşa'yı yakaladıkları yerde boğazladılar.

XII

Eğer ihtiraslarının şiddeti ve mizacının kibirli düşüncesizliği onu hem padişahı, hem imparatorluğu ve hem de kendisi için sonu felâketle biten bir maceraperest yapmasaydı, talihi, doğuştan sahip olduğu dehası, zalim cesareti, vahşi hitabeti, doymak bilmeyen hırsı, edepsizce çevirdiği entrikaları ve umulmayan azmi sayesinde büyük bir devlet adamı olabilecek bu Arnavut'un sonu da böyle oldu. Torbalar dolusu inci, tonlarla düka altını, altın kabzalı binsekizyüz kılıç (her biri ellibin düka altını değerinde idi), binikiyüz av ve savaş atı, top top simli kumaşlar ve Acem halıları, yirmibin deve, altıbin sığır, dörtyüz Arap kısrağı ve Anadolu ile Rumeli'de otlayan beşyüzbin baş koyundan meydana gelen ölçüsüz serveti, onu, gördüğü ilgiye lâyık olamayan bir gözde yapan devlet hazinesine iade edildi.

Padişahın diğer damadı Mehmed Paşa Devlet'in mühürlerini aldı. Şeyhülislâm Sadeddin Efendi, Nasuh Paşa üzerinde kazandığı zaferden pek fazla istifade edemeden birkaç gün sonra yakalandığı vebadan vefat etti. Babası gibi Osmanlıların tarihini yazmıştır. Kardeşi Mehmed Sâdeddin ağabeyinin makamına ve faziletlerine sahip oldu.

XIII

Yeni sadrazam Mehmed Paşa'nın dönemi, Şah Abbas ile barışın pervasız bir şekilde bozulması, Osmanlılar için zafersiz biten bir sefer ve yine pek şerefli ol-

mayan bir anlaşma ile tarihe geçmiştir. Sultan I. Ahmed, ordunun şerefini kurtarmak için Kaptan-ı Derya Halil Paşa'yı sadrazam yaptı.

Ukraynalı Kazaklar Boğdan'ı istilâ ettiler, Silistre'de oturan ve Boğdan'ı Osmanlı himayesi altında idare eden Stefan Tomza'yı topraklarından sürdüler. Sadrazam tarafından görevlendirilen İskender Paşa Kazakları püskürttü ve Tomza ile ailesini yeniden tahta oturttu. Beşyüz tutsak Kazakla, Kazak istilâsı sırasında Boğdan tahtına oturan voyvodanın dul eşi ve kızları zincire vurularak İstanbul'a gönderildiler. Boğdanlıların Domina dedikleri asî voyvodanın dul karısı, kızlarının en gencini ve en güzelini yolda kaybetti. Türkler ve ailesi kızı bulup getirene kırkbin düka mükâfat vaad ettiler. Prensesi güzelliğine hayran olan bir Kırımlı Han kaçırmış ve ancak bir yıl sonra bu aşkın ürünü olan ikizleriyle beraber ortaya çıkarmıştır. Boğdanlı bu prenses hakkında, günümüze kadar gelen hiciv dolu halk destanları söylenmiştir.

Sınır boylarında Kazakları kovalayan Türklerin istilâsını önlemek isteyen Rusların elçileri, o zamanki kaba sanatlarının meyveleri olan hediyelerle İstanbul'a gelmişlerdir. Bu hediyeler arasında kürkler, içi saman doldurulmuş av kuşları ve altmış fok dişi bulunuyordu.

27 Eylül 1617'de Bussa'da Lehistan ile imzalanan bir anlaşma Dniester üzerinde Türkler ile Lehlilerin müstakbel bir çatışmasını önleyecek nitelikler taşıyordu. Lehistan, Ukraynalı Kazakların Ocsakow hattını geçmesini önleyecek ve Eflâk, Boğdan ve Erdel'in iç işlerine karışmayacaktı.

Fransa'nın himayesinde olan Cizvitlerin manevraları ile ortaya çıkan bazı dinî anlaşmazlıklar Katolik

Devletler ile Bâb-ı Âli arasındaki barışı sarstı. İstanbuldaki Ortodoks Patriği'nin vekilini rüvşet vererek taraflarına çektikleri için Cizvitler Yedi Kule zindanlarına atıldılar. Patrik vekili de onlarla işbirliği yaptığı için asılarak idam edildi. Fransa elçisi hapsedilen papazları kurtarmak için otuzbin düka altın fidye ödemek zorunda kaldı.

Sadrâzam gibi bir fırıncının oğlu olan Kardinal Clésel, Erdel meselesini çözüme kavuşturmak için Avusturya İmparatoru'nu İstanbul'a bir elçi göndermek üzere ikna etti.

Sultan I. Ahmet bu müzakerelerin sonunu göremeden öldü. Hayata gözlerini yumduğu vakit henüz yirmisekiz yaşındaydı.

Ondört yaşında iken başlayan saltanat dönemi zaman bakımından uzun sürmesine karşılık tarih bakımından önemli olmamıştır. Devrinin ilk anlarında görülen enerjik birkaç hareket veya daha doğrusu zalimce tavırlar, sonunda her öğüte baş eğen bir zaafa dönüşmüştü. İyiyi sever, doğruyu isterdi; devrini gören tarihçilerin ve elçilerin Sultan Ahmet için ortak övgüsü buydu; fakat ne büyük adam, ne de âlicenap olabilmiştir. Taht, onun ruhunun erişemeyeceği kadar yüksekte kalıyordu.

Bir kısmı tahta, diğer kısmı mezara gidecek olan Osman, Murat, İbrahim, Mehmet, Kasım, Bayazıd ve Süleyman adlarında yedi şehzade bırakmıştı. Fakat tarih tahta çıkarken, kardeşi Şehzade Mustafa'nın hayatını bağışlayan ilk Padişah olarak onu anmak zorundadır. Öyle bir zamanda, böyle bir hareket bütün Osmanlıların onu sevgiyle hatırlamalarına sebep olmuştur. Ni-

tekim öldüğü vakit asla itham edilmedi; **Türkler, hükümdarlarından tabiatın onlara verdiğinden daha fazlasını istemezler.**

XIV

Osmanlı Türklerinin taht kanunlarında hâlâ geçerli olan Cengiz Han yasası, ölen padişahın oğullarından önce kardeşinin tahta geçmesini buyururdu. Bu ilk Türk geleneklerinde yaş, kandan önce gelirdi. Taht üzerindeki hakların doğrudan oğula geçmesini önleyen bu yasadır ki, Osmanlılarda hükümdarın kardeşlerinin katledilmesini doğurmuştur; kardeşin hayatını bağışlamak demek, oğulların istikbalini körletmek demektir. Bu düşünce tarzı I. Ahmet'i ve onun örneğini takip eden Padişahları yüceltmiştir; fakat bu sefer, bu örnek İmparatorluk için felâket olmuştur.

Mustafa ancak bir hükümdar müsveddesi olabilirdi. Tabiat doğuştan onu ebedî bir ahmaklığa mahkûm etmişti. Eğer Osmanlı yasaları Hükümdarın Tahta geçmeden önce aklı başında bir adam olmasını şart koşsaydı, Mustafa nâzik bir şekilde Taht'tan uzaklaştırılacak ve yerini yeğenlerine bırakacaktı. Fakat yasa Tabiat'ın hükmü gibi kesindi. Padişah olarak I. Mustafa-yı ilân etmekte gecikmediler.

Ondört yıldanberi kadınların kollarında, annesinin, sütanasının ve odalıklarının yanında yorgunluk gideren Sultan I. Mustafa'nın Saray'ın karanlıklarından çıktığını gören Osmanlılar, onun yüzünde saltanat döneminin mahvını okudular. Zayıf bir vücut üzerinde ahmak bir kafa; erken bunamanın işareti olan uzun bir yüzün üzerinde dar bir alın; çökük yanaklar, titrek ve ıslak dudaklar, soluk bir ten, boş nazarlarla dolu gözler; işte I

Mustafa'nın dış görünüşü... Tam anlamıyla sönmemiş olan zekâsı her zaman için uyuşuktu; hayatı tamamen makinalaşmıştı, çocuklarda veya idraksiz insanlarda görülen hırslara benzeyen, düşüncesiz acı ve zevk güdülerinden başka bir şeye sahip değildi; arzuları câzibe ile değil spazmlar ile doluydu; tek eğlencesi Saray'ın yüksek bir terasından Boğaz'ın ezelî dalgalarına bakmak veya hazuvlarındaki balıklarına altın parçaları atmaktı.

XV

Eğer Valide Sultan, Hürrem Sultan'ın veya Safiye Sultan'ın câzibe ve hilekârlığına sahip olsaydı böyle bir hükümdar sayesinde rahat rahat hüküm sürerdi; lâkin Mustafa'nın annesi Devlet'i gözdeleri sayesinde idare edebilecek fikir ve mizaç sağlamlığına asla sahip değildi. İmrahor ile evlenmiş olan sütanası ise Harem içinde Valide Sultan ile nüfuz mücadelesi yapıyordu; dizleri üzerinde geri zekâlı bir şehzadenin uzun süren çocukluğunu geçirtmiş olmaktan başka bir ünvanı olmayan bu Kürt kadını, kaprislerine göre muazzam Asya ve Avrupa topraklarını idare edecekti. Bu iki kadının Devlet üzerindeki tesirlerini yok etmek isteyen Kızlarağası, Sadrâzama giderek I. Mustafa'nın aklî dengesinin tamamen bozuk olduğunu açıkladı. I. Ahmet'in en büyük şehzadesi Osman'ı tahta geçirmek için Osman'ın annesi ile anlaştı. Hiç kimseye en ufak bir menfaat temin etmeyecek olan bir Padişahın tahttan düşürülmesinde kimsenin menfaati bozulmayacaktı. Bütün din, kanun ve ordu şefleri arasında itirazsız kabul edilen bir darbe ile 26 Şubat 1618'de I. Mustafa hal'edildi ve yerine Padişah olarak II. Osman geçirildi.

{ kutupyıldızı kitaplığı }
965

İNCİ'Yİ İSTEYİNİZ
Tercüman
4 BÖLGEYE AYRILAN TÜRKİYEDE
ASGARİ ÜCRETLER TESPİT EDİLDİ
İŞÇİ YEVMİYESİ EN AZ 22-25 LİRA
Doğan, demir işçilerine moral verdi
Sizler çalışırken de ibadet ediyorsunuz
ESMA'Ü'L-HÜSNA
Başbakan "Hedef milliyetçi gençlik
Tercüman
1001 TEMEL ESER
İLK KİTAP 1 KASIM'DA ÇIKIYOR
TÜRKAN ŞORAY DA TEMEL ATTI

FİYATI: 10 TL.